

FUUN

DA

A BORTUSZ - VITA

Pető Andrea, Svégel Fanni és
Sipos Alexandra tanulmányai •
Fórum: szívhang, stigma és dis-
kurzus • A lengyel alkotmány-
bírótság abortuszhatározata

MEN

TUM

AZ EMBERI JOGOK FOLYÓIRATA • 2023/4.

TANULMÁNY

Pető Andrea – Svégel Fanni

A női test mint ideológiai csatatér. A terhességmegszakítás szabályozását érintő
küzdelmek története Magyarországon

4

Sipos Alexandra

A házasság intézménye az egyenlőség szempontjából

15

FÓRUM: SZÍVHANG, STIGMA ÉS DISKURZUS

Balogh Lídia

„Reproduktív jogok veszélyben”? – Reflexiók a félperifériáról

32

Barcsi Tamás

Megjegyzések a „szívhang-rendelet” kapcsán az abortuszkérdés morális értelmezéséről

41

Nagy Beáta Magda

A terhességmegszakítás jogi szabályozása és az abortusztigma

47

DÖNTÉS UTÁN

Földi Fanni

A lengyel alkotmánybíróság döntése a terhességmegszakításról súlyos magzati
rendellenesség esetén

57

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának legutóbbi döntéseiből

59

TISZTELT OLVASÓINK!

A Fundamentum 1997 óta jelent meg nyomtatott formában. 2016-tól kezdődően már nincs módunk a nyomtatott változat kiadására, azóta csak elektronikusan jelenünk meg. Megtisztelő olvasói figyelmükre a jövőben is számítunk!

Kövessen minket a Facebookon is: Fundamentum

<http://www.facebook.com/fundamentumfoldresz>

TANULMÁNY

„A tanulmány az abortusz szabályozásának történetét követi végig, és elemzi a jogi változások mögött meghúzódó társadalmi-politikai folyamatokat a huszadik század első nyilvános vitáitól a 2022-es »szívhangrendeletig«. Amellett érvelünk, hogy az abortusz jogi státuszáról folytatott viták kulcseleme Magyarországon a nacionalizmus volt az elmúlt száz évben.”

(Pető Andrea – Svégel Fanni)

„Amennyiben egy állam az egyenlő figyelem és tiszteltetés elérésére törekszik, úgy meg kell érteni azt is, hogy milyen okai lehetnek annak, hogy valaki meg szeretne házasodni, és hogy ezek az okok mennyire hasonlóak lehetnek az azonos és a különemű párok esetén.”

(Sipos Alexandra)

A NŐI TEST MINT IDEOLÓGIAI CSATATÉR

A TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁS SZABÁLYOZÁSÁT ÉRINTŐ KÜZDELMEK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

„Your body is a battleground” („A tested csatatér”) – áll Barbara Kruger ikonikus szitanyomatán, amelyet a művész a nők abortuszhoz való jogáért szervezett 1989-es washingtoni demonstrációra készített. A női test csataterré válása tehát korántsem újkeletű dolog: ebben az időszakban vette kezdetét az USA-ban az abortuszhoz való alkotmányos jog aláásása, ami 2022-ben a *Roe v. Wade* ügyben hozott 1973-as legfelsőbb bírósági döntés eltörléséhez vezetett. Az 1980-as évek végére az abortuszellenes aktorok megerősödése már a vasfüggöny másik oldalán is érezhetővé vált. Az 1989 óta eltelt több mint három évtizedben a terhességmegszakítás jogi szabályozásának alakítására Magyarországon mindig konzervatív, magukat nemzetinek valló politikai erők kormányzása idején került sor; az első vonatkozó jogalkotásra közvetlenül az új alkotmányos rendszer kiépítésekor, az Antall-kormány alatt, amikor a rendeleti szabályozást magasabb szintű, törvényi szabályozás váltotta fel. Míg az 1992-es, a magzati élet védelméről szóló törvényt széles körű társadalmi és politikai vita előzte meg, a 2022-ben hozott, „szívhangrendelet”-ként ismertté vált belügyminisztériumi rendelet kapcsán semmiféle egyeztetés nem történt. Az utóbbi fejlemény része egy folyamatnak; annak, hogy a nemzetközi abortuszellenes lobb hatására ismét felerősödtek a hazai „pro-life” („életpárti”) hangok. Azonban a magyar társadalom túlnyomó többsége (70–80%-a) továbbra is a terhességmegszakítás engedélyezése mellett teszi le a voksát, nehéz helyzetbe hozva ezzel a magát „életpárti”-nak beállító kormányt.¹

A kortárs politikai diskurzusok meghatározó eleme, hogy nem maguk a múltbeli történések, hanem azok értelmezései válnak meghatározóvá: ez a női test ellenőrzése, így a születésszabályozás kérdéseinek esetében is megfigyelhető. A tanulmány az abortusz szabályozásának történetét követi végig, és elemzi a jogi változások mögött meghúzódó társadalmi-politikai folyamatokat a huszadik század első nyilvános vitáitól a 2022-es „szívhangrendeletig”. Amellett érvelünk, hogy az abortusz jogi státuszáról

folytatott viták kulcseleme Magyarországon a nacionalizmus volt az elmúlt száz évben. Ennek első katalizátora a háborús nemi erőszak volt: az első világháborúban elkövetett nemi erőszak esetei nyomán kapott az abortuszról szóló vita nyilvánosságot, és a második világháborúban elkövetett tömeges nemi erőszak hozta el Magyarországon az abortusz

legalizációját.² Mindkét időszakban jelentős szerepe volt az etnonacionalizmusnak az idegen hadseregek katonái által elkövetett erőszakról szóló diskurzusban. A szintén etnikus paradigmában gondolkodó illiberális rezsim pedig az amerikai fundamentalista diskurzus normalizációjával igyekszik megkérdőjelezni az abortusz legitimációját, jelen eset-

ben ugyanis az abortuszellenesség beleillik a nemzetépítő politikájába. Amellett érvelünk, hogy a „szívhangrendelet” háttérének megértéséhez elengedhetetlenül vizsgálандó jelenségek közé tartozik a kortárs, szélsőjobboldali anti-gender mozgalmak térnyerése, a szülésznőgyógyász szakmai tevékenység következtében elterjedő, a nőket tárgyiasító medicalizáció, valamint az azzal szemben kialakuló, politikai törésvonalak felett álló ellenállás.

SZAKMAI ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK KIBONTAKOZÁSA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A szülésszét fejlődésével és a nőjogi mozgalmak térnyerésével a 19. és 20. század fordulóján felélénkült a reprodukcióról szóló eszmecsere. A közéleti-politikai viták mellett, olykor azokhoz szorosan kötődve, azok érvrendszereit támogatva jelen voltak a terhességmegszakításról folytatott szakmai viták is. Az abortusz engedélyezhetőségéről és annak orvosi kritériumairól szóló szakmai-társadalmi vitához az indítóokot az 1914-es kárpátaljai orosz betörés során katonák által elkövetett nemierőszak jelensége adta, ezzel vette kezdetét a több mint száz éve zajló, társadalmi térben artikulálódó politikai vita az abor-

tusról Magyarországon. A sajtóban akkoriban fontos szempontként merült fel az erőszakot elkövető katonák idegen származása, ami a háborús időszakban kiemelt hangsúlyú nemzeti diskurzust erősítette. Az első világháborús viták legfontosabb szereplői és alakítói a nőgyógyászok voltak, akik kevésbé nemzetpolitikai, inkább orvosi szemszögből közelítettek a kérdéshez.

Tauffer Vilmos, a szülészet és a bábaügy kormánybiztosa, a korszak nőgyógyász szaktekintélye 1915 februárjában nyilatkozatot adott ki a magzatelhajtással kapcsolatos hazai orvosi konszenzusról.³ A nőgyógyászok álláspontja szerint a megerősöskolt nők testi egészségére hatással voltak a lelki fájdalmak is, vagyis az erőszaktól fogant magzatok elhajtása életmentésnek minősült, amiért az orvos nem volt büntethető. Tauffer véleménye szerint egy lelkiismeretes orvosnak el kell vgeznie a beavatkozást, ha erőszaknak áldozatul esett nőkről van szó.⁴ Ezzel a terhességmegszakításról szóló vita új dimenziót kapott: az anya jólétének figyelembe vételét. Téves tehát az a feltételezés, hogy ez az elv – miszerint az anya egészségét a meg nem született magzat egészsége elé lehet helyezni – csak a feminizmus második hullámának idején jelent meg, illetve az 1968-as mozgalmakhoz köthető: az elv Magyarországon jóval korábban jelen volt már mind az orvosi, mind a politikai diskurzusban. (És csak az 1960-as évek végén kerül az ideológiai viták középpontjába az anyahibáztatás; az, hogy a nő egyedül felelős az abortuszért.) Tauffer Vilmos a szakértői döntést egy háromfős orvosi konzíliumra bízta volna (amely felvetés bizonyos mértékben előképének tekinthető azoknak az abortuszbizottságoknak, amelyeket évtizedekkel később, a Vörös Hadsereg katonái által elkövetett tömeges nemi erőszak után a kommunista Egészségügyi Minisztérium állított fel). Az 1915-ös szakmai konszenzus azonban korántsem lehetett teljes körű. A háború végét követően egy előadás során Scipiades Elemér orvostanár például az erőszak következtében létrejött terhességek megszakítását jogosnak tartó felfogás ellen foglalt állást.⁵

A két világháború közötti időszak legfontosabb jogi változását a Magyar Országos Orvosszövetség 1928. szeptember 8-án tartott kongresszusa indította el, ahol kidolgozták a legális (orvosi) terhességmegszakítás elveit és kötelező orvosi gyakorlatát. A szövetség Minich Károly törvényszéki orvosszakértő javaslatát Tauffer Vilmos kiegészítésével fogadta el, amely szerint „*csakis az anya életét és egészségi állapotát komolyan veszélyeztető indokokból*” végezhető el a terhességmegszakítás, amelyről egy háromfős or-

vosi konzílium dönt.⁶ A hivatalos állásfoglalás viszonyult az első világháborús erőszakok kapcsán létrejött szakmai konszenzushoz, és előkészítette a Kúria B.I. 118/1933. számú döntvényét, amely legalizálta az orvosok által életmentés céljából végzett abortuszok fennálló gyakorlatát.

1932 áprilisában a Budapesti Orvosegyesület Nőgyógyászati Szakosztályának ülésén hangzott el Schulcz Ágost előadása a magzatelhajtás szabályozásának kérdéseiről, hosszú vitát generálva az orvosilag indokolt abortuszok jogi körülbástyázásáról. Egy néhány évvel korábban, 1928-ban létrejött szak-

mai konszenzusra alapozva az előadó törvényi szabályozást sürgetett, amely meghatározott indikációk esetében intézményesítette volna a legális abortuszt.⁷ A törvényalkotás ugyan elmaradt, ám egy 1933-as kúriai döntvény jog-

szerűvé tette a kialakult gyakorlatot.⁸ A *Büntető Jog Tára* című periodikum részletes elemzést közölt a döntés indokolásáról dr. Harmath Jenőtől, aki az 1928-as orvostkongresszus etikai állásfoglalására hivatkozva kifejtette, hogy legális terhességmegszakítás alatt azt értik, mikor az orvos egy más módon el nem hárítható életveszélytől vagy súlyos egészségkárosodástól menti meg a terhes nőt a műtét elvégzése által; veszély alatt nemcsak a jelenben fennálló, hanem a jövőben fenyegetők veszélyeket is értve.⁹

A háborús nemi erőszak okán kialakult, majd a harmincas évek válságokkal terhelt időszakában újból fellángoló viták során azt látjuk, és a medikalizáció fokozatos térnyerése is azt mutatja, hogy a szakmai állásfoglalások elsősorban a nőgyógyászok védelmét szolgálták. A szakma érdeke volt, hogy a jogos életmentést elkülönítsék a nyereségvágyból elkövetett magzatelhajtástól; vagyis nem került védelem alá az orvosok által végrehajtott összes abortusz, csupán a szakmai megegyezést betartók által végzett beavatkozások.¹⁰ Ebben az időszakban, 1933 és 1945 között az orvos egyéni lelkiismerete alapján dönthetett, hogy mi számított adott esetben életveszélynek vagy egészségkárosodásnak. Vagyis a szakma ki tudta használni azt a nemzetközi tendenciát, amely a gazdasági világválság nyomán bontakozott ki, és az abortuszszabályozás lazítása irányába hatott.

LIBERALIZÁCIÓ ÉS KORLÁTOZÁSOK A KOMMUNIZMUS ALATT

Az abortuszviták középpontjában az a kérdés áll, ki nek van joga döntést hozni a női testen elvégzendő

orvosi beavatkozásról. A művi vetélés szabályozásában radikális változáshoz a szovjet hadsereg által 1944–45 telén elkövetett tömeges nemi erőszak vezetett. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 14-től tisztiorvosi engedéllyel, egészségügyi intézményben, ingyenesen elvégezhetővé tette az abortuszt.¹¹ A Vörös Hadsereg katonái által elkövetett tömeges nemi erőszak következtében engedélyezett beavatkozások kérvényezéséhez nőgyógyászati osztályokon kellett jelentkezni és nyilatkozni, miszerint a terhesség nemi erőszak következményeként jött létre. Az erről szóló jegyzőkönyvet a terhes nőnek, egy nőgyógyász szakorvosnak és – adott esetben, illetve amennyiben jelen volt – a férjnek is alá kellett írnia.¹² Magyarországon tehát a nőkön elkövetett háborús nemi erőszak nyomán, nemzetvédelmi okokból vált engedélyezetté a terhességmegszakítás, ellentétben a nyugat-európai országokkal és az USA-val, ahol a feministák küzdelme nyomán vált legálissá a művi vetélés.

A terhességmegszakítás újraszabályozása esetén szükségszerűen fellángoló belpolitikai csatározások elkerülése végett a koalíció pártjai tudatosan fenntartották a szabályozási bizonytalanságot. A kommunista irányítás alatt álló Egészségügyi Minisztérium nem kívánta egy újabb vitás kérdés révén növelni az amúgy is napirenden lévő koalíciós konfliktusokat. Nem nyitottak széleskörű politikai vitát, hanem csendesen, közvetlen minisztériumi utasításokkal szabályozták a kérdést. Így a koalíciós időszakban sikerült elkerülni az összeütközést a terhességmegszakítást minden korlátozás nélkül engedélyezni kívánó szociáldemokraták és a vallási, pronatalista okokból szigorú korlátozó szabályozást követelő kigazdák között.¹³ Mindennek árnyékában a nőgyógyász szakmán belül újra és újra napirendre került a születésszabályozás kérdése. 1946–47-ben a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének hivatalos folyóirata, az *Orvosok Lapja* hasábjain nyilvános szakmai vita zajlott a művi születésszabályozás kérdéseiről, ami az 1932-es szociáldemokrata orvosi ankét folytatásának is tekinthető mind a résztvevők személye, mind az érvek szempontjából.¹⁴ A vita elvi keretrendszerét a kommunista, egyenlőségen alapuló társadalom felépítésének elképzelése adta, amelynek során a résztvevők az abortusz engedélyezése, illetve a szociális indikáció kiterjesztésére mellett és ellen is érveltek.¹⁵

Az ideiglenes, szakmai-erkölcsi vitákat kiváltó helyzet az 1952–1953. évi népesedéspolitikai prog-

1933 ÉS 1945 KÖZÖTT [...] A SZAKMA KI TUDTA HASZNÁLNI AZT A NEMZETKÖZI TENDENCIÁT, AMELY A GAZDASÁGI VILÁGVÁLTSÁG NYOMÁN BONTAKOZOTT KI, ÉS AZ ABORTUSZSZABÁLYOZÁS LAZÍTÁSA IRÁNYÁBA HATOTT

rammal változott meg, amelynek meghatározó részét képezte a magzatelhajtás elleni küzdelem; az utóbbi egészségügyi, belügyi és igazságügyi kérdésként jelent meg a program kidolgozásakor. Az Egészségügyi Minisztérium 1952 februárjában körlevelet adott ki az abortusz elleni fellépésről, amely vezérfonalát képezte az abortuszellenes előadásoknak, az I. sz. Női Klinikán április 11-én megtartott országos aktívaértekezleten pedig Ratkó Anna egészségügyi miniszter meghirdette a magzatelhajtás elleni küzdelem kezdetét.¹⁶ A május 29-én kiadott egészségügyi minisztériumi utasítás változtatott az addigi megengedő szabályozáson: szigorúan szabályozta a terhességmegszakításhoz való hozzáférést, az orvosok és bábák bejelentési kötelezettségeit, valamint a rendvédelmi szerveket is bevonta az illegális abortőrök elleni fellépésbe; újdonság volt, hogy a 28. terhességi hétben állapította meg a beavatkozás határidejét, amelyet első, illetve másodfokon is működő abortuszbizottságoknak kellett engedélyeznie.¹⁷ A terhességmegszakítás ebben az időszakban tehát nem volt tilos, de egy bizottság vizsgálta meg a végrehajtás feltételül szabott egészségügyi okok fennálltát, a rendelethez mellékelte hosszú lista alapján.¹⁸ A szociális ok nem szerepelt az indokok között, hiszen az utasítás alkotói szerint 1952-ben, a „dinamikusan fejlődő Magyarországon” egyetlen nő sem hivatkozhatott szociális nehézségekre.

Ez a közbeszédben a „Ratkó-korszak”-nak nevezett időszak, noha Ratkó Anna csak 1953. április 3-ig állt a minisztérium élén. A rendvédelmi szervek kemény fellépése 1952 végétől 1953 júliusáig tartott, miközben a nagyszabású propagandakampány mellett demonstratív abortőrpereket indítottak a fővárosban,¹⁹ és a tárgyalásokra vidékről is elküldték az egészségügyi dolgozókat.²⁰ Minisztériumi háttérdokumentumokból tudható, hogy 1952 októberében Ratkó már felvetette a méltányossági alapú bizottsági elbírálás bevezetését, valamint a legitim indokok körének szélesítését az abortuszkérvényeket illetően, hogy népszerűbbé váljanak a bizottságok, így segítve a terhességmegszakítások intézménybe terelését, ugyanakkor szigorúbb rendőrségi ellenőrzést és bejelentési kötelezettséget is követelt, szintén az illegális abortuszok elleni fellépés jegyében.²¹ Ebben az időszakban az élveszületések éves száma közel 21 ezerrel nőtt, ám ez nem változtatta meg tartósan a demográfiai trendet. Az ekkoriban született gyermekek legtöbbje tervezett volt, csupán előretelődött az érkezésük, amit aztán nem követett további gyerme-

kek születése a családjukban: a statisztikai görbe ugyanis a mérsékelt növekedést követően erős csökkenést mutatott.²²

A szemlélet- és tudatformáló tevékenység mögött ebben az időszakban valójában nem a korszak névadójaként számon tartott Ratkó Anna állt, hanem főként az egészségügy államigazgatási apparátusa és a szülész-nőgyógyász szakma.²³ A korszak meghatározó szakpolitikai alakja volt Drexler Miklós sebészorvos, aki miniszterhelyettesként irányította az abortusz elleni küzdelmet, amely egy nagyobb szabású anya- és csecsemővédelmi programba illeszkedett.²⁴ A Ratkó Anna által jegyzett utasításokat – amelyek alapja egy 1936-os szovjet rendelet volt – a szülész-nőgyógyász szakma prominens képviselői tárgyalták meg és fogadták el. Az 1953 februárjában kiadott minisztertanácsi határozat az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről már a népesedési kampány késői szakaszát jelezte.²⁵ Az abortuszról szóló rendelkezés mellett a terhesség medikalizációját segítette elő a háromszori, kötelező orvosi vizsgálat előírása a szülés előtt álló nőknek.²⁶ A „Ratkó korszak” csupán 1953 nyaráig tartott, amikor Nagy Imre kormánya enyhítette az abortőrök elleni szigorú rendőri fellépést. 1954. január 1-től szociális indok alapján is elérhetővé vált a művi abortusz.

A bizonytalan helyzetet 1956 júniusában egy minisztertanácsi határozat oldotta fel, amely egészen 1990-ig meghatározta a vonatkozó jogi keretet: gyakorlatilag indoklás nélkül lehetővé tette a terhességmegszakítást az első tizenkét hétben.²⁷ Ebben az időszakban – a népesedési viták és a terhességmegszakítás szabadságát lényegileg nem érintő kisebb szabályozási módosítások (olyan kérdésekben, mint hogy ki fizeti a műtétet, szükség van-e tanácsadásra, hány tanácsadási alkalom legyen) mellett – az abortusz végig elérhető volt szociális okokra való hivatkozás alapján. Az 1956-os forradalom idején a munkástanácsok követelése között megjelent a megengedő terhességmegszakítási határozat hatályon kívül helyezése, azzal az érveléssel, hogy a terhességmegszakítás engedélyezése „szovjet” találmány, amelyet ráerőltettek a magyarokra, hogy a magyar nemzetet elveszejtsék. Balassagyarmat pedig, például, különutas megoldást választott: a helyi egészségügy nyomására a Forradalmi Tanács úgy módosította a minisztertanácsi rendeletet, hogy a város népesedéspolitikai okokból megadja a jogot a kezelőorvos számára az abortusz elvégzésének megtagadására.²⁸ A pro-life érvelés a forradalom tíz napja

alatt nemzetet védő felhangot kapott, ami előrevetítette az 1989 utáni nacionalista érveléseket.

A pronatalista népesedéspolitika visszafogottabb formában ugyan, de folytatódott a Kádár rendszerben is. Az internacionalista törekvések ellenére a demográfia mindenkor nemzeti keretben értelmeződött Magyarországon, aminek része volt annak meghatározása, hogy kit tekintünk magyar nemzetiségűnek, és mit értünk család alatt. Az 1973-as népesedéspolitikai határozatot²⁹ megelőző sajtóvitákban a nőgyógyászok és a demográfusok mellett meghatározó szerepe volt a „népies” aktoroknak. A tradicionális társadalomra és nemzeti értékekre építő érvelésük rokon vonásokat mutatott a kommunizmus építésének érvrendszerével: az individualizmus helyett a közösség érdeke kapott hangsúlyt, megjelent a központi kontroll, a patriarchális rendszer és az egyéni áldozatvállalás szorgalmazása is. Vagyis azt látjuk, hogy a népességfogyást korábban nemzethalálként aposztrofálók a kommunista társadalom felépítésének érveit instrumentalizálták a saját céljaik elérése végett.³⁰

Az említett 1973-as népesedéspolitikai tárgyú minisztertanácsi határozat, melynek elvi alapja a maternalizmus volt, három részből állt: a családtámogatások rendszerének bővítéséről,

a terhességmegszakítás engedélyezésének adminisztratív újraszabályozásáról, valamint a szexuális nevelés rendszerének kiépítéséről szóló rendelkezésekből. A szabad abortusz 1956 óta fennálló intézménye megszűnt ugyan, ám nagy hangsúlyt kapott a korszerű fogamzásgátlási módszerek megismertetése a lakossággal. Egy 1973-as egészségügyi minisztériumi rendelet³¹ alapján a terhességmegszakítás kérvényezésekor egy formanyomtatványt kellett kitölteni, és továbbra is abortuszbizottságok bírálták el, hogy fennáll-e a feltételül meghatározott tíz indok valamelyike. A bizottságok összetétele is megváltozott: 1973-tól már egy védőnő és egy tanácsi megbízott ült a nőgyógyász elnök mellett az elsőfokú bizottságban, másodfokon pedig szakszervezeti képviselők is részt vettek az üléseken. A rendelet heti két tanácskozást tett kötelezővé. Látható, hogy a hetvenes évek társadalmi és jogi változásai új típusú paternalista születésszabályozási rezsimek formálódásával jártak együtt. Az állami támogatásokkal operáló, háromgyerekes családformát idealizáló szocialista családtervezési modell ugyanúgy a népesség növekedésétől remélt a nemzet prosperitását, mint a két világháború közötti rezsimek, pusztán eltérő ideológiai érvrendszert használtak a politikai legitimációjukhoz.

A BIZONYTALAN HELYZETET
1956 JÚNIUSÁBAN EGY MINISZ-
TERTANÁCSI HATÁROZAT OL-
DOTTA FEL, AMELY EGÉSZEN 1990-
IG MEGHATÁROZTA A VONAT-
KOZÓ JOGI KERETET: GYA-
KORLATILAG INDOKLÁS NÉL-
KÜL LEHETŐVÉ TETTE A TER-
HESSÉGMEGSZAKÍTÁST AZ ELSŐ
TIZENKÉT HÉT BEN

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ELSŐ ABORTUSZVITA

A rendszerváltást követő jogi változások miatt szükségessé vált az addigi, rendeleti szabályozás helyett az abortusz törvényi szabályozása, ugyanis az Alkotmány értelmében az alapvető jogokra vonatkozó kérdéseket törvényi szinten kell szabályozni. A szakmai-politikai vita már 1988-ban kezdetét vette, a formássággá vált abortuszbizottsági rendszer társadalmi megkérdőjelezésével és az egyházi körök lobbimunkájának beindulásával, aminek lökést adott az MDF októberi, Szegeden tartott népesedési konferenciája. A kormányzat igyekezett politikai tőkét kovácsolni egy liberalizáció felé mutató jogalkotási kezdeménnyel, amiben nagy szerepet játszott a szakmai bizottság előkészítő munkája.³² Ennek eredményeként 1988-ban minisztertanácsi rendeletet adtak ki, amely hatályon kívül helyezte az 1973-as népesedéspolitikai határozatot, ezzel együtt megszüntetve a rossz emlékü abortuszbizottságok intézményét; az abortuszt kérvényező nők szociális háttérének kivizsgálására ideiglenesen a Család- és Nővédelmi Tanácsadót jelölték ki.³³

Az abortusz kérdése, amely a rendszerváltás után az elsők között rendezni kívánt kérdés volt, rávilágított arra, hogy az állami reprodukciós politika nem pusztán az abortusz szabályozásának mikéntjéről szól, hanem világnézeti szempontok is megjelennek, amelyek eltérőek a nők és az anyaság egymáshoz való viszonyát illetően.³⁴ Ez a világnézeti konfliktus nyíltabbá vált a kommunizmus bukásával, mindaddig ugyanis a magzat jogai érdekében megfogalmazott érveket a kommunista jövőbe vetett hittel igazolták. A magzatvédő csoportok immár vallási érvekkel megtámogatott fellépését követően nyílt vita bontakozott ki a sajtóban és más fórumokon.³⁵ A vita alapvetően a magzat alkotmányjogi státuszáról folyt, illetve azokról a kérdésekről, hogy személynek tekinthető-e a magzat – és ha igen, mikortól van joga az élet alkotmányos védelmére, illetve ez a jog milyen viszonyban áll a terhes nő alkotmányos jogaival.³⁶

1990 nyarán a magzatvédő lobbij egyik fő képviselője, Jobbágyi Gábor indítványt nyújtott be az Alkotmánybírósághoz. Az ebben az ügyben hozott alkotmánybírósági határozat kimondta, hogy az abortuszt törvényi szinten szükséges szabályozni, illetve azt is, hogy az Alkotmány alapján nem dönthető el a magzat jogi státuszának kérdése; a döntés mérlegelése során megjelentek azok az érvek, miszerint a nők

önrendelkezéshez fűződő joga miatt az abortuszt beiktatni nem lehet, viszont a magzati élet védelme érdekében nem engedhető meg indok nélkül a terhességmegszakítás.³⁷ Ennek nyomán jött létre az 1992. évi magzatvédelmi törvény, valamint a végrehajtásáról szóló népjóléti minisztériumi rendelet.³⁸ Bár e törvény az élet kezdetét a fogantatástól számítja, nem tekinti jogalannak a magzatot. A törvény révén a jogalkotó rendelkezett többek között az iskolai szexuális nevelésről, valamint a fogamzásgátló eszközök állami támogatásáról is, ám ezen elemek inkább a politikai kompromisszum lenyomatának tűnnek, mivel a gyakorlatban nem valósultak meg.

A szabályozás körüli vitákban szinte minden érdekcsoport képviseltette magát, így aktív részese volt a Feminista Hálózat és a Szabad Döntés Jogáért kampánycsoport is. A *Nőszemély* folyóirat hasábjain rendszeresen közöltek írásokat a témában.³⁹ Mindemellett látnunk kell, hogy míg társadalmi szinten a nők tevékenyen részt vettek a vitában, a parlamenti döntéshozatalban szinte kizárólag férfiak játszottak

döntő szerepet.⁴⁰ A kérdés bonyolultságát mutatja, hogy a hívők, így a hívő nők álláspontja sem volt egységes a mesterséges születésszabályozás és az abortusz engedélyezése kapcsán.⁴¹ És bár a kortárs illiberális rendszerekhez kötődő, vallásos legitimációval bíró szervezetek kommunikációja révén úgy tűnik, hogy a születéskorlátozást illetően nincs vita a katolikus egyházon belül, már az

1960-as években komoly ütközés alakult ki a házasság céljának értelmezésében. Míg a hagyományos tanítás hívei elutasították a születéskorlátozás minden formáját, a modern álláspont a szülői felelősség és a házastársi szeretet jegyében erkölcsileg nem tartja elítélendőnek a fogamzásgátlás bizonyos formáit. Az életvédelem origójának számító 1968-as pápai enciklika, a *Humanae Vitae* pedig egy konzervatív kisebbség véleményét tükrözi, amely nincs összhangban a hívők többségének életvezetésével.⁴² Az orvosszakma hasonlóan megosztott volt a kérdésben; egyes magukat „életpártinak” valló orvosok ebben az időszakban vezető pozíciót vállaltak a Magzatvédő Társaság vagy a Pacem in Utero nevű szervezetekben. Mindez rávilágít, hogy az alapvetően világnézeti kérdésként tárgyalt abortuszkérdésben a válaszvonal nem a hagyományos politikai jobb- és baloldal között húzódik.

A magzatvédelmi törvénnyel szemben benyújtott, a súlyos válsághelyzet fogalmát támadó indítványokra válaszolt az Alkotmánybíróság 1998-as határozata, amely kimondta, hogy „nem alkotmányellenes, ha

törvény az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén lehetővé teszi a terhesség megszakítását”; valamint arról is rendelkezett, hogy e fogalmat törvényben szükséges meghatározni.⁴³ Ennek következtében 2000-ben módosult a magzatvédelmi törvény: kiegészült azzal a meghatározással, miszerint súlyos válsághelyzet azt értjük, amikor a terhesség kihordása „testi és lelki megrendülést, valamint társadalmi ellehetetlenülést” jelentene a nő számára; előírta továbbá az abortusz előtti kétszeri, kötelező tanácsadást, és azt, hogy a két alkalom között legalább 3 napnak kell eltelnie.⁴⁴ Ennek a tanácsadásnak a keretében a kérvényező nő a Családvédelmi Szolgálatnál négy szemközti beszélgetésen köteles részt venni egy védőnővel, ahová a terhesség tizenkettedik hetéig, válsághelyzet esetén lehet fordulni. Ez sok szempontból változást jelentett az addigi gyakorlathoz képest: a Családvédelmi Szolgálatnál a tanácsadás jellege személyesebb és jellemzően jóval hosszabb is lett, mint az abortuszbizottságok orvosaival való pár perces hivatalos találkozás. A második tanácsadási alkalmat követően a terhesnek nyolc napon belül jelentkeznie kell a kijelölt egészségügyi intézményben, ahol a nem orvosi indokkal végzett abortusz díjának megfizetése után elvégzik a beavatkozást. Ez a törvény jelenleg is hatályos.

A SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁSI REZSIM MEGVÁLTOZÁSA: MEDIKALIZÁCIÓ ÉS KRITIKAI VÁLASZOK

A magyarországi születésszabályozási rendszer az államszocialista időszakban jelentősen átalakult. Bár nemzetközi összehasonlításban a szocialista országokban, így Magyarországon is kiugróan magas volt a terhességmegszakítások száma a rendszerváltás előtt, ez a korszerű születésszabályozási módszerek relatív hiányával és az ismeretek alacsonyabb fokával is magyarázható. A hagyományos magzatelhajtási módszereket azonban időközben felszámolták, jó részt a kommunista rendőrség ismert hatékonyságának köszönhetően,⁴⁵ illetve azért, mert az ötvenes évek első felében végbement a születéskorlátozás medikalizációja: a bábák bekerültek a kórházakba és szülőotthonokba, aminek következtében csökkent a magzatelhajtások száma, és ezzel arányosan növekedett az intézményekben végzett abortuszoké. Az abortuszok számának 1968–69-es tetőzését követő csökkenés egyfelől a fogamzásgátlás szélesebb körű elterjedésének, a fogamzásgátló eszközök hozzáfér-

hetőbbé válásának, másfelől az új népesedéspolitikai intézkedéseknek tudható be.⁴⁶ Ezek alapvetően változtatták meg a nők viszonyát a fogamzás folyamatával: a teherbeesés már nem végtelen vagy szerencse kérdése volt, hanem szabályozható biológiai folyamattá vált egy szélesebb társadalmi kör számára.

A medikalizáció részeként értelmezhető az a folyamat is, amelynek során a kórházban végzett művi abortusz születéskorlátozó eszközként való használatát egyre inkább háttérbe szorította a hormonális fogamzásgátlás. Az ötvenes években használt, kevésbé hatékony Timidon zselé és tabletta után 1967-től lett elérhető az első magyar gyártmányú hormonális tabletta, az Infecundin, majd 1971-ben megjelent a Bisecurin.⁴⁷ Az Infecundint kizárólag nőgyógyászati szakrendelésen lehetett felírni receptre, és csak kijelölt gyógyszertárakban forgalmaz-

hatták. A lakosság tájékoztatásának hiányában az orális fogamzásgátlók bevezetése pár éven belül nem tudott hozzájárulni érdemben az abortuszok számának mérséklődéséhez: sok abortuszt kérvényező nő ekkoriban nem is hallott még a tablettáról.⁴⁸ Az Infecundin 1981-es kivonása után került piacra az Ovidon és a Rigevidon, amelyek szintén kombinált hormonális fogamzásgátló tabletták voltak.

A tabletta azonban a szexuális forradalom ünnepektől termékéből illetve a női reprodukció önrendelkezés szimbólumából hamar egészségügyi kritika tárgyává vált. A vallási fundamentalista ellenérvek mellett az 1980-as években megjelent az USA-ban az egészség-feminista mozgalmak (*health feminism*) kritikája is a magas hormontartalmú készítményekkel szemben – valódi önrendelkezést és választást követelve.⁴⁹ Magyarországon a közelmúltban erősödött fel az a diskurzus, amely a hormonális fogamzásgátlás alternatíváit, vagyis a korszerű intrauterin és barrier elven működő eszközöket szorgalmazza. Mindez nem történeti előzmény nélküli: a szocializmusban modernnek számító, a Pálma Gumigyár által gyártott pesszáriumokat Hirschler Imre nőgyógyász is népszerűsítette.⁵⁰ Az esetleges egészségügyi kockázatok mellett a tabletták hátránya a nehéz hozzáférhetőség, ugyanis orvosi rendelvényhez kötöttek, és nem élveznek társadalombiztosítási támogatást. Emellett a 2021-es, LMBT-ellenes „gyermekvédelmi” törvény⁵¹ folytán kiszorultak az iskolákból azok a civil szervezetek, amelyek elvégezték az alulfinanszírozott és túlterhelt közoktatási rendszerben a szexuális nevelés mostoha feladatát. Vagyis a reprodukció önrendelkezés terén is megfigyelhető, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú, kevesebb tőkével rendel-

kezők kizsorzódnak a saját életüket és testüket érintő döntéshozatalból.

A hormonmentes opciók népszerűsítése a feminista narratíva mellett egy másik keretben is értelmezhető. Az ultrakonzervatívok által propagált, amerikai pénzen terjeszkedő FEMM (Fertility Education and Medical Management) módszert – amely a menstruációs ciklus követésén, a termékeny és nem termékeny időszakok elválasztásán alapul – államilag támogatott, a Semmelweis Egyetemen akkreditált tanfolyamon sajátíthatják el magyar szülész-nőgyógyászok 2019-ben.⁵² A képzésen résztvevőknek vállalniuk kellett, hogy egy évig nem írnak fel fogamzásgátló készítményt pácienseiknek, és nem nyújtanak lombikkezeltet sem. A módszert terjesztésére vállalkozó orvosok közül sokan semmilyen körülmények között nem végeznek terhességmegszakítást.⁵³ Hasonló elven működik az omahai VI. Pál Intézetben kidolgozott NaPro (Natural Procreative Technology) és a dublini fejlesztésű NeoFertility is, amelyek mind a humán reprodukció művi szabályozásának – az asszisztált reprodukciós technológiák, az abortusz és a hormonális fogamzásgátlás – legitimitását kérdőjelezzik meg. Az Egyesült Államokban a poszt-Roe korszak egyik aggodalmat keltő fejleménye, hogy a fundamentalista szereplők által szponzorált, szenzitív biológiai adatokhoz hozzáférő termékenységgel foglalkozó FEMM applikáció milyen hatással lehet a reprodukció jogokért folytatott küzdelemre.⁵⁴

Az abortuszellenes koalíció a „családbarátság” leple alatt nyilvánítja a nők jogos igényét a reprodukció egészségükkel kapcsolatos döntésekbe való aktív bekapcsolódásra veszélyesnek. Ezek mind olyan implicit mechanizmusok, amelyek jogon kívüli eszközökkel képesek befolyásolni az abortusz vagy a fogamzásgátlás hozzáférhetőséget, épp ezért nem a nyilvános térben zajlanak. A tudományos megalapozott információkat közlő csatornák beszűkítése és a hiányok bűjtatott ideológiai neveléssel való kitöltése része annak az átrendeződésnek, amely világ szinten zajlik, és a gender mint „szimbolikus kötőanyag” ellen irányul.⁵⁵ Ezt támasztja alá az Európai Parlament 2023-as kutatási jelentése is, amely a fogamzásgátláshoz való hozzáférés, illetve a fogamzásgátláshoz kapcsolódó információk elérhetőségét vizsgálta: Magyarország (40%) mögött csupán két ország található a skálán – Bosznia-Hercegovina (39%) és Lengyelország (33,5%).⁵⁶

AZ ILLIBERÁLIS FORDULAT ÉS AZ ANTI-GENDER MOBILIZÁCIÓS KAMPÁNY

A 2010 óta hatalmon lévő illiberális rezsim felerősítette a nemzethalált vizionáló népesedéspolitikai diskurzust, amelynek fontos eleme a nők reprodukcióinak ellenőrzése és tematizálása. A 2012-ben az Alkotmány helyébe lépő Alaptörvény II. cikke szerint a „*magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg*”,⁵⁷ ugyanakkor a jelenlegi szabályozási gyakorlat ennél megengedőbb. A szüléshez és a születésszabályozáshoz kapcsolódó témákban jelenleg is fontos szakmai-politikai viták zajlanak Magyarországon. Az első vita a hálapénzről, a szülészeti erő-

szakról, azaz a szülő nők jogairól folyt a túlmedikalizált, lélektelen és alulfinanszírozott magyar egészségügyben.⁵⁸ A második az abortuszról szóló politikai vita, amelyet az amerikai keresztény fundamentalista érveket – például a „szívdobbanás” elvet – Magyarországra importáló, adófizetői pénzből támogatott, egyre erő-

sődő abortuszellenes hangok generálnak, melyek utóbbiaknak a célja a mesterséges születésszabályozás legitimációjának megkérdőjelezése.⁵⁹

Az abortusztörvények jelenleg Magyarországon és a volt szocialista országokban – Lengyelország kivételével – liberálisabbak, mint a világ legtöbb országában. Ezek a rendelkezések azonban általában olyan, a női jogvédők által sérelmezett elemeket tartalmaznak, mint az abortusz térítési díja, a tanácsadásokon való kötelező részvétel, a két tanácsadás közötti kötelező háromnapos várakozási idő, az anya „súlyos válsághelyzetének” esetleg előre lefektetett kritériumai vagy az egészségügyi dolgozóknak (orvos, nővér) szóló utasítás, hogy milyen információkkal kell ellátnia a terhességmegszakítást kérelmező nőket. Magyarországon a terhesség első tizenkét hetében – súlyos válsághelyzetre hivatkozva – lényegében korlátozás nélkül, speciális orvosi okokból (például a magzat súlyos fejlődési rendellenessége esetén) pedig egészen a huszennegyedik hétig lehet kérvényezni a terhesség megszakítását.

A demokratikus államokban elfogadott álláspont, hogy a reprodukcióhoz fűződő jogok, így az abortuszhoz való jog is az emberi alapjogok közé sorolhatók. Ezt a jogot igyekeznek csorbítani jobboldali kormányokhoz kötődő think tank-ek, amelyek azzal vádolják politikai ellenfeleiket, hogy új jelentéseket

társítanak az olyan elemi fogalmakhoz mint a demokrácia, a család, a jog, vagy a nő és a férfi.⁶⁰ Oknyomozó újságírók és az Európai Parlament szexuális és reprodukciós jogokkal foglalkozó fóruma által feltárt pénzmozgásokból látszik, hogy a Trump-adminisztrációhoz kötődő és Kreml-barát keresztény fundamentalista szervezetek dollármilliókkal támogatták világszerte, így Kelet-Európában is egy új jobboldali anti-gender koalíció létrejöttét, amely a nők és a kisebbségek jogainak csorbitását célozza.⁶¹ Ilyen szervezet a Lengyelországban működő és a régiót meghatározó Ordo Iuris, amely erős befolyásra tett szert a visegrádi országokban egy évtized leforgása alatt. Közreműködtek az új lengyel abortusztörvény megalkotásában is, amely *de facto* megtiltja a terhességmegszakítást – és amely ellen nagy volumenű feminista tiltakozás alakult ki.⁶² A 2017-ben Budapesten rendezett Demográfiai Csúcson, amelyet a Családok Világkongresszusa (WCF) nevű globális ernyőszer-
vezet szponzorált, már nem csupán férfiak vitatták meg, hogy ki és mi módon rendelkezhet a nők reprodukciós funkciói felett.⁶³ A gender koncepciója és az Isztambuli Egyezmény ellenében a heteroszexuális házasságon alapuló család fogalmát fókuszba helyező Genfi Konszenzus Nyilatkozat (Geneva Consensus Declaration, 2020) aláírta Novák Katalin, aki később Magyarország első női köztársasági elnöke lett, ami rámutat arra a jelenségre, hogy az új jobboldali mozgalmak sikerrel integrálták soraikba a nőket.

A szigorító jogalkotás lehetősége újra és újra felmerült, többek között a Jobbik, majd a Mi Hazánk „életvédő” politikai lobbitevékenysége révén; az utóbbi egyik élharcosa a párt női arca, Dúró Dóra volt. Ő volt az, aki 2016-ban, még a Jobbik politikusként elsőként indítványozta a magzati szívhang kötelező meghallgattatását, és a 2022-es belügyminiszteri „szívhangrendelet” meghozatalát személyes sikerként könyvelte el. A jobboldali, abortuszellenes agendával kampányoló női politikusok közé tartozott Novák Katalin is, aki köztársasági elnöki beiktató beszédében úgy fogalmazott, hogy a „*megfogant emberi élet és a család védelmében*” fog megerősítést nyújtani a nemzetnek.⁶⁴ Mindezek egyrészt az észak-amerikai keresztény fundamentalista diskurzust normalizálják, ugyanakkor a kormányzat valódi változást a tiltakozások miatt nem bevállaló politikája abba a világtrendbe illeszkedik, amely Kelet-Európában és Észak-Amerikában is jelentős visszalépést hozott a szexuális és reprodukciós jogok terén. A *Roe v. Wade* alkotmánybírói döntés felülbírlata, valamint ez-

zel párhuzamosan az amerikai fundamentalisták által szorgalmazott „szívhang elv” Magyarországra történő importálása épp ezért szimbolikus jelentőséggel is bír: az új ideológiai hidegháborúban a nők teste ismét csatatérre változott.⁶⁵ A lopakodó abortuszszi-
gorításnak nevezett jelenség lényege, hogy a kormányzat a törvény megváltoztatása nélkül, egyéb jogi és nem jogi eszközökkel próbálja befolyásolni a terhes nőket, amivel az önrendelkezési jogukat csorbitja.⁶⁶ Ennek fényében a globális északon a gender „szimbolikus kötőanyag”-ként való felfogása a halmozódó válságokra adott társadalmi-politikai reakcióként értékelhető. Ez azt jelenti, hogy a valódi gazdasági és szociális válsághelyzetek kezelése helyett, a gender ernyőfogalmával jelzett pszeduoválságokra irányítják a kormányok a társadalom figyelmét.⁶⁷

A Pintér Sándor által aláírt 2022-as rendelet, amely az 1992. évi magzatvédelmi törvény 4. számú mellékletét módosította, abban hozott újdonságot,

hogy kötelezően előírta az abortusz kérelmezésekor benyújtandó orvosi leleten annak rögzítését, „*hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőket egyértelműen azonosítható módon bemutatta.*”⁶⁸ A korántsem egyértelmű megfogalmazás –

amely végső soron a nőgyógyász orvosokra bízta a gyakorlati megvalósítás mikéntjét – olyan szimbolikus gesztusnak tekinthető, amely rövid távú politikai haszonszerzést céloz egy válságokkal terhelt időszakban. A kormány látszatpolitizálási módszere, hogy úgy hoz nagy médianyilvánosságot kapó döntéseket, hogy azok által lényegileg nem változik semmi. Az abortusz szabályozásának szóban forgó módosítása a különböző vallások fundamentalistáinak tett engedmény, illetve nemzetközileg is értékelhető gesztus az amerikai fundamentalista keresztények felé, akik létrehozták az ún. szívhang-narratívát. A rendelet az elfogadást követő harmadik napon életbe lépett.

A Magyarországon harminc éve fennálló kényes egyensúlyt bontotta meg ez a belügyminiszteri rendeletmódosítás, amely a nők „tájékoztatása” paternalista érvével operál. Mindez összekapcsolódik a női jogvédő szervezetek által a Családvédelmi Szolgálatoknál tapasztalt gyakorlattal, amely a magzat megtartása melletti érvelést fajsúlyosabbnak ítéli, mint a nők emberi méltóságának megőrzését. A Patent jogvédő egyesület 2012-es és 2014-es felmérése szerint a jogszabály ellentmondásosságából fakadóan a tanácsadás jellegét túlzottan meghatározza a védőnők személyes meggyőződése. A tanácsadásra érkező nők többsége pedig nem tesz panaszt az őt ért jogsérelem

miatt, mivel intézményes segítségre nem számíthatnak.⁶⁹ Valójában a terhességmegszakítások száma az 1990-es évek közepe óta folyamatosan csökken,⁷⁰ és a felmérések szerint elsősorban a szegény, kiskorú, illetve már több gyermeket nevelő nők tekintik a terhességmegszakítást a születésszabályozás olcsón hozzáférhető, illetve egyetlen eszközének.⁷¹ De a politikai harc és a nők társadalmi helyzetének megítéléséről szóló viták egyre hevesebbek, így kérdéses, hogy a nőgyógyász szakma és a társadalom miként reagál a legutóbbi jogalkotásra.

A Magyar Orvosi Kamara Etikai Bizottságának elnöke 2022. szeptember 14-én, a rendeletmódosítás életbelépése előtt egy nappal, támogató hangvételű nyilatkozatot adott a sajtónak, azonban a kamara elnöksége már aggályosnak nevezte a módosítást. A MOK utólagos társadalmi egyeztetést indított a kérdésben: november 24-én „Agora – nyílt rendezvény a szívhangrendeletéről” címmel vitát rendeztek a Semmelweis Egyetemen, ami arra utalt, hogy a kamara még nem tisztázta az álláspontját. A felszólalók között túlsúlyban voltak az abortuszellenes és „férfijogvédő” politikai szereplők, míg a nőjogi szervezetek aktivistáit nem engedték be az épületbe. A reprodukciós jogok védőinek hangja csupán egy, az Európai Joghallgatók Egyesülete (European Law Students' Association, ELSA) által szervezett szegedi kerekasztal-beszélgetésen, illetve a biztonságos abortuszhoz való hozzáférés világnapján (szeptember 28.) Budapesten szervezett tüntetésen kapott nagyobb nyilvánosságot.⁷²

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány bemutatta a magyarországi születésszabályozás történetét a háborús nemi erőszak, a nőgyógyász szakmai lobbis tevékenysége és az illiberális anti-gender diskurzus metszetében, amelyek közös diskurzuseleme a nacionalizmus. Amellett érveltünk, hogy (1) a nyugat-európai feminista aktivizmussal szemben Magyarországon a terhességmegszakítás legalizációja a háborús nemi erőszak következménye volt; (2) a jogalkotási procedúrában és a szakmai-politikai vitákban a nőgyógyászok hol elősegítették, hol hátráltatták a reprodukciós jogokért folytatott küzdelmet az aktuális politikai érdekek szerint; (3) az illiberális fordulatot követő ultrakonzervatív irányvonal nem illeszkedik a magyar társadalom értékrendjéhez. Így kérdéses, hogy a legfrissebb, korlátozó rendelet végrehajtásáért felelős orvosszakma – a szabályozás meglehetősen szabadon értelmezhetőségének fényében – melyik utat választja: a politikai érdekek kiszolgálását vagy a nők politikai törésvonalak felett álló véleményének meghallgatását.

1. *Global Views on Abortion – A 27-country Global Survey*, Ipsos, 2022, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-07/Global%20Advisor-Global%20Opinion%20on%20Abortion%202022-Graphic%20Report.pdf>; Magyarország értéktérképe 2022, szerk. BÍRÓ-NAGY András, Budapest, Friedrich Ebert Stiftung – Policy Solutions, 2022, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/19614.pdf>.
2. PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbis hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre, *Per Aspera Ad Astra*, 2021/1, 50–70, <https://doi.org/10.15170/PA.AA.2021.08.01.03>.
3. SVÉGEL Fanni: Az első világháború és utóhatásai. Nemi erőszak a közegészségügy és a militarizmus keretrendszerében, in *Elhallgatva. A háborús erőszak története és megjelenítése*, szerk. ANDRÁS Edit – MÉLYI József – PETŐ Andrea, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2022, 37–58.
4. Tauffer tanár nyilatkozata az orvosi beavatkozásról, *Pesti Futár*, 1915. március 12., 5–6.
5. SCIPIADES Elemér: Háborús nyomok a szülészeten és a nőgyógyászatban, *Orvosi Hetilap*, 1919. március 16., 128–129.
6. Az Orvosszövetség azt kívánja, hogy a terhesség csak három orvos indítványára legyen megszakítható, *Pesti Napló*, 1928. szeptember 11., 6.
7. SCHULCZ Ágost: Az orvos és az igazságszolgáltatás szerepe a jogtalan vetélések leküzdésében, *Budapesti Orvosi Újság*, 1932. július 21., 710–714; A Gynaekologiai Szakosztály április 28-i ülése és közgyűlése, *Orvosi Hetilap*, 1932. június 4., 499–500; A kir. Orvosegyesület Gynaekologiai Szakosztályának május 12-i ülése, *Orvosi Hetilap*, 1932. június 25., 563–564.
8. *Büntetőjogi Döntvénytár* 26, szerk. LENGYEL Aurél, Budapest, 1934, 33–35.
9. *Büntető Jog Tára* LXXXV, 1933, 82.
10. A bábák által végzett illegális abortuszokat büntető perekről lásd SVÉGEL Fanni: Egy második világháborús magzatelhajtási per történeti-néprajzi vonatkozásai, in *Vetésforgó II. Egyetemi dolgozatok az ELTE BTK Néprajzi Tudományos Diákköréből*, szerk. BÁRTH Dániel, Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2020, 212–230.
11. X/2.–1945. BNB. Elérhető: *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945 – 1946*, szerk. GÁSPÁR Ferenc – HALASI László, Budapest, 1975, 33.
12. PETŐ Andrea: Abortórperek és „bajba jutott nők” 1952-ben, in *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*, szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs, Budapest, Napvilág Kiadó, 2005, 300–319; PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*, Budapest, Jaffa, 2018.

13. PALASIK Mária: A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében, in *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*, szerk. P. M., Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 119.
14. Az ankét előadásait lásd *Születésszabályozás*, szerk. TOTIS Béla; Budapest, Magyarországi Szociáldemokrata Párt Orvostagjai Szervezete, 1932.
15. *Orvosok Lapja*, 1946. június 1., 663–667; *Orvosok Lapja*, 1946. szeptember 1., 1054–1059.; *Orvosok Lapja*, 1947. január 26., 108–111.
16. MNL OL M–KS 276–96. 56. é. 1952.
17. 81/34/1952. Eü. M. utasítás.
18. Például: vészes terhességi hányás, szívbetegek, anaemia aplastica, vesebaj, rubeola, agydaganat, epilepszia, pszichózis, szűk medence, skizofrénia, depresszió, örökletes vakság, hepatitis, vérbaj, leukémia.
19. Például 1952. augusztus 16. és szeptember 4. lásd PETŐ (12. vj.); a sztálinvárosi esetet (1957. január 24.) idézi HORVÁTH Sándor: *A kapu és a határ. Mindennapi Sztálinváros*, Budapest, MTA, 2004, 104–105.
20. MNL OL XIX–C–2–d (1. d) 1952, 81/32–16. Fónai Sándor beszámolója, Debrecen.
21. MNL OL M–KS 276–96. 56. é. 1952.
22. A Központi Statisztikai Hivatal adatai: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html.
23. Kocsis Piroska: „Aki ettől a naptól fogva abortuszt hajt végre, azt a legkeményebben büntetjük.” *ArchívNet*, 2006/3, https://archivnet.hu/politika/aki_ettol_a_naptol_fogva_abortuszt_hajt_vegre_azt_a_legkemenyebben_buntetjuk.html; NÉMETH György: Volt-e Ratkó törvény? *Társadalmi Szemle*, 1992/12, 82. A szerző kiemeli, hogy „szétverték azokat a struktúrákat, melyek elérhetővé tették az abortuszt, egyszerre emelve az árakat és rontva a minőséget.” Erre a megállapításra erősít rá Román József hódmezővásárhelyi orvos beszámolója, miszerint a megszakított lázas, szexuális esetek mögött a hivatásos abortőrök „visszahúzódnak” és a laikusok előtérbe kerülése áll. – MNL OL XIX–C–2–d (1. d) 1952, 81–32–25. Román József beszámolója, Hódmezővásárhely.
24. MNL OL M–KS 276–96. 56. é. Az élveszülések arányainak megjavítása, illetőleg az anya-csecsemő és gyermekvédelem megjavításán keresztül a csecsemő és gyermek halálozás csökkentése (1952.07.29.).
25. 1004/1953. (II.8.) MT hat. az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről.
26. A kampányhoz kapcsolódó fontosabb dokumentumok teljes szövegét lásd: *Az 1952–53. évi népesedéspolitikai program Magyarországon (dokumentumgyűjtemény)*, összeáll. MONIGL István, Budapest, KSH, 1992 (Demográfiai tájékoztató füzetek 11.). A szabályozásról bővebben PALASIK (13. vj.) 118–123.
27. 1047/1956. (VI.3.) MT hat. A terhesség megszakításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzatelhajtás büntetéséről.
28. Lásd erről: TYEKVICSKA Árpád: Írások a forradalomról (Nagy Iván könyvek 16.), Balassagyarmat, 2006, 299–302.
29. 1040/1973. (X. 18.) MT határozat.
30. HELLER Mária – NÉMEDI Dénes – RÉNYI Ágnes: Népesedési viták Magyarországon 1960–1986, *Demográfia*, 1990/37, 15–125; SVÉGEL Fanni: *Autoritás és agency: a népesedési viták szereplői 1967 és 1973 között* (A Kádár-korszak, kádárizmus, korlátozott mozgáster: magyar modell? Országos jelenkortörténeti konferencián 2022. szeptember 2-án elhangzott előadás kézírata).
31. 4/1973. (XII. 1.) EüM. rendelet.
32. SZABÓ A. Ferenc: Az abortuszvita, *Világosság*, 1992/7, 549–560.
33. 76/1988. (XI.3.) MT rendelet a terhességmegszakításról.
34. SUSAN GAL – GAIL KLIGMAN: *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay*, Princeton, 2000, 15–17.
35. SZABÓ (32. vj.).
36. Bővebben lásd Kis János: *Az abortuszról. Érvök és ellenérvök*, Budapest, Cserépfalvi, 1992, 30–40.
37. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.
38. 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről; 32/1992. (XII.23.) NM rendelet. A szabályozás jogi elemzését lásd SEBESTYÉN Andrea: Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon, *Állam- és Jogtudomány*, 2018/1, 101–103.
39. ACSÁDY Judit – BULLAIN Nilda: Kampány az abortuszról való döntés jogáért, *Nőszemély*, 1993. április 11., 11–12. és 17.
40. Kivételt képeztek: Maczó Ágnes, Rózsa Edit, Pusztai Erzsébet. LÉVAI Katalin: A magyarországi feminizmusról, in *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*, szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs, Budapest, Napvilág Kiadó, 2005, 179–180.
41. PETŐ Andrea: *Napasszonyok és holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív politizálás alaktana*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 187–197.
42. MARY HEIMANN – GÁBOR SZEGEDI: Catholicism Behind the Iron Curtain: Czechoslovak and Hungarian Responses to Humanae Vitae, in *The Schism of '68: Catholicism, Contraception and 'Humanae Vitae' in Europe, 1945–1975*, ed. Alana HARRIS, Palgrave Macmillan, 2018, 303–348; FRAUHAMMER Krisztina: „A régi rend már felmondta a szolgálatot...” Kérdések a női lét körül az államszocializmus időszakának katolikus sajtójában, *Sic Itur ad Astra*, 2022/77, 113–134.
43. 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.
44. 2000. évi LXXXVII. törvény.
45. LIBOR STLOUKAL: Understanding the „Abortion Culture” in Central and Eastern Europe, in *From abortion to contraception: A resource to public policies and reproductive behavior in Central and Eastern Europe from*

- 1917 to the present, ed. David HENRY, Westport, 1999. 23–27.
46. Szülészeti rendtartás statisztikai adatai: 1931–1958, összeáll. FÖLDES Béláné – HAHN Géza – VADAS Zoltán, Budapest, 1959; *Terhességmegszakítások*, szerk. KAMARÁS Ferenc, Budapest, KSH, 2000.
 47. TÓTH Eszter Zsófia – MURAI András: *Szex és szocializmus*, Budapest, Libri, 2014, 46.
 48. Zuglói adatok szerint 80%. TISCHLER János: Az Infecundin-sztori, 1967, *Beszélő*, 2006/1, 58–61, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-infecundin-sztori-1967>.
 49. Isabel HEINEMANN: From „Children by Choice” to „Families by Choice”? 20th-Century Reproductive Decision-Making between Social Change and Normative Transitions, in *Children by Choice? Changing Values, Reproduction, and Family Planning in the 20th Century*, eds. Ann-Kathrin GEMBRIES – Theresia THEUKE – Isabel HEINEMANN, Berlin, De Gruyter, 2018, 215–236; Boston Women’s Health Book Collective: *Women and Their Bodies*, New England Free Press, 1970.
 50. HIRSCHLER Imre: *A nők védelmében*, Budapest, Magyar Vöröskereszt, 1958, 84–88.
 51. 2021. évi LXXIX. törvény.
 52. KUNETZ Zsombor: Méregdrága tanfolyamon strómanként használja az EMMI a Katolikus Szeretetszolgálatot, *444.hu*, 2019. március 18., <https://rontgen.444.hu/2019/03/18/meregdraga-tanfolyamon-stromankent-hasznalja-az-emmi-a-katolikus-szeretetszolgalatot>.
 53. A FEMM Health oldalán akkreditált egészségügyi szolgáltatók között található dr. Dékány Ágnes és dr. Farkas Eszter, akik magánorvosként nyíltan vállalják, hogy nem végeznek abortuszt, illetve a Budai Irgalmasrendi Kórház Keresztény Családi Centrumának orvosai, dr. Tolnay Lajos és dr. Bálint Balázs is, https://femmhealth.org/medical-providers/?_location=hungary.
 54. Jessica GLENZA: Revealed: women’s fertility app is funded by anti-abortion campaigners, *Guardian*, 2019. május 30., <https://www.theguardian.com/world/2019/may/30/revealed-womens-fertility-app-is-funded-by-anti-abortion-campaigners>.
 55. Weronika GRZEBALSKA – Eszter KOVÁTS – Andrea PETŐ: Gender as symbolic glue: how ‘gender’ became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order, *Political Critique*, 2017. január 13., <https://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/>.
 56. EPF: *Contraception Policy Atlas Europe 2023*, https://www.epfweb.org/sites/default/files/2023-02/Contraception_Policy_Atlas_Europe2023.pdf.
 57. Magyarország Alaptörvénye, II. cikk.
 58. A szüléset és korrupció viszonyáról lásd KREMMER Sarolta: Born in Corruption: Maternity Care after the Change of System in Hungary, *Analyze*, 2020/15, 19–44.
 59. JUHÁSZ Borbála – PETŐ Andrea: „Kulturkampf” in Hungary about reproductive rights: actors and agenda, *Zeitschrift für Menschenrechte*, 2021/1, 168–190.
 60. KOVÁTS Eszter: *Genderörületek Magyarországon és Németországban*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2022.
 61. Neil DATTA: *Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe 2009 – 2018*, European Parliamentary Forum for Sexual and Reproductive Rights, 2021; Claire PROVOST – Adam RAMSAY: Revealed: Trump-linked US Christian ‘fundamentalists’ pour millions of ‘dark money’ into Europe, boosting the far Right, *OpenDemocracy*, 2019. március 27., <https://www.opendemocracy.net/en/5050/revealed-trump-linked-us-christian-fundamentalists-pour-millions-of-dark-money-into-europe-boosting-the-far-right/>.
 62. Julia DAUKSZA: Ordo Iuris and a Global Web of Ultra-Conservative Organisations, *VSquare*, 2021. május 27., <https://vsquare.org/ordo-iuris-and-a-global-web-of-ultra-conservative-organisations/>.
 63. PETŐ Andrea: Magyarország csupán kísérleti laboratórium, *Hírlíkk*, 2022, október 10.
 64. KŐSZEGHY Ferenc: Novák Katalin: Elítéljük a putyini agressziót, de a magyarok jogaihoz ragaszkodunk, *Mérce*, 2022. május 14., <https://merce.hu/2022/05/14/novak-katalin-eliteljuk-a-putyini-agressziot-de-a-magyarok-jogaihoz-ragaszkodunk/>.
 65. PETŐ Andrea: Reproductive Rights as Battlefield in the New Cold War. A Historical Comparison of Illiberal Gender Politics Regarding Reproductive Rights in Hungary, in *Global Contestations of Gender Rights*, eds. Alexandra SCHEELE – Julia ROTH – Heidemarie WINKEL, Bielefeld, Transcript Verlag – University of Bielefeld Press, 2022, 227–247.
 66. Társaság a Szabadságjogokért: Lopakodó abortuszszigorítás, 2013. május 23., <https://tasz.hu/cikkek/lopakodo-abortuszszigoritas>.
 67. GRZEBALSKA-KOVÁTS-PETŐ (54. vj.).
 68. 29/2022. (IX. 12.) BM rendelet.
 69. RÉDAI Dorottya – SZABÓ Gabriella: *Finom manipuláció, kedves félreinformálás. A kötelező abortusz-tanácsadás gyakorlata Magyarországon*, Budapest, Patent Egyesület, 2012.; Kutatási beszámoló: A „magzat megtartására irányuló tanácsadás” gyakorlata, Budapest, Patent Egyesület, 2014.
 70. KSH: 22.1.1.13. Magzati veszteségek száma és aránya (1980–2023), https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0013.html.
 71. KSH: *Terhességmegszakítások*, 2016, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/terhessegmegsz16.pdf>.
 72. BOZZAY Balázs: Ha szívhangot kell hallgatni abortusz-nál, csökken a későbbi gyerekvállalás esélye – egy nő jogi aktivista, egy jogász és egy pszichológus beszélgetett a szívhangrendeletéről, *Telex*, 2022. december 1., <https://telex.hu/belfold/2022/12/01/szivhang-abortusz-no-anya-orvos>.

A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYE AZ EGYENLŐSÉG SZEMPONTJÁBÓL*

Az egyenlő házasság („marriage equality”) fogalma azt az állapotot fejezi ki, amikor a házasság intézményéhez egyenlően hozzáférnek az azonos és a különemű párok.¹ Ez azt is jelenti, hogy a házassághoz való jog gyakorlásában megszűnik a szexuális orientáción alapuló különbségtétel, mert heteroszexuális és nem heteroszexuális párok is házasodhatnak.

A tanulmány először a házasság intézményének a különböző funkcióit mutatja be annak feltárása érdekében, hogy az miért tölt be központi szerepet a társadalomban.² Ezt követően a tanulmány ismerteti az intézménnyel kapcsolatos kritikai megközelítések közül a feminista, illetve a meleg-leszbikus felszabadítási és a queer kritikákat.³ Ezek elsősorban a nők és férfiak közötti társadalmi hatalmi viszonyra és a szexualitások hierarchiájára, valamint a házasság intézményének elnyomó természetére helyezik a hangsúlyt. A tanulmány a kritikai megközelítések bemutatását követően az azonos nemű párok elismerésére vonatkozó állami stratégiákkal foglalkozik. A tanulmány a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása mellett érvel, mert ez az állami stratégia képes megvalósítani a formális egyenlőség ideáját, vagyis a szabadságjog diszkriminációmentes megélését. Azonban a formális egyenlőséget meghaladó szempont, a szubsztantív egyenlőség is szerepet játszhat az egyenlő házasság melletti érvelésben, így egy, a házasságot meghaladó, mind azonos, mind különemű párok számára elérhető intézmény is elfogadható.

Fontos kiemelni, hogy a tanulmány a polgári házasság intézményére fókuszál az egyenlőség szempontjából, hiszen az állam ezen a területen rendelkezik jogkörrel arra, hogy meghatározza az intézmény kereteit, be- és kilépési feltételeit. A polgári házasság intézménye alatt pedig elsősorban a modernkori, európai házasságot érti: két felnőtt fél között önkéntesen létrejövő és fenntartott gazdasági-érzelmi közösség állami elismerését.⁴

A HÁZASSÁG KÜLÖNBÖZŐ FUNKCIÓI

A házasság funkciója különféleképpen ragadható meg: egyes filozófusok erkölcsi vagy társadalmi jónak tekintik, illetve gyakran erre épül a család, amit a társadalom és a politikai közösség természetes alappillérének tekintenek. A házasság tekinthető a szexualitást szabályozó normatív intézménynek, esetleg önszabályozó intézménynek is – egyes posztmodern gondolkodók szerint. A házasság által megtestesített

társadalmi jóról az újhullámos természetjogi filozófusok, köztük kifejezetten John Finnis, Patrick Lee és Robert P. George munkásságát érdemes megemlíteni, akik szerint a házasság alapvetően, önmagában és természetéből következően jó. Még hozzá, a házasság ezen elidegeníthetetlen természete „időtlen”, és független mind a kultúrától, mind a jogtól. Kimondottan hangsúlyos a házasságban élők testisége és szexualitása, hiszen a házasság teremti meg a keretet nő és férfi testi együttlétére és az általi „egyesülésére”, utóbbiból pedig a gyermekvállalás és -nevelés felelőssége is következik. Ezek alapján a házasság három szinten „valósít meg” jót. A házasság összességében jó a gyermekeknek, hiszen stabil és megfelelő környezetet teremt számukra; a házastársaknak, mert a házasság jelentette elköteleződés kedvez a stabilitásnak és a személyes fejlődésnek; valamint a társadalomnak, mert a felelősen működő háztartások elősegíthetik a gazdasági növekedést.⁵ A társadalom felépítését tekintve a család tehát természetes egységnek tekinthető, mégpedig kifejezetten a házasságon alapuló család, a házasságot legitimáló társadalmi és jogi normák miatt. Michael Warner szerint a nyugati politikai gondolkodásban a társadalmi egység elképzelését a heteroszexuális pár testesíti meg. Utóbbi elvet pedig gyakran természetesnek láttatják olyan fogalmak használatával, mint a függőség vagy a reprodukció.⁶ A házasságot tehát értelmezhetjük a sze-

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

xualitást szabályozni hivatott normatív intézményként is. Warner a heteronormativitás fogalmával ragadja meg a normatív heteroszexualitást, amely úgy rendezi a biológiai és társadalmi nemet, valamint a szexualitást, hogy azok természetesnek tűnjenek, és megfeleljenek a heteroszexuális normáknak. Ezzel együtt jár a testiségen alapuló szexuális binaritás, amit a szexuális identitásokra és társadalmi nemre vonatkozó normák támogatnak.⁷ Warner heteronormativitás koncepciója mellett érdemes megemlíteni Foucault elnyomó hipotézis elméletét is. Míg Warner-nél a hatalom kényszerítő és elnyomó erejű, hiszen a heteroszexualitás normativitását és természetességét erősíti, addig Foucaultnál a hatalom a szexualitással kapcsolatban szabályozott, polimorf diskurzusok összessége és ezek többszöröződése.⁸ A házasság, mint a szexualitás önszabályozó intézményének elképzelése, valamint a szexualitás társadalmi konstrukciója megtalálható a késő modernitással megváltozó intimitás kérdését bemutató Anthony Giddens munkásságában. Giddens szerint a romantikus szerelem („romantic love”) ideáljának elterjedése nyomán a házasság elszakadt mind a gazdasági okoktól, mind a gyermekvállalástól, illetve az azon alapuló rokonság („kinship”) elgondolásától. A plasztikus szexualitás („plastic sexuality”) fogalma azt ragja meg, ahogy a szexualitás és a reprodukció egymástól elszakadva, önálló területekké váltak (gyakorlati példaként említhető a fogamzásgátlás, a mesterséges megtermékenyítés). A megváltozott viszonyok között Giddens a párkapcsolatok demokratizálódását vetíti előre, és megalkotja a tiszta kapcsolat („pure relationship”) fogalmát. Ezt olyan társadalmi viszonyoknak tekintik, amibe a felek önszántukból lépnek be, közösen tartanak fent, valamint ami addig áll fenn, amíg mindkét fél számára annyi megelégedettséggel jár, hogy megérje annak fenntartása.⁹ Giddens szerint a tiszta kapcsolatok révén – tekintve, hogy azok a felek egyenlőségén és közös megegyezésén alapulnak – kiküszöbölhetők és meghaladhatók a házasságban felmerülő egyenlőtlenségi és a hatalmi viszonyokra visszavezethető problémák.

A házasság intézménye és az ehhez kapcsolt házassághoz való jog értelmezhető a szexuális, illetve intim állampolgárság alappilléreként is.¹⁰ Kenneth Plummer az *Intimate citizenship* című könyvében az intimitás nagy narratívája lassú összeomlásának bemutatásával vezeti be az intim állampolgárság („intimate citizenship”) fogalmát. Habár Plummer

szerint nemcsak egy narratívája létezik a magánéletnek vagy intimitásnak, általánosságban elmondható, hogy a társadalmak a történelem során átfogó kulturális paradigmát kerestek, amire gyakran a vallás adott választ. Plummer kétféle, egymást erősítő hatást érzékel: az újfajta intimitások megjelenésével párhuzamosan gyengül a vallások által nyújtott világképek és hagyományok hatása, s emiatt ezek a vallási intézmények egyre több autoritást követelnek maguknak az intimitás elfogadható formájának meghatározására. Az újfajta intimitások miatt széttöredezés, pluralizálódás és multiplikálódás alakul ki, és a posztmodernizmus dekonstrukciója („lerombolás és újjáépítés”) által újraértelmeződnek olyan fogalmak, mint a nő, a férfi, a test vagy a család. Plummer – Manuel Castells posztpatriarchális világ elképzelésére utalva¹¹ – egyetért azzal, hogy a szexuális vágy, a heteroszexualitás, a házasság és a család autonóm szférákká válnak, s nem feltétlenül tekinthetők egymás előfeltételeinek vagy egymásra explicit módon épülő követelményeknek.¹²

Brenda Cossman a szexuális, illetve intim állampolgárságról szóló irodalmat vizsgálva két irányvonalat azonosít. Egyrészt megfigyelhető, hogy az állampolgárság mindig is szexualizált („sexed”) volt.

Ezen szexualizáltsághoz kapcsolódik az állampolgár szexualitásának elképzelése is, amit három feltételezett vonás határoz meg: erőteljesen magánjellegű („privatized”), családiasított („familiarized”) és heteroszexuális. A vizsgált irodalom másik iránya az állampolgárság újragondolását és megváltoztatását célozza: a közszférából kizárt, jogfosztott csoportokra összpontosít, akik elismerést és a nyilvános szférába

való befogadást követelnek, ami így felveti az állampolgárság fogalmának átértelmezését, megváltoztatását.¹³ A privát szféra politizálttá („politicized”), a korábban magánügyként kezelt kérdések pedig politikai viták tárgyává váltak. Cossman megemlíti, hogy a szexuális állampolgárság tanulmányok („sexual citizenship studies”) azon kutatói, akik a házasság intézményét vizsgálták, az állampolgársághoz tartozó egyik jognak tekintették a házassághoz való jogot, amelyből az azonos nemű párokat kizárták. A házasság ezen értelmezése tehát egyszerre alapul a heteroszexuális állampolgár feltételezésén, és szilárdítja meg ezt. A házassághoz való jog tehát egyrészt a szexuális állampolgársággal járó jogok egyike, valamint a szexuális állampolgárság egyik fő gyakorlata. Másrészt határvonal, amely bizonyos csoportokat befo-

AZ AZONOS NEMŰ PÁROKKAL
KAPCSOLATBAN A SZERZŐK
NEM AZT KÉRDŐJELEZIK MEG,
HOGY VONZALOM VAGY
HOSSZANTARTÓ ELKÖTELE-
ZŐDÉS ALAKULHAT-E KI KÖ-
ZÖTTÜK EGYMÁS IRÁNT, HA-
NEM AZT, HOGY EZT A KAP-
CSOLATOT A POLITIKAI KÖ-
ZÖSSÉGNEK HÁZASSÁGKÉNT
KELLJEN-E ELISMERNIE.

gad és beenged, más csoportokat pedig ezzel egyidejűleg kizár. Cossman szerint ugyanakkor a fentiek pusztá megállapítása nem elegendő: a szexuális állampolgárság részét jelentő házasságkötési jog nemcsak statikus fogalom, hanem gyakorlatok összessége is, amelyek fenntartják a heteroszexuális állampolgárról alkotott elképzelést, így erősítve a házasság jelentőségét a heteronormativitás vonatkozásában.¹⁴

HÁZASSÁGKRITIKÁK

A házasság intézményével kapcsolatos kritikák elsősorban a társadalmi hatalmi viszonyokra irányulnak. Ezen kritikák egyrészt a társadalmi nemi viszonyok vizsgálatából fakadnak, amit a házasság feminista kritikájával szemléltet a tanulmány. Ez elsősorban a házasság okozta gazdasági függőségi helyzetet, a házassághoz társított moralitást és a váláshoz kapcsolt stigmát, valamint a párkapcsolatokban meglévő és a házasság intézménye által fenntartott, felerősített egyenlőtlenséget kritizálja. Másrészt, a házassággal kapcsolatos hatalmi viszonyokat feltáró kritikák a házasság heteronormatív, illetve heteroszexista mivoltára vonatkoznak. Utóbbi a szexualitások hierarchiáját természetesenek láttatva, a heteroszexualitást helyezi felülre ideáltípusként, ami alá a többi, eltérő szexualitás rendelődik. Ezt az alá-fölrendeltségi viszonyt mutatja például az azonos nemű párok kapcsolatának állam általi elismerésének megtagadása, illetve hiánya, valamint az azonos nemű párok házasság intézményéből való kizárása.

A házasság és a társadalmi nemek viszonyára vonatkozó kritika

A házasság feminista kritikájának leggyakoribb fókusz a házasságban élő felek közötti egyenlőség hiánya, illetve az intézmény szerepe a patriarchális társadalom alapjainak fenntartásában és erősítésében. Martha C. Nussbaum az egyenlőséget vizsgálva azt állapítja meg a házassághoz társuló monogámia követelményével kapcsolatban, hogy az a nők jogfosztottságával járt együtt. Ugyanis, amikor a nőknek még nem biztosítottak jogokat (polgári és politikai jogokra utal elsősorban), sem piacképes készségek elsajátításához szükséges környezetet, nem volt lehetőségük kilépni a rosszul működő vagy bántalmazó

házasságokból.¹⁵ Habár Anthony Giddens a párkapcsolatok demokratizálódását¹⁶ vizionálja a tiszta kapcsolat révén, egyes feminista gondolkodók kritikusak a fogalom gazdasági beágyazottságának hiánya miatt. Szerintük a tiszta kapcsolat kifejezés azt sugallhatja, hogy a felek között egyenlőség van gazdasági szempontból is, de nem veszi figyelembe, hogy a nők sokkal inkább válhatnak gazdaságilag függővé a férjüktől, mint fordítva. A tiszta kapcsolat fogalmát érő másik kritika a moralitáshoz kötődik, ugyanis azt a benyomást kelti az elnevezés, mintha minden szexuális kapcsolat elhelyezhető lenne egy erkölcsi spektrumon, amelynek az egyik végén a tiszta kapcsolat, a másik végén pedig a tranzakciós szexuális kapcsolat áll.¹⁷ Giddens tiszta kapcsolatokra vonatkozó egyik állítása, hogy az interperszonális kapcsolatokban a megváltozó intimitás elősegíti a nők és férfiak közötti egyenlőség megteremtését, vagyis a magánszféra demokratizálódása révén a nyilvános szférában

is csökken az egyenlőtlenség a társadalmi nemi viszonyokban. Ezt sokan kritizálják, ugyanis a személyes kapcsolatokra helyezett fókusz lebecsüli a nemek közötti egyenlőtlenség strukturális és intézményesített formáinak szerepét. Még azok is, akik bíznak a Giddens által említett változásban, kételkednek annak radikális mivoltában. A házasság intézményét érő, gazdasági és strukturális egyenlőtlenségekre vonatkozó kritikák kapcsán pedig kérdésként

merül fel, hogy a magánszférában lezajló változások miképpen hatnának a javak nemek közötti elosztására, a fizetett munka és a házimunka megosztására.¹⁸ Ezek a strukturális tényezők ugyanis hatással lehetnek az egyes párkapcsolatok demokratizálódásának mértékére, például arra, hogy melyik fél végez gondoskodási munkát („care work”), melyikük „esik ki” több időre a munkaerőpiacról a gyereknevelés miatt.

A házasság és a szexualitások viszonyára vonatkozó kritika

Brenda Cossman úgy fogalmaz, hogy a házasság intézménye egyszerre nyomja el a nőket, és privilegizálja a heteroszexualitást. Ez egybevág a házasság egyes feminista kritikáinak azon központi állításával, miszerint a házasság heteronormativitása és heteroszexizmusa elnyomja a szexuális diverzitást. Elizabeth Brake átfogó képet ad a házasság intézményével kapcsolatos kritikákról.¹⁹ A házasság azo-

nos nemű pároknak való megnyitásával kapcsolatos kritikákban egyrészt a monogámia heteroszexuális „kényszerzubbonyként” („monogamy straight-jacket”²⁰) való felfogását, másrészt a szabad szerelem elgondolását azonosítja. A monogámia kényszerzubbonyként való felfogása kapcsán Claudia Card és Paula Ettelbrick műveire hivatkozik, akiket szembeállít az egyenlő házasság intézményét mérlegelő Stephen Macedóval. Macedo, más gondolkodókhoz hasonlóan, a házasság a szexuális kisebbségeket „jobb életvitelre térítő”, a promiszkuitás feladására kényszerítő intézmény annak „becsatornázó” funkciója révén („channeling function”). Utóbbi elgondolást Brake a „szexuális konzervativizmus”²¹ megnyilvánulásának tekinti. Brake – egyetérve Ettelbrickkel és Carddal – a házasságra mint diszkriminatív intézményre tekint, amelynek fennállása és fennmaradása további megkülönböztetésre ad lehetőséget, például a házasságban és a nem házasságban élő partnerek csoportjai között.²² Card a házasság diszkriminatív mivoltát a rabszolgatartással vont párhuzammal támasztja alá. Az általa bemutatott párhuzam egy olyan helyzet elképzelését javasolja, amelyben a fehér férfiak tarthatnak rabszolgákat, míg a fehér nők nem. E hipotetikus helyzetben a formális egyenlőség akkor valósulhatna meg, ha lehetővé tennék, hogy a fehér nők is tarthassanak rabszolgákat, azonban a rabszolgatartás morálisan és emberi jogi szempontból elítélendő intézmény.²³ Card szerint a házasság által nyújtott jogi és gazdasági előnyök képezik az említett kényszerzubbonyt, amely révén korlátozódik az egyéni szabad döntés. Szerinte a házasság alapvetően „gonosz” („evil”), mert olyan helyzetek kialakulásához vezet, amelyben a bántalmazó házasságban élő áldozatok kevésbé tudnak segítséghez jutni. Card érvelésében összehasonlítható helyzetben láttatja az azonos nemű felekből álló, házasodni vágyó párokat, valamint a külön nemű felekből álló, házasságot kötni nem szándékozó párokkal. Habár a házasság kiterjesztése valóban megnyitna gazdasági és jogi előnyöket az azonos nemű párok előtt, ettől még a külön nemű, de házasodni nem kívánó párok nem élvezhetnék ezeket az előnyöket. Továbbá – az egyenlő házasság intézményesülése esetén – a házassággal járó előnyöket és védelmet azoktól az azonos nemű pároktól is megtagadnák, akik nem kívánnak házasságot kötni.²⁴ Card a szabad szerelem elgondolása

alapján is kritikát fogalmaz meg, az állam magánéletből való kivonulását szorgalmazva. Az utóbbi elgondolás központi elemei a szexuális diverzitás, a szabadság és az önrendelkezés. Az egyenlő házasság intézményesülése mindezt korlátozná azáltal, hogy a szexuális diverzitást egy jogintézménybe sűrítene, valamint hagyná, hogy az állam erőteljesen jelen legyen a személyek magánéletében. A házassághoz kapcsolódó állami elismerés révén ugyanis az állam legitimálja az általa kívánatosnak tartott párkapcsolati formát más konszenzuson alapuló, felnőttek közötti párkapcsolati formákkal szemben.

Az azonos nemű felek közötti vonzalom nem újkeletű jelenség, korábbi történelmi korokban is jelen volt. Azonban abban, hogy a vonzalomnak ez a formája, valamint az ezen alapuló viselkedés identitássá, az identitáspolitikán keresztül pedig elismerési kérdéssé váljon, a kapitalizmus jelentős szerepet játszott. A szabadkereskedelmen alapuló kapitalista gazdasági rendszer lehetővé tette, hogy a korábban az önellátásért felelős család rendszerén belül elkülönüljenek a gazdasági fennmaradást elősegítő és a

MÁSRESZT, OLYAN ELLENÉRV IS MEGFOGALMAZÓDOTT, HOGY A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYE NEM LENNE ALKALMAS A NEM HETEROSZEXUÁLIS PÁROK TÉNYLEGES TAPASZTALATAINAK MEGRAGADÁSÁRA. MIKÖZBEN – HARMADRÉSZT – AZ EGYENLŐ HÁZASSÁG BELEKÉNYSZERÍTENÉ A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYÉNEK FORMÁLIS ÉS MEREV KERETEI KÖZÉ AZOKAT AZ AZONOS NEMŰ PÁROKAT, AKIK RÉSZESÜLNI KÍVÁNNAK AZ EZEN INTÉZMÉNY ÁLTAL NYÚJTOTT JOGOKBÓL ÉS VÉDELEMBŐL

személyközi funkciók,²⁵ valamint hozzájárult ahhoz, hogy a család új értelmezést kapjon. Ennek megfelelően a család korábbi gazdasági szerepe háttérbe szorult, és felerősödött a magánélet kialakításában és fenntartásában játszott szerepe, elválva annak gazdasági szférájától. A szexualitás idővel elszakadt a gyermeknemzésre irányuló kötelezettségtől, ami lehetővé tette, hogy az emberek szabadon dönthessenek a magánéletük ezen aspektusairól. A velük azonos nemű partnerekhez vonzó emberek számára lehetővé vált, hogy romantikus, szexuális vonzalmuk köré szervezhessék a magánéletüket. Emiatt ezen emberek önszerveződése politikai aktussá válhatott, illetve hozzájárulhatott a szexuális identitásuk „megalkotásához”, ami az identitáspolitikai követeléseik alapjául szolgált.²⁶ A kapitalizmus pedig a család intézményét – azon túl, hogy elszakította korábbi gazdasági alapjától – olyan intézménnyé alakította, amelynek keretében a gyermeknemzés alapja egyéni döntés, nem pedig a gazdasági reprodukció egyik szükséges folyamata. D’Emilio szerint ezen gazdasági rendszer támogatói a családok meggyengüléséért bűnbakként tüntetik fel az intimitás heteroszexuális modelljét megkérdőjelező csoportokat.²⁷ Az azonos nemű partner iránti vonzalomra épülő identitás

kialakulása tehát azt is lehetővé tette, hogy a szexuális kisebbségek tagjai elismerési igényeket fogalmazzanak meg, például az egyenlő házasságot illetően.

AZ AZONOS NEMŰ PÁROK HÁZASSÁGA

A házasság azonos nemű pároknak való megnyitásával kapcsolatos vitából két álláspontot emelek ki, illetve veszek górcső alá: az egyik az újhullámos természetjogi gondolkodók („new natural law theorists”) nézőpontja, a másik a feminista és queer elmélet képviselőinek megközelítése. Előbbiek elsősorban a házasság fogalmából adódó kötöttségekre, illetve a hagyományos házasságfogalomra, ennek keretében pedig a gyermeknemzés (prokreáció) és arra való képesség kiemelt szerepére építenek, amikor a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása ellen érvelnek. A másik álláspont képviselői pedig a házasság korábban említett kritikáira alapoznak, hangsúlyozva a házasság intézményének „terhelt” múltját. Kiemelik továbbá a házasság heteronormativitását és annak asszimilációs hatását a szexuális kisebbségekre.

Az újhullámos természetjogi gondolkodás meghatározó filozófusának, John Finnisnek a kiindulópontja, hogy a házasság alapvető emberi jó. Az alapvető emberi jók – mint például az élet, az egészség, a tudás, a barátság és a házasság – a jólét aspektusaiént vagy mércéiként értelmezhetők. Finnis szerint ezek az aspektusok hozzájárulnak az általános emberi jóléthez, vagyis nemcsak bizonyos egyéneknek jók, hanem bárkinek²⁸ – vagyis, a házasság az egyéneknek, a pároknak és a társadalomnak is általánosságban jó. Alapvető emberi jóként a házasság hozzájárul az egyének és a párok kiteljesedéséhez, mert a házasság által az összetartozás legteljesebb módját valósítják meg, gyermeknemzést. A házasság Finnis értelmezésében kétosztható: egyrészt prokreáció, másrészt barátság, és ebből kiindulva a házasság keretében folytatott, gyermeknemzésre irányuló szexuális aktusok erkölcsösek. Finnis ennek alátámasztására Aquinói Szent Tamás gondolataihoz nyúl vissza. A szexuális aktusok akkor erkölcsösek, ha a házasság alapvető jósága ellen irányulnak, és emiatt egyúttal észszerűtlenek és természetellenesek. Aquinói Szent Tamás erkölcsi érvelését idézve a kiindulópont az, hogy minden, ami észszerű és ami jó, az összhangban van az emberi természettel, ami pedig

az emberi természettel szembe megy, magával az észszerűséggel is szembe megy. Ebből adódik az, hogy egy szexuális aktus annál erkölcsletlenebb, minél távolabb esik a házasság alapvető jóságával összhangban lévő, a gyermeknemzés lehetőségét magában hordozó szexuális aktustól.²⁹ Finnis számára a házasságon kívüli szexuális aktusok (megcsalás, autoerotikus szexuális tevékenység, nem házastársak közötti aktusok) – akkor is, ha feltételesek („ha nem lenne vagy ha nem lenne itt a feleségem...” – észszerűtlenek, mert rombolják a házasság alapvető jóságát, ami a barátság és a bizalom, valamint a gyermeknemzés pilléreire nyugszik. Mivel ezek az egyéni döntések észszerűtlenek és erkölcsletlenek, az emberi természettel mennek szembe.

Az újhullámos természetjogi gondolkodók közül fontos kiemelni továbbá Patrick Lee és Robert P. George szerzőpáros *Conjugal Marriage: What Marriage Is and Why It Matters* című munkáját, amelyben szembeállítják a hagyományos házasságot (konjugális házasság, „conjugal marriage”) a házasság revizionista („revisionist marriage”) formájával, céljuk pedig az, hogy a hagyományos intézmény eredeti formájában való megőrzése mellett érveljenek. A hagyományos (konjugális) házasság a nő és férfi között létrejövő, testi, érzelmi és lelki egységet alkotó kapcsolat, ami a gyermekvállalásban és -nevelésben tud igazán kiteljesedni. Ilyen típusú házasság a nő és férfi arra vonatkozó közös elhatározásából jöhet létre, hogy testileg, érzelmileg és lelkileg egyesüljenek, majd meghosszabbítsák ezt a közösen kialakított egységet gyermekvállalással és -neveléssel. Az azonos nemű párokkal kapcsolatban a szerzők nem azt kérdőjelezzik meg, hogy vonzalom vagy hosszantartó elköteleződés alakulhat-e ki közöttük egymás iránt, hanem azt, hogy ezt a kapcsolatot a politikai közösségnek házasságként kelljen-e elismernie. Egyfelől, a házasságkötés lehetőségének megtagadását az azonos nemű pároktól nem tekintik úgy, mint ami korlátozza az utóbbiak szabadságát abban, hogy párkapcsolatban éljenek, másfelől fenntartják, hogy az ilyen párkapcsolatok nem tehetők egyenlővé a házassággal. Ennek az oka pedig a házasság definíciójában rejlik, ami kizárja, hogy azonos nemű felek házasságot köthessenek, de azt is, hogy kettőnél több ember házasságra léphessen. A szerzők szerint ugyanis *per definitionem*, fogalmi alapon záródnak ki az azonos nemű felekből álló párok a házasságkötés lehetőségéből, ugyanis esetükben hiányzik az egyik szükséges előfeltétel – a különleműség. A házasság

azonos nemű pároknak való megnyitása ezen kívül hatással lenne magára az intézményre is. Az egymással szembeállított – hagyományos (konjugális) és revizionista – házasságértelmezések révén létrejött intézmények mögöttes célját emelik ki és vetik össze. Míg az előbbi intézmény a komplementer szexuális vágyakkal bíró házastársaktól, a stabilitást biztosító kapcsolatuk keretében a társadalom fenntartásához hozzájáruló magatartást vár el, vagyis a házasság beteljesítését szolgáló családalapítást, addig az azonos nemű felek közötti házasság elismeréséből nem fakad ilyen magasztos cél. Utóbbi „öncélúvá” válik, hiszen az állam csak magát a párkapcsolat stabilitását tudná elismerni: míg a különmemű párok esetében a stabilitásnak oka van, addig az azonos nemű pároknál nincs. Emiatt a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása a házasság meglévő normáinak figyelmen kívül hagyásával járna, ami a szerzőpáros szerint „veszélyeztetné” a házasság intézményének értelmezését és stabilitását. A házasság férfi és nő közötti testi, érzelmi és lelki egységként való felfogásával kapcsolatos kritika alapját a különmemű meddő párok esete adja, ugyanis a prokreációra való fizikai képesség hiányában összehasonlítható helyzetbe kerülnek az azonos nemű párokkal. Lee és George elismerik, hogy nincs különbség a párok között a szexuális magatartás és annak „eredménye” tekintetében. A különbség úgy ragadható meg szerintük, hogy különmemű párok esetén egy külső körülmény határozza meg, hogy gyermek fogant-e a szexuális aktusból. A termékeny és a meddő különmemű házaspárok szexuális aktusaik révén, a házasság normáinak megfelelően, organikus egységet alkotnak, testileg, érzelmileg és lelkileg, ami a gyermeknemzésre vonatkozó viselkedési feltételeket („behavioral conditions”) teljesíti, de a fogantatás sikeressége már külső tényezőtől függ. Éppen emiatt nem tehető függővé a házasságra való érdemlegesség egy külső tényezőtől, hiszen, a nemzés sikerességétől függetlenül teljesülhet a házastársak közötti viszonyt illetően a házasságra vonatkozó kiemelt norma, az „egy test, egy lélek” biológiai egysége.³⁰

Az előbb említett újhullámos természetjogi gondolkodók munkájában több, a házasság azonos nemű párokra való kiterjesztésével szembeni érv található. Az egyik legszembetűnőbb ezek közül a házasság fogalmából eredő normára való hivatkozás. A másik érv a gyermeknemzésre, illetve az erre való képességre vonatkozik. Az egyenlő házasság elleni érvek

ben gyakran kapcsolódik összes a házasság intézménye és általa megjelenített moralitás. Martha C. Nussbaum a fent említett érvekre ellenérveket sorakoztat fel. Érvelése szerint a házassághoz való jog nem feltétlenül függ az egyének morális jóságától („moral good”), hiszen a házassághoz való jog megilleti a bűnelkövetőket, a függőségi problémával élőket, a gyűlölködő és kirekesztő nézeteket valló embereket is – egészen addig, amíg különböző nemű felnőttel kívánnak összeházasodni. A prokreációval kapcsolatban Nussbaum példaként említi a meddő vagy idős párokat, de az életfogytig tartó szabadságvesztést töltő elítélteket is. Utóbbiakat akkor is megilleti a házassághoz való jog, ha nincs rá esély, hogy elhálhassák a házasságot, és ezáltal beteljesíthetőség az újhullámos természetjogi gondolkodók által említett, gyermeknemzéssel összekapcsolódó testi, lelki és szellemi egység elvét. Ezen párok példáján keresztül érvel Nussbaum amellett, hogy nem a prokreáció, hanem az egymásról való gondoskodás, felelősségvállalás az, ami a házasság alapjául szolgál. A Lee és George által említett prokreációs lehetőség meglétének hozzákötése a házassághoz való jog-

hoz pedig – a különmemű, meddő párok és az azonos nemű párok összehasonlítható helyzete miatt – a formális egyenlőség szempontjából hátrányos megkülönböztetésnek minősíthető. A szubsztantív egyenlőség szempontja pedig a fent említett házasságra irányuló érveket érinti, vagyis a házassághoz kapcsolt moralitást, illetve a gyereknemzést és -vállalást.

Az újhullámos természetjogi gondolkodók mellett a queer elmélet néhány képviselője, köztük például Judith Butler is az ellen érvel, hogy házasság intézményét megnyissák az azonos nemű párok számára, méghozzá az egyenlő házassághoz kötődő asszimilációs probléma, illetve kényszer miatt. Butler a következő agályt fogalmazza meg az egyenlő házasság asszimilációs hatása kapcsán: az azonos nemű párok házasságának elismerésével a házasság válik a mérvadó rokoni kötelékké az LMBTQI³¹ közösségen belül is. Emiatt a házasságtól eltérő, illetve az azon kívül eső kapcsolatok „elismerhetetlenné” válnak.³² Butler – hasonlóan a korábban említett gondolkodókhöz – megemlíti, hogy a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása a normalizációs trend erősödéséhez vezethet,³³ ami az utóbbi párok intézményi asszimilációjával járhat.³⁴ Butler felismeri azt is, hogy a házasság megnyitása az azonos nemű párok részére nem

AZ EGYENLŐ HÁZASSÁG, VAGYIS A HÁZASSÁGHOZ VALÓ JOG EGYENLŐ BIZTOSÍTÁSA AZ AZONOS ÉS A KÜLÖNNEMŰ PÁROK SZÁMÁRA VISZONT A JOGINTEZMÉNY EGYIK ALAPPILLÉRÉT, A FELEK KÜLÖNNEMŰSÉGÉT ALAKÍTJA ÁT, VALAMINT KÖZVETETTEN, A PROKREÁCIÓRA VALÓ KÉPESSÉG SZEREPÉT IS MEGVÁLTOZTATJA

garantálja, hogy ezek a párok hasonló jogokkal rendelkeznek majd a gyermekvállalást illetően, mint a különnemű felekből álló párok. Ugyanis „egyszerűbb” szimbolikusan elismerni az azonos nemű párok házassághoz való jogát, vagy valami ahhoz hasonló intézményt biztosítani az azonos nemű felek közötti párkapcsolatok jogi elismerésére, mint megváltoztatni a gyermekvállaláshoz kapcsolódó szabályokat. Butler ennek okait abban látja, hogy a gyermekvállalás és -nevelés társadalmi normái még mindig szigorúan a heteroszexuális párokhoz, illetve a heteronormatív házassághoz kötöttek, a homoszexuális kapcsolatokat pedig negatív tényezőként értékelik a gyermekek fejlődését³⁵ tekintve.³⁶

További érv az egyenlő házasság ellen, hogy a házasság intézménye a heteroszexualitás hegemoniáját testesíti meg, így az intézmény megnyitása az azonos nemű párok számára még inkább erősítené a szexualitások közötti hierarchiát. Egyrészt az intézmény történelmi és fogalmi terheltsége miatt, mert az eredetileg a heteroszexuális párok elismerésére szolgáló intézmény elfedné a szexualitások közötti különbséget. Továbbá, az LMBTQI közösség egy részén belül is felmerül a kérdés, hogy valóban a házassághoz való jogért való küzdelemnek kell-e lennie a legfőbb prioritásnak a közösség számára.³⁷ Másrészt, olyan ellenérv is megfogalmazódott, hogy a házasság intézménye nem lenne alkalmas a nem heteroszexuális párok tényleges tapasztalatainak megragadására, miközben – harmadrészt – az egyenlő házasság belekényszerítené a házasság intézményének formális és merev keretei közé az azonos nemű párokat, akik részesülni kívánnak az ezen intézmény által nyújtott jogokból és védelemből. Azok a párok, akik nem hajlandók kapcsolatukat a házasság intézményében elismertetni az állam előtt, marginalizált helyzetbe kerülhetnek.³⁸ A diádra, két ember közötti kapcsolatra építő házasság miatt a poliamor³⁹ kapcsolatok értelmezhetetlenek maradnak. Egyes gondolkodóknál felmerül a kérdés az egyenlő házasság kapcsán: ha a formális egyenlőség szempontja alapján szexuális orientáción alapuló diszkrimináció az azonos nemű párok kizárása a házasságból, akkor ugyanezen egyenlőségfelfogás alapján miért nem tekinthető diszkriminációnak a poliandria vagy a poliginia tilalma?

Stephen Macedo számára a házasság az intim kapcsolatok szabályozására létrehozott, régóta működő intézmény, amely rendszert és stabilitást nyújt az

egyéneknek a magánélet területén.⁴⁰ Macedo szerint az egyenlőség elérése érdekében is szükséges a házasság intézményének megnyitása az azonos nemű párok számára, így hozzájárulva a nem heteroszexuális állampolgárok egyenlőként való kezeléséhez a házassághoz való jog tekintetében is. Továbbá, az egyenlő házasság intézményesülése mérsékelné a szexuális kisebbség társadalmi megbélyegzését, miközben – ezzel egyidejűleg – nem veszélyeztetné vagy hátráltatná az LMBTQI közösség aktivizmusához kapcsolódó egyéb célokat sem. Macedo – a poliamor kapcsolatokra reflektálva – arra a következtetésre jut, hogy az ilyen jellegű kapcsolatokban sokkal sérülékenyebbek a felek, és felerősödhetnek a résztvevők közötti viszonyokban az egyenlőtlenségi problémák.

A PÁRKAPCSOLATOK ÁLLAMI ELISMERÉSÉNEK REFORMLEHETŐSÉGEI

A házasság intézményével kapcsolatos kritikákra reflektálva, valamint azokat figyelembe véve, különböző filozófiai elképzelések születtek az azonos nemű

AHOGYAN AZT NUSSBAUM IS KIEMELI, A GYERMEKVÁLLALÁS NEM KÖTÖDIK SZERVESEN A HÁZASSÁGHOZ. UGYANIS HA VALÓBAN A GYERMEKVÁLLALÁSI KÉPESSÉGTŐL TENNÉ FÜGGŐVÉ EGY ÁLLAM, HOGY KI HÁZASODHAT, AKKOR A MEDDŐ, IDŐS VAGY GYERMEKET VÁLLALNI NEM AKARÓ PÁROK HÁZASSÁGKÖTÉSÉT SEM ENGEDÉLYEZNÉ

párok kapcsolatának elismerésére vonatkozó állami stratégiák tekintetében. Ezeket az alábbi kategóriákba sorolom: 1) az azonos nemű párok kapcsolatának állam által való el nem ismerése, 2) a házasság különnemű párok számára való fenntartása és emellett egy másik jogintézmény létrehozása, ami közel vagy teljesen azonos jogokat és kötelezettségeket biztosít a felek számára, mint a házasság,⁴¹ 3) a házasság megnyitása az azonos nemű pároknak,⁴² 4) a házasság

minimalizálása, valamint 5) az állam által szabályozott házasság eltörlése. Mivel a tanulmány az egyenlő házasság mellett érvel, elsősorban a házasság azonos nemű pároknak való megnyitását helyezi fókuszba, és a többi lehetséges stratégiát ennek az elismerési formának a fényében értékeli.

Amint az előzőekben ismertetett kritikákból kitűnik, a házasság megnyitását több gondolkodó is elutasítja, mivel szerintük a házasság intézménye történelmileg terhelt, azáltal, hogy privilegizált státuszt nyújt a házasoknak a házasságkötés lehetőségével nem élő, illetve élni nem tudó párokhoz képest, valamint elősegíti a patriarchális társadalomban, illetve a társadalmi nemi viszonyokban meglévő egyenlőtlenségek fennmaradását. Szerintük a házasság intézményének merev korlátai nem teszik lehetővé az

intézmény megváltoztatását. Továbbá – ahogy azt Brake felveti – a házasság kibővítése ugyan egyenlő értékűvé teszi a külön- és az azonos nemű felek közötti házasságot, de fenntartja az alacsonyabbrendűségét azon párkapcsolatoknak, amelyeket a felek nem a házasság intézményének keretében kívánnak kiteljesíteni.⁴³ Emellett, a korábban idézett Claudia Card és Paula Ettelbrick is egyetért abban, hogy házasság azonos nemű pároknak való megnyitása önmagában nem megfelelő megoldás, hiszen az a monogámia heteronormatív ideálját kényszerítené rá ezekre a párokra.⁴⁴

Ezzel szemben az egyenlő házasságot támogató gondolkodók gyakori érve, hogy a házasságkötés lehetőségének azonos nemű párok részére történő biztosítása csökkentené a szexuális kisebbségekkel szembeni stigmát, asszimiláció helyett pedig a heteronormatív házasságfogalom alakulna át. Az is megállapítható, hogy a házasság azonos nemű pároknak való megnyitásával elkerülhetetlenül megváltozna maga az intézmény, hiszen egyrészt a házasság átalakulna egy, az intézményéhez társított kiemelt jellemző, a felek különleműsége szempontjából, másrészt átértékelődhet a gyermeknemzésre való képesség, illetve annak központi szerepe is.

A házasság megnyitása az azonos nemű pároknak

A házasság megnyitása melletti érvelés bemutatásakor elsődlegesen Cheshire Calhoun, Stephen Macedo és Martha C. Nussbaum vonatkozó munkásságát emelem ki. Cheshire Calhoun, egyike azon filozófusoknak, aki nem elégedett az egyenlő házasság mellett szóló, formális egyenlőségre építő érvekkel. Kritikusan áll a házasság intézményéhez, noha felismeri, illetve elismeri, hogy a házasság jogokat és kötelezettségeket teremt a felek között, anyagi előnyökkel járhat, és kiemelt állami védelem illeti meg. Calhoun a formális egyenlőség szempontját alkalmazva arra jut, hogy az azonos nemű felekből álló párok házasságkötését kizáró törvény szexuális orientáción alapuló diszkriminációt valósít meg, mint ahogy faji diszkriminációt jelentenek a „fajkeveredést” tiltó törvények. Azonban úgy véli, hogy ez nem elégséges érv az azonos nemű párok házasságkötésének lehetővé tétele mellett.⁴⁵ Szerinte először is két fontos kérdést kell megválaszolni az azonos nemű párok kapcsolatának állam általi elismerése kapcsán, ami egyrészt

a házasság intézményének legitimitásával, másrészt az intézmény relevanciájával kapcsolatos: elérhető legyen-e a házasságkötéshez való jog bárki számára, illetve, mennyire fontos ez a jog?⁴⁶

A házasság azonos nemű pároknak való megnyitását vizsgálva Calhoun három érvelést mutat be. Ezek közül az első a házassághoz, mint hosszútávú, monogámiára, illetve házastársi hűségre épülő intézményhez, és annak normatív ideáljához társított erkölcsiséghez köti a házassághoz való jogot. A második érvelés a szexizmus és a homofóbia közötti kapcsolatból indul ki, és feltételezi, hogy az egyenlő házasság bevezetésével csökkenhet a szexizmus. A harmadik érvelés pedig – a szexuális állampolgárság elgondolásához kapcsolódva – az állampolgárság oldaláról ragadja meg az egyenlő házasság kérdését: a házassághoz

való jog azonos nemű pároktól való megtagadásának oka az a kulturális konstrukció, amely a meleg, lesbikus – és biszexuális – embereket a család intézménye tekintetében kívülállókként, ebből fakadóan pedig tökéletlen állampolgárokként jeleníti meg.⁴⁷

Calhoun szerint, végiggondolva a házasság történelmét, alaptalan az asszimilációs félelem, hiszen a hagyományos házasságfogalom jogi és társadalmi megváltozásának oka a heteroszexuális párok ellenállásában keresendő, kifejezetten a fent említett „fajkeveredést” tiltó törvényekkel szemben. Az attól való félelem viszont, hogy a kapcsolatok heteronormatív ideálok szerinti alakítása elvárás lesz, megalapozott lehet.⁴⁸ Calhoun okfejtésével egyetértek. Egyrészt azért, mert a „fajkeveredést” tiltó törvények a házastársak különleműségére vonatkozó előfeltételt nem kérdőjelezték meg alapvetően. Az egyenlő házasság, vagyis a házassághoz való jog egyenlő biztosítása az azonos és a különlemű párok számára viszont a jogintézmény egyik alappillére, a felek különleműségét alakítja át, valamint közvetetten, a prokreációra való képesség szerepét is megváltoztatja. Ezáltal egyértelműbbé válik a házasság és a gyermekvállalás egymástól való elszakadása, hiszen a biológiai adottságok alternatív gyermekvállalási tervek vállalásra és megoldások keresésére ösztönözhetik az azonos nemű párokat. Másrészt az tapasztalható, hogy a házasság régóta fennálló jogintézménye a társadalmi mozgalmak hatására csak viszonylag csekély mértékben változott, például a nemi szerepeket vagy az azokból következő családon belüli munkamegosztást, a gondoskodó munka ellátását tekintve. Az ed-

BRAKE SORRA VESZI AZ AMERIKAI ÁLLAMPOLGÁROK HÁZASSÁGHOZ KÖTÖDŐ JOGAIT ÉS KÖTELEZETTSÉGEIT, MAJD ARRRA A KÖVETKEZTETÉSRE JUT, HOGY AZ IDEÁLIS, LIBERÁLIS EGYENLŐSÉGEN ALAPULÓ TÁRSADALOMBAN KÉT TÍPUSÚ JOG LÉTEZNE A GONDOSKODÓ KAPCSOLATOK INTÉZMÉNYE TEKINTETÉBEN: EGYRÉSzt ELISMERÉS, MÁSRÉSzt A TÁMOGATÁSSAL KAPCSOLATOS JOGOK

digi kutatások egy része azt erősíti meg, hogy a felek közötti egyenlőség a házasság keretei között nem tud teljes mértékben megvalósulni, és valószínűsíthető, hogy a már meglévő, heteronormativitáson alapuló párkapcsolati elvárások nem változnak jelentős mértékben az egyenlő házasság intézményének bevezetése következtében.⁴⁹

Stephen Macedo *Just Married* című művében erőteljesen foglal állást a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása mellett, miközben a poligámia bevezetése ellen érvel. A házasságról gondolkodók egy része – ahogy azt Card a monogámia kényszerzubbonya felfogással jelezte – problémásnak érzi a házasság megnyitását azonos nemű párok részére, miközben a házasság intézményéhez kapcsolt diadikusság kritériumának nem megfelelő kapcsolatot választókat kizárja a jog a házasság intézményéből. Macedo kiindulópontja az azonos nemű felek közötti házassággal kapcsolatban világos: az azonos nemű párok kizárása a házasság intézményéből a diszkrimináció egyik formája, az érintettek másodrendű állampolgárként való kezelése. Amellett, hogy súlyos igazságtalanság, káros hatással van az azonos nemű felek párkapcsolatára és családjára.⁵⁰ Macedo is érzékeli a házasság intézményének igazságosságával és legitimitációjával kapcsolatos trendeket az erről gondolkodók körében: vannak, akik el akarják törölni az intézményt, vagy radikális reformra vágnak, mások kizárnák az államot erről a területről, és az egyénekre bíznák az önkéntes alapú kapcsolatok felek általi, közösen kialakított feltételeik szerinti meghatározását, megint mások a házasság intézményét az egyházra „hagynák”, és új elnevezésű polgári jogintézményt hoznának létre. Macedo azonban a „one-size fits all” típusú egyedülálló intézményt, vagyis a házasság intézményének megtartását preferálja, ami „személyre szabható” lehet az adott pár megegyezése szerint. E személyre szabás azonban csak az adott intézményi keretek között tud működni, így a házasság intézményének egyfajta kényszerítő, uniformizáló hatása is lehet.

Martha C. Nussbaum – hasonlóképpen más gondolkodókhoz – a házasság fogalmának körülírásával indítja gondolatmenetét,⁵¹ mielőtt annak azonos nemű pároknak való megnyitásáról írna. Nussbaum az élet bizonyos területeinek megragadásával írja le a házasságot, azonban rögtön hozzászól két kitétel; azt, hogy ezek nem kötelező feltételei a házasságnak, il-

letve azt, hogy ezek a házasság intézménye nélkül is léteznek: „szexuális kapcsolatok, barátság és sorsközösség, szerelem, beszélgetés, gyermeknemzés és -nevelés, közös felelősségvállalás”.⁵²

A fogalommeghatározáson túl, Nussbaum a házasság három aspektusát emeli ki: jogi, expresszív és vallási. Ami a házasság intézményének polgári jogi aspektusát illeti, az állam bizonyos kedvezményeket és jogokat biztosít a házaspároknak, illetve kötelezettségeket kapcsol a házassághoz. Például bizonyos esetekben adókedvezményt, jogot a vagyonmegosztáshoz, tartásdíjhoz, örökléshez, tanúvallomás megtételének megtagadására vonatkozó, egészségügyi információhoz és döntéshez való, bevándorlással, örökbefogadással kapcsolatos jogokat, valamint gyermekneveléssel és -tartással kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket. Másodsorban Nussbaum a házasságnak kifejező aspektust is tulajdonít: a házasulandó felek az állam, illetve egyúttal a társadalom előtt nyilatkoznak az egymás iránti szeretetükről, elköteleződésükről, és ezt a kinyilatkoztatást – a polgári házasság révén – az állam elismeri. Nussbaum a házasságkötésre vonatkozó szabad döntés meghozatalának lehetőségét tekinti a felnőtt szabadság kiteljesedésének. A házasság harmadik aspektusa pedig vallási.⁵³

Az egyes aspektusokhoz kötődő viták közül kiemelendők a házasság kifejező aspektusa körüli kérdések. Azáltal, hogy az állam házasságként ismeri el két ember kapcsolatát, az adott kapcsolat státusza magasabb presztízsűvé válik. Nussbaum azonban felhívja a figyelmet arra, hogy noha a társadalom nagy erkölcsi értéket tulajdonít a házasságnak, olyan emberek is házasodhatnak – és házasodnak is –, akik morálisan ambivalens vagy egyenesen elítélendő életvitelt folytatnak. Egy párkapcsolat állam általi elismeréséhez az sem szükséges, hogy a széles körben elfogadott társadalmi normáknak megfelelő szexuális életet éljenek a pár tagjai. Nussbaum szerint az egyetlen kitétel ezen a téren, hogy a házasulandó felek különböző neműek legyenek. Fontos kitétel még a felek nagykorúsága is. Végső soron az azonos nemű pároknak, a számukra megnyitott házasság, az intézménnyel járó társadalmi elismerést vonná maga után, ennek megtagadása pedig Nussbaum szerint stigmatizáló, degradáló, valamint sérti az egyenlő bánásmód követelményét.⁵⁴

Egyetértek Nussbaummal abban, hogy sem a gyermekvállalásra, sem a közerkölcsre való hivatkozás

nem támasztják alá megfelelően a házasság különleges, privilegizált helyzetét, valamint a házasságkötés lehetőségének csupán a különnemű párok számára való fenntartását. Habár Nussbaum elismeri a fentebb említett újhullámos természetjogi gondolkodók által hangsúlyozott gondolatot, miszerint a gyermek-nemzéssel járó kapcsolatok védelme mögött közérdek húzódik, azt már megkérdőjelezi, hogy miért csak a potenciálisan prokreációs végkimenetelű kapcsolatokat kellene állami védelemben részesíteni. Ahogyan azt Nussbaum is kiemeli, a gyermekvállalás nem kötődik szervesen a házassághoz, ugyanis ha valóban a gyermekvállalási képességtől tenné függővé egy állam, hogy ki házasodhat, akkor a meddő, idős vagy gyermeket vállalni nem akaró párok házasságkötését sem engedélyezné. Megállapítható, hogy az alábbi helyezetek – a biológiai úton való reprodukcióra való képtelenségnek, az idős kornak, a gyermekvállalási tervek hiányának fennállása – esetén is biztosított a házasságkötés lehetősége, amennyiben a párt különnemű – és nem azonos nemű – felek alkotják. A morális megfontolásokkal kapcsolatban pedig Nussbaum – kissé sarkítva – arra hívja fel a figyelmet, hogy erkölcsileg nem feddhetetlen emberek is házasodhatnak. Tehát a házasság morális ideálja nincs feltétlenül összhangban a házasságkötéshez való joggal élő egyének döntéseivel.

A szerző a „fajkeveredést” tiltó törvényekkel hasonlítja össze az azonos nemű párok házasság intézményéből való kizárását. Véleménye szerint, ahogyan egykor a „rassz” a házasságkötéshez való jog korlátját jelentette, most a szexuális orientáció jelenti a házasság intézményéhez való hozzáférés akadályát. Nussbaum a formális egyenlőség kritériumát vizsgálva megerősíti, hogy az egyenlő házasság hiánya szexuális orientáción alapuló diszkriminációnak minősíthető. Végső soron Nussbaum a házasság intézményének reformját illetően két lehetőséget lát: amennyiben az állam házassághoz való jogot kíván biztosítani, figyelembe kell vennie az egyenlőség kérdését is. Emiatt biztosítania kell a házassághoz való jogot az azonos nemű pároknak is. Ha azonban az állam kivonul az élet ezen területéről – és ez a megoldás Nussbaum szerint politikaelméleti, illetve jogpolitikai szempontból célravezetőbb lenne –, a házasság intézményét, illetve annak kifejező jellegét a vallási vagy egyéb magáncsoportokra hagyva, az élettársi kapcsolat intézményét mind az azonos, mind a különnemű párok számára biztosítania kell. Nussbaum elgondolásában tehát a formális egyenlőség elve mindkét állami stratégiánál szerepet játszik. Azonban Nuss-

baum külön kiemeli, hogy a formális egyenlőség elvének alkalmazása nem elégséges érv az azonos nemű felek párkapcsolatának állami elismeréséhez. Ezért érdemes figyelembe venni a házasság expresszív aspektusának jelentőségét is, hiszen ez utóbbi világít rá arra, hogy mit jelent egy pár kapcsolatának állam általi elismerése, vagyis a párkapcsolat legitimálása.

A házasság minimalizálása

Elizabeth Brake a *Minimizing Marriage: Marriage, Morality, and the Law* című könyvében fejti ki a házasság minimalizálásáról szóló elméleti tézisét. Brake a könyvben ütközteti a jelenleg létező, nem ideális világot („nonideal world”) – a politikai liberalizmus jegyében – egy minimalizált házassági szabályozással működő világgal. Három kérdéssel foglalkozik, amelyek egymásra épülve vezetnek el a minimalizált házasság elképzeléséig. Brake szerint a házassághoz társított erkölcsiség eszméjét le kellene bontani, ugyanis a házasság „nem rendelkezik sui generis erkölcsi státusszal vagy transzformatív erkölcsi erővel”.⁵⁵

A házasság jogi és társadalmi fontosságán alapuló, privilegizált státusz egyrészt nem indokolt, másrészt árt azoknak az egyéneknek, illetve csoportoknak, akik nem kívánják az életüket monogám, a szexualitást közép-pontba helyező kapcsolatban leélni. Emiatt Brake szerint a liberális államnak ki kell terjesztenie – a „be- és kilépési” követelmények csökkentése révén – a házasság jogi kategóriáját.⁵⁶ Brake tehát

amellett érvel, hogy a liberális állam ne fogalmazzon meg és ne alkalmazzon elvi alapú korlátozást a magánszféra terén, sem a kapcsolatban részt vevő felek neme, sem a száma, sem pedig a kapcsolat célja tekintetében. Az egyedüli elvárás, amit megfogalmazhat az állam, hogy ezek gondoskodó kapcsolatok („caring relationships”) legyenek.⁵⁷ Brake sorra veszi az amerikai állampolgárok házassághoz kötődő jogait és kötelezettségeit, majd arra a következtetésre jut, hogy az ideális, liberális egyenlőségen alapuló társadalomban két típusú jog létezne a gondoskodó kapcsolatok intézménye tekintetében: egyrészt elismerés, másrészt a támogatással kapcsolatos jogok. A gondoskodó kapcsolatok – Brake értelmezése szerint – sokfélék lehetnének, mivel nem tartalmaznak állami korlátozásokat. Az egyetlen feltétel az, hogy a felek gondoskodjanak egymásról.⁵⁸ Ez utóbbi, a felek közötti gondoskodásra vonatkozó egyedüli elvárás kapcsán felmerül, hogy hogyan tudja az állam ennek teljesülését, illetve az ezzel kapcsos-

latos esetleges visszaéléseket, jogsértéseket ellenőrizni. Mivel a gondoskodó kapcsolat intézménye a kapcsolatok szélesebb körét fedné le, ezért az állami beavatkozás mikéntjének meghatározása kifejezetten fontos lenne.

A házasság eltörlése

A polgári házasság intézményének legradikálisabb újragondolása az intézmény eltörlésére vonatkozik. Erről ír Clare Chambers az *Against Marriage* című könyvében, amiben az államilag elismert házasság intézményének eltörlése mellett érvel, aminek eredményeként megszűnne az állami beavatkozást a magánszféra e területébe. Chambers rögtön a könyve elején kiemeli, hogy a házassággal kapcsolatos kritikák ideális megoldásának a házasságmentes államot („Marriage-Free State”) tartaná, nem pedig a házasságmentes társadalmat. Ugyanis Chambers is felismeri a házasság elnyomó mivoltát, ami érinti mind az intézményben részt vevő nőket, mind a házasság intézményéből kizárt szexuális kisebbségeket. Mivel a házassággal gazdasági és jogi előnyök járhatnak, ezért ha létezik a házasság intézménye, akkor inkább megéri házasságnak lenni, mint nem, és jobban jár az, aki számára elérhető az intézmény, mintha az, aki számára nem. Chambers szerint azonban mindez nem elégséges érv arra, hogy fenntartsuk a házasság intézményét. Mivel a házasság intézményéhez való egyenlőtlen hozzáférés egyrészt a házassághoz kötődő kényszerpályára helyezheti a nőket, másrészt kizárja és leértékeli az azonos nemű párok kapcsolatát, Chambers szerint a polgári házasság eltörlése biztosíthatná az egyenlőséget és az egyéni szabadságot a magánszférán ezen területén.⁵⁹

Chambers figyelembe veszi azokat az érveket is, amelyek szerint az élettársi kapcsolat jelenti az egyenlőség igazságos biztosítását. Ugyanis az azonos és a külön nemű párok számára egyaránt elérhető élettársi kapcsolat egyszerre biztosíthatná a házasság intézményéhez hasonló jogokat, és válhatna el a házasságtól mint történelmileg terhelt, heteronormatív és elnyomó intézménytől. Van egy másik, Susan Shell által képviselt álláspont, miszerint a házasságot a külön nemű felek, az élettársi kapcsolatot pedig az azonos nemű felek részére kell megtartani. Röviden érdemes ki térni Fridli Judit és Kis János elgondolására is, akik az azonos nemű párok elismerésére létrehozott bejegyzett élettársi kapcsolatra vonatkozó alkotmánybírói döntésről értekeztek. Fridli és Kis elgondolása eltér

Shellétől mind a házasságot, mind a (bejegyzett) élettársi kapcsolatot illetően: „az együttélés jogi szabályozásában akkor fog teljesülni az egyenlő bánásmód feltétele, ha mindenki szabadon választhatja akár a házasságot, akár az élettársi kapcsolatnak a házasságtól különböző, de vele azonos jogosultságokat kínáló együttélési formáját”.⁶⁰ Tehát az egyenlőség akkor valósulna meg, ha a két jogintézmény tartalmilag azonos lenne, és mindkettő nyitva állna minden pár előtt.

Chambers azonban kifejezetten a házasságmentes állam mellett érvel. A párkapcsolatok állami elismerésének jellemző fejlődési irányát tekintve, a kiindulópont általában a külön nemű párok számára fenntartott házasság intézményének megléte, illetve az elismerés hiánya az azonos nemű párok kapcsolatát illetően. Ezt követi az élettársi kapcsolat, majd a házasság megnyitása az azonos nemű párok részére. Az azonos nemű és/vagy külön nemű felek számára fenntartott élettársi kapcsolat intézményét az egyenlő házasság bevezetésének idején eltörlhetik, elkerülendő az azonos funkciójú intézmények megkettőződését. Chambers szerint Shell elgondolása a két különálló intézmény fenntartásáról csak megerősítené a házasság, nő és férfi között létrejövő,

hagyományos elképzelését, valamint hierarchiát hozna létre a házasság és az élettársi kapcsolat intézményei között.⁶¹ Chambers egy olyan listát állít össze, amelyen minél feljebb van egy ország, annál inkább biztosított az egyenlőség és az egyéni szabadság.⁶²

„1. házasságmentes állam,

2. élettársi kapcsolat biztosítása mind az azonos, mind a külön nemű párok számára, államilag elismert házasság hiánya,

3. választási lehetőség biztosítása az élettársi kapcsolat és az államilag elismert házasság között, mind az azonos, mind a külön nemű párok számára,

4. államilag elismert házasság biztosítása mind az azonos, mind a külön nemű párok számára,

5. államilag elismert házasság kizárólag a külön nemű párok számára, élettársi kapcsolat fenntartása az azonos nemű párok részére,

6. államilag elismert házasság a külön nemű párok számára”.

A házassággal kapcsolatban megfogalmazott kritikákra reflektálva, Chambers azért tartaná megfelelő megoldásnak az államilag elismert házasság eltörlését, mert még ezen intézmény azonos nemű pároknak való megnyitása mellett is fennmaradna az egyenlőtlenségi helyzet a házasságban élő és a nem házasságban élő párok között.⁶³

Chambers, az államilag elismert házassággal kapcsolatban, két jogi és elismerési következményt azonosít. Egyrészt – amint arra több más szerző is rámutatott – a házasságra lépő párokat jogok illetik meg, illetve kötelezettségek terhelik. Másrészt, a házassulók számára azért biztosítottak a jogi és gazdasági előnyök, mert a házasság speciális státuszú jogintézmény. A házasság által nyújtott speciális státusz azáltal biztosított a házasulandóknak, hogy eldöntik, belépnek („opting in”) ebbe az intézménybe, nem pedig azért, mert kiérdemlik azokat.⁶⁴ A házassághoz társított erkölcsi jó nem a házaspárok erkölcsi érdemein múlik – ahogy erre Nussbaum is rámutat. Ez pedig egyenlőtlen helyzetet teremt a házaspárok, valamint a nem házasságban élő, külön- és azonos nemű párok között – különösen akkor, ha az utóbbiak nem is férhetnek hozzá az említett intézményhez. Az államilag elismert házasság intézményének eltörlésével azonban nem szűnnének meg az intézmény által biztosított jogok és állami védelem; mindezek csupán nem kötődnének többé a házasság speciális státuszához, hanem az adott helyzet szerinti jogszabályokhoz (például közös tulajdon esetén a tulajdonjog szabályozná a kapcsolatot, a gyermekvállalást a gyermekek védelmére vonatkozó jogszabályok támogatnák). Chambers szerint ez az egyetlen megoldás, amellyel az állam igazságosan, az egyenlőség elve szerint tudná szabályozni az emberek közötti kapcsolatokat és védeni a sérülékeny feleket. Így egy-egy kapcsolatban a feleket csak olyan jogok illetnék meg, illetve olyan kötelezettségek terhelnék, amelyek szükségesek az adott kapcsolat fenntartásához és a felek védelméhez.⁶⁵

Chambers szerint a házasság eltörlése azonban nem szüntetné meg az állam beavatkozási lehetőségét a magánélet területéhez tartozó személyes kapcsolatokba, amennyiben arra szükség van. Vannak olyan „kapcsolatok”, amelyek keretében illegális tevékenység folyik, tehát maga a kapcsolat is illegális. Az államnak tehát kötelező beavatkoznia bizonyos esetekben annak érdekében, hogy a sérülékeny helyzetű egyéneket és csoportokat ne érje jogsérelem, illetve ártalom. Ilyen esetnek számít a gyerekházasság, ahol a kiskorú esetében nem beszélhetünk beleegyezésről, autonóm döntésről.⁶⁶ A poligámiával kapcsolatban Chambers vitába száll Macedóval. Macedo szerint a poligámia leggyakoribb megnyilvánulási formája, a poliginia természetéből fakadóan egyenlőtlenebb helyzetet teremt a felek között, mint a monogámia: a férfi központi szerepe folytán

a dominanciának teret adó, és konfliktuskialakulásra hajlamosabb a kapcsolati forma összetettsége miatt.⁶⁷ A poligámiából fakadó problémák közvetve a társadalom szövetét is érinthetik. Chambers ezzel szemben úgy gondolja, hogy ha a poligám kapcsolatok valóban olyan ártalmasok mind a felek, mind a társadalom számára, akkor az államnak nemcsak a jogi elismerést kell megtagadnia, hanem meg is kell előznie a poligámia gyakorlásában felmerülő igazságtalanságot, kényszert, illetve emberijogsértéseket.⁶⁸ Chambers emellett azt is hozzáteszi, hogy a leginkább elnyomó poligám kapcsolatok nem is részesülnek állami-jogi elismerésben.⁶⁹

Az államilag elismert házasság eltörlése Chambers szerint az egyenlőséget és az igazságosságot szolgálja, mert – amellett, hogy az állam visszavonulását eredményezi a privát szférából – megszünteti a házasság kiemelt státuszát. Az állam azonban továbbra is beavatkozhatna, amennyiben egy-egy kapcsolat káros („harmful”) és igazságtalan („unjust”) mivolta e beavatkozást igazolja, vagyis biztosított lenne a sérülékeny helyzetben lévők érdekének és jogainak védelme is.

EGYENLŐ HÁZASSÁG, DE MIÉRT?

A tanulmányban sorra vett lehetséges reformlehetőségeket követően felmerülhet a kérdés: miért tartom fontosnak a párkapcsolatok állami elismerését, és miért éppen a házasság intézményét vizsgálom?

A párkapcsolatok állami elismerése kettősséget hordoz magában, hiszen a magán- és családi élet tiszteletben tartása a magán- és a közszféra határmezsgyéjén elhelyezkedő jognak tekinthető. Ezen felfogásból következően a privát szférában kialakuló és fenntartott, két felnőtt közötti érzelmi és gazdasági közösség, egymásról való gondoskodás állam általi legitimálást nyer, amint egy adott pár a számukra nyitott jogintézmény felé fordul elismerésért. Emellett ez a jog pozitív és negatív állami kötelezettséget is keletkeztethet: nemcsak tartózkodnia kell az államnak a magánéletbe való beavatkozástól (például a házasság keretében meghozott szabad döntések kapcsán, amennyiben azok nem sértik mások emberi jogait), de biztosítania is kell egyfajta elismerési keretet a párkapcsolatoknak.

E tanulmány nem tér ki arra, hogy mi állhat az egyes párok házassadási szándéka mögött, azonban ahogy azt Nussbaum is jelezte, a házasság – de akár

más jogintézmény is, amely révén egy-egy kapcsolat állam általi elismerést nyer – rendelkezhet expresszív és jogi aspektussal. Előbbi a pár összetartozását, utóbbi a jogintézményhez társított jogokat, kötelezettségeket és előnyöket foglalja magában. Ami a tanulmányomban bemutatott, párkapcsolatok állami elismerésre vonatkozó megközelítéseket illeti, elsődlegesen a házasság intézményének fenntartása és az azonos nemű pároknak való megnyitása (egyenlő házasság) mellett érvelő gondolkodókkal tudok azonosulni. Azonban azt is fontos felismerni, hogy ez tekinthető az egyenlőség felé tett első lépésnek, amit követhet egy, a házasság intézményét élettársi kapcsolatra cserélő elismerési forma, ahogy azt Martha C. Nussbaum, illetve Fridli Judit és Kis János⁷⁰ is felveti.

Álláspontom szerint a házasság intézményének az azonos nemű pároknak való megnyitása, vagyis az egyenlő házasság intézménye biztosítaná az igazságos egyenlőséget. Hogy miért? Ha egy állam biztosítja a házasságot két felnőtt ember összetartozásának elismerésére, akkor ez a jogintézmény a felek szexuális orientációjától függetlenül is biztosítható. Ez a formális egyenlőségre való hivatkozás, hiszen a párkapcsolat állami elismerése és a védelem iránti igény szempontjából a heteroszexuális és a nem heteroszexuális párok összehasonlítható helyzetben vannak. A különbség a szexuális orientációban rejlik, ami egyes állami szabályozások esetében az intézmény igénybevételének, illetve az abból való kizárásnak kiemelt feltétele. Azonban a házasság pusztán megnyitása az azonos nemű párok számára – a formális egyenlőség elvére támaszkodva – önmagában nem elégséges; fel kell ismerni azt is, hogy a házasság egy történelmileg terhelt, és az alá-fölérendeltségi viszonyokat megerősítő intézmény. A házasság azonos nemű párok részére való megnyitásával szemléletbeli változásnak is be kell következnie, annak érdekében, hogy a házasság jogintézménye megfelelő keretet tudjon biztosítani – a különálló párokhoz hasonlóan – azoknak az állami elismerésre igényt tartó pároknak, akik nem hetero-, illetve cisznormatív társadalmi elvárások szerint élnek.⁷¹

Többek között az intézmény történelmi hagyatéka, normalizáló és asszimilációs ereje miatt vált kérdésessé például Butler⁷² számára, hogy mi az egyenlő házasság hozadéka. Brake⁷³ szerint az állam azáltal tudna inkluzív, sokrétű elismerést biztosítani, hogy felismeri a gondoskodó kapcsolatok jelentőségét, és azt, hogy ezek nem csupán olyan felekre korlátozódnak, akik egymással gazdasági, érzelmi és szexuális közösséget alkotnak. Chambers⁷⁴ pedig a polgári házasság eltörlését javasolja annak érdekében, hogy kiteljesedjen az egyének szabadsága, illetve

megvalósuljon az egyének közötti egyenlőség a párkapcsolatok kialakítását és fenntartását illetően. A jelen tanulmány ezzel szemben a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása mellett foglal állást, ugyanis félő, hogy az állam magánszférából való teljes kivonulása a sérülékenyebb helyzetben levőket védelem nélkül hagyná. Brake és Chambers ugyan kínál megoldást a védelemre: a gondoskodó kapcsolatok esetén az állam beavatkozhatna a felek közötti erőszak esetén, a házasság eltörlése pedig Chambers elképzelése szerint csak a státusz megszűnésével járna, az egyes jogágak továbbra is védelmet nyújthatnának a feleknek. Igaz ugyan, hogy a házasságnak normalizáló ereje van, de a jogintézmény egységes szabályozása révén kikényszeríthető lenne a védelem, és feltételezhetően egyszerűbbé válnának a párok közötti, illetve az utódokra vonatkozó jogi kérdések (öröklés, tulajdonjog, tartásdíj) is. Továbbá, a feleknek nem kellene olyan eseti szerződésekre, illetve azok betartására, betartatására hagyatkoznia, ahol a szerződéses pozíciót a felek kapcsolaton belüli hatalmi viszonya határozná meg.

Amennyiben azonban – felismerve a házasság történelmileg terhelt mivoltát – lemondunk ezen intézmény állami biztosításáról, úgy Nussbaum⁷⁵ szerint a párok szexuális orientációjától független élettársi kapcsolat biztosíthatna olyan állami elismerést, ami csupán a jogi aspektust biztosítja, de nem társít hozzá expresszív tartalmat, mint teszi azt a házasság esetében.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az azonos nemű párok számára biztosított házassággal kapcsolatos állami stratégiák bemutatása előtt szükséges volt ismertetni a házasság intézményének funkcionális változásait, valamint az intézményt érő feminista és a meleg-leszbikus felszabadítási mozgalmtól jövő kritikákat. A házasság többféle szerepet tölthet be: tekinthető társadalmi jónak, szolgálhat a család alapjaként, értelmezhető a szexualitást szabályozó vagy önszabályozó intézményként vagy a szexuális, illetve intim állampolgárság alappilléreként. A házasság intézménye hatalmi viszonyok leképeződéseként is értelmezhető: a feminista, valamint a meleg-leszbikus felszabadítási mozgalom részéről érkező egyes/bemutatott kritikák éppen a házasság elnyomó természetét érintik, a társadalmi nemek, illetve a szexualitások hierarchiájának tekintetében. Az azonos nemű felek párkapcsolatára vonatkozó, lehetséges állami stratégiák tekintetében széles a spektrum, az elismerés teljes hiányától a házasság egy az egyben vagy – az intézményt érő kritikák figyelembe vételéből fakadóan – bizonyos változtatásokkal való

megnyitását a házasság minimalizálásáig vagy eltörléséig.

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy melyik intézmény képes biztosítani egyidejűleg az azonos nemű párok párkapcsolatának állami elismerését és az egyenlőség gyakorlati megvalósulását. Macedo a házasság „one-size fits all” típusú – intézménye mellett érvel, bízva abban, hogy az személyre szabható az adott kapcsolat résztvevőinek igényei és megegyezése szerint. Nussbaum érvelésében két irány azonosítható. Amennyiben az állam meg kívánja határozni, hogy ki részesülhet a házassághoz való jogból, figyelembe kell vennie az egyenlőség kérdését is, hiszen a választáshoz való joghoz hasonlóan szabadságjogról dönt – a szabadságjog korlátozása pedig csak indokolt, legitim állami cél elérése esetén valósulhat meg. Amennyiben azonban az állam kivonul erről a területről – meghagyva a házasságot és annak kifejező jellegét a vallási vagy egyéb magáncsoportoknak – akkor az élettársi kapcsolat intézményét mind az azonos, mind a különemű párok számára biztosítani kell. Az egyenlőség formális elgondolása megfigyelhető mindkét állami stratégiánál, azonban külön kiemelendő, hogy a formális egyenlőség nem elégséges érv az azonos nemű párok kapcsolatának állami elismerésével kapcsolatban. Amennyiben egy állam az egyenlő figyelem és tisztelet elérésére törekszik,⁷⁶ úgy meg kell érteni azt is, hogy milyen okai lehetnek annak, hogy valaki meg szeretne házasodni, és hogy ezek az okok mennyire hasonlóak lehetnek az azonos és a különemű párok esetén. Az elismerés megkülönböztetésmentes biztosítása így az egyenlő házasság elképzelésében valósulhatna meg. Amennyiben továbbra is kritikusan állunk a házasság intézményéhez, akkor annak történelmi hagyatékától elszakadó, tartalommal szabadon megtölthető intézmény, például a szexuális orientációtól független élettársi kapcsolat létrehozása lehet a cél.

JEGYZETEK

1. A tanulmány a szerző doktori disszertációjának egyik fejezete alapján készült: SIPOS Alexandra: *Házasságot mindenkinek? Az azonos nemű párkapcsolat elismerése Magyarországon*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2021, 269.
2. A házasság fogalmáról nem értekezik, csupán annyiban, amennyiben a feltárt szakirodalom említi azt.
3. Fontos megemlíteni, hogy a házasság intézményét más megközelítésű kritika is érheti – például az eurocentrizmusra, a kapitalizmusra vagy a rasszra fókuszáló – a tanulmány szempontjából releváns feminista és me-

leg-leszbikus felszabadítási kritika mellett. Bővebben lásd: ELIZABETH BRAKE: *Minimizing Marriage: Marriage, Morality, and the Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 111–131.

4. A szakirodalom poligámiára vonatkozó részére csak annyiban hivatkozom, amennyiben az a házasság intézményére adott kritikát, valamint a házasság azonos nemű párok számára való megnyitására vagy elérhetetlenné tételére vonatkozó elképzeléseket érinti.
5. STEPHEN MACEDO: *Just married: same-sex couples, monogamy & the future of marriage*, Princeton Oxford, Princeton University Press, 2015, 39–41.
6. MICHAEL WARNER: Introduction, in *Fear of a queer planet: queer politics and social theory*, ed. MICHAEL WARNER, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2011, xxxi.
7. *Hegemony and heteronormativity: revisiting „the political” in queer politics*, *Queer interventions*, eds. MARIA DO MAR CASTRO VARELA – NIKITA DHAWAN – ANTKE ENGELS, Farnham. Ashgate, 2011, 11.
8. MICHEL FOUCAULT: *The history of sexuality*, New York, Vintage Books, 1990, 33–34.
9. „Sexuality is a social construct, operating within fields of power, not merely a set of biological promptings which either do or do not find direct release.” – ANTHONY GIDDENS: *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies*, Stanford, California, Stanford University Press, 2000, 58.
10. A szexuális állampolgárságról lásd bővebben: DAVID T. EVANS: *Sexual Citizenship: The Material Construction of Sexualities*, Routledge, 1993, 368.
11. NEIL GROSS: The Detraditionalization of Intimacy Reconsidered, *Sociological Theory*, 2005/3, 288.
12. KENNETH PLUMMER: *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*, The Earl and Edna Stice Lecture-Book Series in Social Science, Seattle, Washington, University of Washington Press, 2003, 18–19.
13. BRENDA COSSMAN: *Sexual citizens: the legal and cultural regulation of sex and belonging*, Stanford, California, Stanford University Press, 2007, 6.
14. Lásd COSSMAN (13. vj.) 70–71.
15. MARTHA C. NUSSBAUM: *From disgust to humanity: sexual orientation and constitutional law*, Inalienable Rights series, Oxford–New York–Auckland, Oxford University Press, 2010, 137–138.
16. Lásd COSSMAN (13. vj.) 6; GIDDENS (9. vj.).
17. JENNIFER S. HIRSCH: „Love Makes a Family” Globalization, Companionate Marriage, and the Modernization of Gender Inequality, in *Love and Globalization: Transformations of Intimacy in the Contemporary World*, eds. MARK PADILLA – JENNIFER S. HIRSCH – MIGUEL MUNOZ-LABOY – RICHARD G. PARKER – ROBERT SEMBER, Nashville, Vanderbilt University Press, 2007, 102.

18. Lynn JAMIESON: Intimacy Transformed? A Critical Look at the 'Pure Relationship', *Sociology*, 1999/3, 479–482.
19. Lásd BRAKE (3. vj.) 111–131.
20. Nehezen lefordítható szójáték. A fogalom a heteroszexuális házasság intézményének szorító kereteire utal. A „straightjacket” jelentése kényszerzubbony, a Claudia Card által használt „straightjacket” szófordulatban a „straight” kifejezés heteroszexuális emberekre utal.
21. Lásd BRAKE (3. vj.) 120.
22. Cheshire CALHOUN: *Feminism, the family, and the politics of the closet: lesbian and gay displacement*, Oxford, Oxford University Press, 2002, 109.
23. *Uo.*
24. Lásd BRAKE (3. vj.) 120–121.
25. MÉSZÁROS György: Reconsidering the identity approach of the EU LGBT+ architecture from a feminist perspective, in *The Future of the European Union. Feminist Perspectives from East-Central Europe*, ed. Kováts Eszter, Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017, 52.
26. John D'EMILIO: Capitalism and Gay Identity, in *The Lesbian and Gay Studies Reader*, eds. Henry ABELOVE – Michele Aina BARALE – David M. HALPERIN, New York–London, Routledge, 1993, 467–470.
27. *Uo.*
28. „[...] basic human goods are not intelligible in an essentially individualistic way. They are understood as aspects of human wellbeing that are good not only for me but for anyone “like me” – a qualifier that turns out to include any human person” – John FINNIS: Marriage: A Basic and Exigent Good, *The Monist*, 2008/3–4, 388–389.
29. John FINNIS: The Good of Marriage and the Morality of Sexual Relations: Some Philosophical and Historical Observations, *The American Journal of Jurisprudence*, 1997/1, 97–98.
30. Patrick LEE – Robert P. GEORGE: *Conjugal Union – What Marriage Is and Why It Matters*, New York, Cambridge University Press, 2014, 37–67.
31. Betűszó: Leszbikus, Meleg, Biszexuális, Transz, Queer, Interszex (LMBTQI).
32. Judith BUTLER: *Undoing gender*, New York, Routledge, 2009, 5.
33. *Uo.*, 104.
34. Ez az LMBTQI mozgalmak jogi törekvéseire különösen káros lehet, hiszen az azonos nemű párok házassága központi kérdéssé vált, és ezen jogegyenlőtlenség orvoslása azt az érzést keltheti, hogy az LMBTQI embereket érő összes jogsérelemre megoldás született. Azonban ez koránt sincs így, hiszen – elismerve, hogy az emberek életében jelentős szerepet tölt be a partnerkapcsolat és családi élet területe – ez csak egy szelete a törekvések spektrumának.
35. Az azonos és a különemű szülők gyereknevelési alkalmasságára vonatkozóan Judith Stacey munkásságát érdemes megemlíteni, aki a családok diverzitásáról szóló kutatásokat elemzi. Lásd: Judith STACEY: *In the Name of The Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*, Boston, Beacon Press, 1996; Judith STACEY – Timothy J. BIBLARZ: (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 66/2, 2001, 159–183.; Roman KUCHAR – Judit TAKÁCS: Do Families Have Sexual Orientation? Interview with Judith Stacey, in *Doing Families. Gay and Lesbian Family Practices*, eds. Roman KUCHAR – Judit TAKÁCS, Ljubljana, Mirovni Institut, 2011.
36. Lásd BUTLER (32. vj.) 103–104.
37. Douglas NEJAIME: Before Marriage: The Unexplored History of Nonmarital Recognition and Its Relationship to Marriage, *California Law Review*, 2014/1, 87–172.
38. Moana GENEVEY: Can human rights law achieve real and meaningful equality for all? The case of same-sex marriage, *Rights!* 2016. február 22., <https://rightsblog.net/2016/02/22/can-human-rights-law-achieve-real-and-meaningful-equality-for-all-the-case-of-same-sex-marriage/>.
39. A poliamória jelentése többszerelműség, nem keverendő a poligámia fogalmával, ami intézményesített forma, többnejűséget (poliginia) vagy többférjűséget (poliandria) foglal magában.
40. Lásd MACEDO (5. vj.) 93.
41. Az azonos nemű párok kapcsolatának állam általi el nem ismeréséről vagy egyéb jogintézmény biztosításáról jelen tanulmány nem értekezik a tanulmány fókusza és terjedelmi korlátai miatt.
42. Jelen tanulmány nem tesz különbséget a házasság azonos nemű pároknak való megnyitása kapcsán a tekintetben, hogy az megváltoztatja-e alapjaiban a házasság intézményét vagy sem.
43. Lásd BRAKE (3. vj.) 121.
44. *Uo.*, 120.
45. Lásd CALHOUN (22. vj.) 108.
46. *Uo.*, 109.
47. *Uo.*, 110.
48. *Uo.*, 113–115.
49. Lásd JAMIESON (18. vj.).
50. Lásd MACEDO (5. vj.) 79.
51. Lásd NUSSBAUM (15. vj.) 126–166.
52. „The institution of marriage houses and supports several distinct aspects of human life: sexual relations, friendship and companionship, love, conversation, procreation and child rearing, mutual responsibility” – NUSSBAUM (15. vj.) 128.
53. Mivel a tanulmány a polgári házasság intézményével foglalkozik, nem tér ki a Nussbaum által említett valószínű aspektusára a házasságnak.
54. Lásd NUSSBAUM (15. vj.) 128–132.
55. Lásd BRAKE (3. vj.) 1.

56. *Uo.*
57. *Uo.*, 158.
58. *Uo.*, 161.
59. CLARE CHAMBERS: *Against marriage: an egalitarian defence of the marriage-free state*, Oxford political theory, Oxford, Oxford University Press, 2017, 38.
60. FRIDLI Judit – KIS János: Életközösség és állam, in *A személyiség burkai. Írások, tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére*, Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2010, 154.
61. Lásd CHAMBERS (59. vj.) 39–41.
62. *Uo.*, 40–43.
63. *Uo.*, 43.
64. *Uo.*, 50.
65. *Uo.*, 51.
66. *Uo.*, 174.
67. Lásd MACEDO (5. vj.) 186.
68. Lásd CHAMBERS (59. vj.) 176.
69. *Uo.*, 175.
70. Lásd FRIDLI – KIS (60. vj.).
71. Mindemellett érdemes figyelembe venni a tanulmányban nem tárgyalt, LMBTQI csoportot érintő jog-egyenlőségi kérdéseket is.
72. Lásd BUTLER (32. vj.).
73. Lásd BRAKE (3. vj.).
74. Lásd CHAMBERS (59. vj.).
75. Lásd NUSSBAUM (15. vj.).
76. KOVÁCS Kriszta: *Az egyenlőség felé*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

FÓRUM

SZÍVHANG, STIGMA ÉS DISKURZUS

„[A] világban – és az emberi jogi diskurzusban – megjelenő változások és új tendenciák ellenére, továbbra sincs konszenzus az nemzetközi közösség szintjén azt illetően, hogy az abortuszhoz való hozzáférést megkérdőjelezhetetlen és korlátozhatatlan emberi jognak kellene tekinteni. [...A]z abortusz kérdéskörét az emberi jogok szélesebb kontextusában kellene napirendre tűzni, nem pedig egy olyan keretben, amely az USA legfelső bírósága közelmúltbeli döntésének egyoldalú bírálatán alapul, a célja pedig morális pánik keltése.”

Balogh Lídia

„[A]z abortusz elleni harcnak nem lehet eszköze a terhességmegszakítást kérő nők pszichés nyomás alá helyezése, a jogalkotónak tekintettel kell lennie a művi abortuszért folyamodó nők érzékenységre, lelki egészségére.”

Barcsi Tamás

„Az abortuszhoz kapcsolódó megbélyegzést kulturális normák hozzák ugyan létre, de fenntartásukban – amint a fentiekben láttuk – jelentős szerep jut a jogi és politikai diskurzusnak. A terhességét megszakítani kívánó nő és maga az abortusz sztereotipizált képe és stigmatizálása lehetetlenné teszi azt, hogy lássuk azt az élethelyzetet, amelynek korlátai az abortusz melletti döntés indokaként szolgálnak.”

Nagy Beáta Magda

„REPRODUKTÍV JOGOK VESZÉLYBEN”?

REFLEXIÓK A FÉLPERIFÉRIÁRÓL¹

Kelet-közép-európai, vagyis a félperiférián² élő társadalomtudományi kutatóként nem tudtam nem észrevenni, hogy valami történik globális szinten a „reproduktív jogokkal”, legalábbis diszkurzív szinten, amikor 2022 nyarán üzenetet kaptam egy magyar diákcsoporttól, melyben arra kértek fel, hogy tartsak angol nyelvű nyitóbeszédet egy, az ENSZ működését szimuláló rendezvényükön, az- az egy oktatási célú rendezvényen, ahol a részt vevő középiskolások egymással vitázó ENSZ-küldöttek szerepét öltik magukra, hogy valós, nemzetközi jelentőségű problémákra keressenek megoldásokat.³ Javaslatuk is volt a témára, illetve az előadás címére: „Reproduktív jogok veszélyben” („Reproductive Rights in Danger”). Meghökkenett, hogy a javasolt cím formája kijelentés, nem pedig kérdés, noha vitaindításra az utóbbi sokkal alkalmasabb lenne. De ezen túl is, a címjavaslat több szempontból is tűnődésre késztetett: közelmúltbeli tapasztalataim fényében úgy láttam, hogy nem feltétlenül a levelet küldő gimnazisták személyes stílusát tükrözi a megfogalmazás, hanem inkább egy kibontakozóban lévő nemzetközi trend „tünetéről” van szó.

EGY KÖRVONALAZATLAN FOGALOM AZ ABORTUSZ KÖRÜLI JELENKORI VITÁKBAN

Kezdjük azzal, hogy maga a fogalom, „reproduktív jogok”, körvonalazatlan és homályos tartalmú. Kontextustól függ, hogy mire utal, illetve mit takar ez a kifejezés. Különböző érdekvédelemcélakat szolgálhat a használata: alkalmazhatja valaki akkor, amikor az alanyi jogon járó várandósgondozás mellett érvel; amikor a szülő nők méltóságának tisztelgetését kéri számon; amikor a családtervezési tanácsadás fontosságát hangsúlyozza; amikor a fogamzásgátló eszközök elérhetőbbé tételét szorgalmazza; amikor a reproduktív szervek betegségei megelőzésének és gyógyításának kérdését tűzi napirendre; amikor a meddségi kezelések, a mesterséges megtermékenyítési eljárások vagy a éppen terhességmegszakítás különböző módjainak elérhetőségét követeli; vagy amikor küzdelem-

re hív a reproduktív kizsákmányolásra, a kényszerházasság, illetve a gyermekházasság jelensége ellen. A reproduktív jogok fogalmának nincs egyetemesen elfogadott definíciója, és ennek hátterében a konszenzus hiányát sejthetjük – számos fontos kérdést illetően –, nem pedig nemtörődömséget a nemzetközi közösség részéről. Hogy példával világítsam meg, mi-

féle dilemmákról van szó: míg egyesek a reproduktív jogok társadalmi szintű megvalósítása keretében azt szeretnék elérni, hogy senkinek a reproduktív kapacitása ne legyen áruba bocsátható, addig

mások jogot biztosítanak minden gyermekre vágyó egyén számára, hogy igénye szerint ivarsejtet vásárolhasson, vagy béranyát vehessen igénybe. Tekintve a fogalmi tisztázatlanságot és a konszenzus hiányát, akár azt is gyaníthatjuk, hogy a reproduktív jogok kifejezés a politikai kommunikációban olykor egy sajátos diszkurzív stratégia, a „kalkulált ambivalencia” jegyében használt retorikai eszköz;⁴ amellyel, hogy sokszor nem más, mint eufemisztikus szinonimája az abortusznak (illetve az abortuszhoz való hozzáférésnek). Baloldali társadalomtudósok kritikája szerint a reproduktív jogok ernyőfogalom valójában egy neoliberalis elgondolás, és csupa olyan dolog tartozik alá, aminek más célja sincs, mint hogy növelje az egyének teljesítőképességét piaccgazdasági körülmények között; ebben a kontextusban az abortuszra vonatkozó diskurzus középpontjába az egyéni döntés kerül, miközben nem kap figyelmet az a kérdés, hogy az érintetteknek – vagyis az abortuszt fontolgató várandós nőknek – milyen egyéb perspektívái vannak, vagyis számíthatnak-e támogatásra, ha nem a terhességmegszakítást választják.⁵

Visszatérve az említett, magyar középiskolások által szervezett ENSZ-szimulációs rendezvényre, nyilvánvalóan arra szolt a meghívásom, hogy reproduktív jogok címszó alatt az abortuszról beszéljek. Még hozzá az is világos volt, hogy bizonyos, az Egyesült Államokban zajló fejlemények okán került napirendre a kérdés: ismerve a globalizált világ működését, nem lepődhetünk meg azon, hogy az amerikai hullámok milyen gyorsan eléri az óceán túlsó partját. Amint arról Magyarországon is értesülhettünk a médiából, 2022. június 24-én az Egyesült Államok legfelső bí-

rósága döntést hozott egy abortusszal kapcsolatos ügyben (Jackson v. Dobbs),⁶ felülírva azt a közel fél évszázada fennálló helyzetet, amelyet egy 1973-ban hozott legfelső bírósági döntés (*Roe v. Wade*⁷) teremtett. Ezeknek a jogi fejleményeknek a jelentősége nem nyilvánvaló az USA föderális működésének ismerete nélkül; mindenesetre, a lényeg az, hogy annak idején a *Roe v. Wade* döntés nyomán az abortuszhoz való hozzájutás alkotmányos elvek alapján szavatolandónak minősült, trimeszteralapú megközelítés szerint (a terhesség első, második és harmadik szakaszára eltérő szabályok vonatkozhatnak). Ugyanazon a napon, 1973. január 22-án a amerikai legfelső bíróság egy másik, kapcsolódó tárgyú döntést (*Doe v. Bolton*⁸) is hozott, ami az „anya egészsége” kitétel tág értelmezése révén annak az elvnek az alkalmazására teremtett precedenst, miszerint az abortusz szabályozása során az orvosi megfontolásokon túl érzelmi-pszichés és családi tényezők is figyelembe veendők, illetve a nő életkora is. Az utóbbi döntést bírálók szerint lényegében ez az elv lett a főszabály,⁹ ami teret hagyott az USA egyes államaiban annak az értelmezésnek, miszerint a terhesség (szinte) teljes időtartama alatt biztosítani kell az igény szerinti abortusz lehetőségét. A 2022-ben hozott legfelső bírósági döntés, felülírva az abortusz alkotmányos alapjaira vonatkozó korábbi értelmezést, a szövetségi szintről az USA államainak hatáskörébe utalta vissza a terhességmegszakítás szabályozásának kérdéskörét.

Az évtizedek során az USA-ban két alapvető állaspont artikulálódott az abortuszt illetően. A vitázó felek önmeghatározása szerint „választáspártiak” (akik szerint a nőknek jogot kell biztosítani az abortuszhoz) állnak szemben az „életpárti” oldallal (akik szerint biztosítani kell a meg nem születettek élethez való jogát). A vita erőteljes társadalmi mozgalmakban öltött testet. Egyfelől, az „Életmenet” elnevezésű kezdeményezés (March for Life¹⁰) keretében 1974 óta évente rendeztek Washingtonban – a fővárosban, egyúttal a legfelső bíróság székhelyén – nagyszabású felvonulást, a *Roe v. Wade* döntés elleni tiltakozásképp (2023 januárjában pedig már a döntés felülírását köszöntötte a rendezvény). Ami a másik felet illeti, a „Nők Menete” (Women’s March¹¹) kezdeményezés említhető, amely 2017-ben, Donald Trump elnökségének első évében formálódott; a 2022 májusában tartott tiltakozó eseményükről – amelyet a legfelső bíróság *Jackson v. Dobbs* ügyben készülő döntéséről kiszivárgott információkra reagálva rendeztek, ugyancsak Washingtonban – érzékletes médiatudósításokból értesülhetett az egész világ.

Nem szándékozom relativizálni az abortusszal kapcsolatos vita lényegét, ami természetéből fakadóan örök és normatív jellegű. Az USA-ban folyó vita kontextualizálását azonban szükségesnek tartom, ha a fejleményeket magyarországi fórumokon kívánjuk tárgyalni – elkerülendő a „virtuális visszhangkamra” elnevezéssel azonosított jelenség (amikor a közösségi médiában kizárólag a hozzánk hasonló értékeket vallók nézetei vesznek minket körül) csapdáját;¹² főleg, ha fiatalok körében tárgyaljuk a témát, illetve tekintettel arra is, hogy a magyar társadalomban korábban alig folytak nyilvános viták a kérdéskör morális szempontjairól.

A kontextualizáció keretében elsőként visszapillantást javaslok az abortusz magyarországi szabályozásának történetére; kezdve a második világháború utolsó szakaszától, eljutva a jelenig. Ezt követően javaslok majd annak figyelembevételét, hogy milyen sok releváns tekintetben változott a világ – az Egyesült Államok is – a *Roe v. Wade* döntés óta.

DÖNTŐ MOZZANATOK ÉS MEGFONTOLÁSOK MAGYARORSZÁGON: VISSZAPILLANTÁS

A hazai történelem kapcsolódó kulcsmozzanatainak rövid áttekintése segíthet valamiféle fogalmat alkotnunk arról, hogy hogyan formálta az abortusz kérdésköre az előttünk járó generációk megélt valóságát Magyarországon, közvetlenül vagy közvetve. Továbbá, az amerikai *Roe v. Wade* döntés felülírása nyomán felerősödött, globális szinten napirendre került vita bizonyos tétjeinek és hivatkozásainak jobb megértését szolgálhatja, ha azonosítjuk azokat a tényezőket, amelyek a hazai szabályozási környezetet alakították az idők során. Az alábbiakban a kapcsolódási pontok teljeskörű feltérképezésének igénye nélkül mutatok rá bizonyos áthallásokra (ezeket a megjegyzéseimet dőlt betűs kiemeléssel jelzem).

Elsőként egy annak idején sokakat érintő, kollektívnek tekinthető traumát idézek fel: 1944–1945 telén, például az ostromlott Budapesten, tömeges volt a szovjet katonák által magyar nők ellen elkövetett nemi erőszak, ami ahhoz vezetett, hogy a hatóságok átmenetileg felfüggesztették az abortuszra vonatkozó korlátozásokat, illetve ingyenesen elérhetővé tették a terhességmegszakítást.¹³ (Megjegyzendő, hogy az abortuszhoz való hozzáférés szabályozásában világszerte gyakran jelenik meg az a szemlélet, miszerint az

általános erkölcsi megfontolások felfüggeszthetők, ha a terhesség bűncselekmény következménye.) A kialakuló államszocialista rendszerben az abortusz elérhetősége széles körű volt, kivéve azt az időszakot 1952–1953-ban, amikor majdnem teljes abortusztilalom volt érvényben Magyarországon.¹⁴ Az utóbbi kezdeményezést Ratkó Anna – a magyar történelem első női minisztere – nevéhez szokás kötni, akinek azt a jelmondatot tulajdonítják, hogy: „Asszonyoknak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség!” (Akármennyire megdöbbenően hangzik is ez, ne feledkezzünk meg a második világháború okozta népességvesztésről általában, illetve arról, hogy a veszteség különösen jelentős volt a házasuló korban lévő férfiak körét tekintve.) A születésszám növelésére irányuló politikai ambíció ezt követően negatív anyagi ösztönző bevezetésében fejeződött ki: 1953 és 1956 között úgynevezett gyermektelenségi adót kellett fizetni azoknak a 45 év alatti nőknek és 50 év alatti férfiaknak, akiknek nem volt utódjuk. Mindeközben az abortusz magyarországi szabályozása követte a Szovjetunióban érvényesülő tendenciákat. *(Megjegyzendő, hogy Magyarországon a kollektív emlékezetből még nem törölődött ki teljesen, hogy annak idején egy idegen hatalom diktálta a társadalmi viszonyokat alakító*

szabályokat.) Ebben a keretben az abortuszhoz való hozzáférés a gyakorlatban nagyon széles körűvé vált. A terhességmegszakítási ráták az 1960-as években, valamint az 1970-es évek elején voltak a legmagasabbak, és meghaladták az élveszületési rátákat. Levéltári források szerint Kádár János (vagyis Magyarország *de facto* vezetője az 1956 és 1988 közötti időszakban) elkeseredettségének adott hangot a kialakult helyzetet illetően egy pártvezetőségi ülésen 1966-ben: „Amit régen a bábaasszonyok és sarlatánok csináltak, egyénileg tették tönkre az anyákat, most ez nálunk intézményes rend, bocsánat a kifejezésért, mert amit most csinálunk, az szisztematikus tönkretétel hatósági engedéllyel és jóváhagyással. Ez ilyen tömegméretekben sokkal veszélyesebb. A szülőotthonokra ki van írva, hogy szülőotthon, de azok a valóságban hatósági angyalcsináló gyárak. Én ezt nem fogom sehol így mondani, de más képpen erre nem tudok gondolni.”¹⁵ Kádár, amint azt egy 1965-ös parlamenti beszéde tanúsítja, nemcsak a nők és a gyermekek egészsége miatt aggódott – tekintettel arra, hogy a terhességmegszakítás növelheti a meddőség, valamint a későbbiekben a koraszülés kockázatát –, hanem az abortusz absztraktabb erkölcsi vonatkozásai miatt is: „A jobb életre törekvés, amíg összhangban van a társadalmi haladással, egészséges, azon túl azonban a társadalom érdekeit sértő önzés-

*sé torzul. Napjainkban ez a káros önzés fiatal házasoknál gyakran tapasztalható, pedig bizonyos, hogy azok, akik most kényelmi okokból tehernek érzik a gyermeket, bűsz év múlva keserves könnyeket ontanak majd, hogy az autó, a szórakozás, a kényelmesebb élet kedvéért lemondtak a legnagyobb örömről, a gyermekről.”*¹⁶ *(Megjegyzendő, hogy a Kádár által felvetett aggályok egytől egyig felmerülnek napjaink életpárti diskurzusában is.)* 1973-ban, amikor információk szivárogtak egy átfogó – demográfiai és gazdasági aggályoktól vezérelt – népesedéspolitikai intézkedéscsomag tervéről, egy informális ellenzéki csoportosulás tagjai petíciót fogalmaztak meg, és aláírásokat kezdtek gyűjteni a kormányzati terv ellen, ami a híresztelések szerint teljes abortusztilalmat irányzott elő.¹⁷ A népesedéspolitikai reformot végül bevezették, ám a hangsúly a gyermekvállalás pozitív ösztönzésére került: a terhességi-gyermekeggyi ellátások, valamint a gyermekgondozási szabadság feltételeinek javítására, valamint a családok lakhatásának támogatására. De azért az abortusz szabályozása is változott. A hozzáférés mintegy a társadalmi produktivitás függvényévé vált: a terhességmegszakítás ugyanis alapértelmezésben csak a hajadonok, továbbá azon férjzett nők számára

volt elérhető, akik legalább három gyermeket szültek már; azoknak az asszonyoknak a számára, akik még gyermektelenek voltak, vagy csak egy vagy két gyereket szültek, csak kivételes esetben. Az államszocializmus utolsó időszakában a terhességmegszakításra vonatkozó szabályokat több alkalommal rendeleti úton módosították, olyan irányban, hogy az abortusz szélesebb kör számára váljon elérhetővé.

lomal rendeleti úton módosították, olyan irányban, hogy az abortusz szélesebb kör számára váljon elérhetővé.

A politikai fordulatot követően, 1991-ben, amikor Magyarország újdonsült alkotmánybíróságának (kérelmezők kezdeményezésére) az abortuszhoz való hozzáférést szabályozó rendelet alkotmányosságát kellett megítélnie, a testület úgy találta, hogy a Magyar Köztársaság Alkotmányának szövege nem ad útmutatást az élet kezdőpontjáról szóló kérdés megválaszolására, és a kérdést az Országgyűlésnek kell kezelnie az abortuszra vonatkozó jogalkotás révén.¹⁸ Ezzel a döntéssel az Alkotmánybíróság egyfelől elkerülte az állásfoglalást a dilemma erkölcsi magját illetően, annyit viszont leszögezett, hogy az abortusz kérdésköre nem szabályozható rendeleti úton – vagyis az épp kormányon lévő hatalom által –, hanem az Országgyűlésnek – vagyis a demokratikusan választott, az állampolgári vélemények pluralitását képviselő testületnek – kell törvényt hoznia a tárgyban. *(Megjegyzendő, hogy a magyar alkotmánybíróság által*

alkalmazott megoldás némileg emlékeztet az amerikai legfelső bíróság 2022-es *Jackson v. Dobbs* döntésére; annyiban, hogy mindkét bírói testület úgy határozott, hogy az abortusz kérdésének alkotmányos elveken alapuló megítélése helyett a döntést a politikai közösségre bízza.) Egy évvel később az Országgyűlés elfogadta a magzati élet védelméről szóló törvényt.¹⁹ A cím hangzása kis-sé meglepő lehet egy terhességmegszakításról szóló jogszabály esetében, de egyébként a törvény preambulumában is annak hangsúlyozásával indul, hogy „a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel”, továbbá, a törvény tartalmaz a várandósgondozásra vonatkozó rendelkezéseket is. Ami az abortuszhoz való hozzáférés körének szélességét illeti, a törvény az államszocializmus időszakának végén rendeleti úton kialakított szabályozás irányát követte: az abortusz a terhesség első hónapjaiban érhető el, bizonyos körülmények között, beleértve azokat az eseteket, amikor a terhes nő „válsághelyzettel” szembesül. 1998-ban az Alkotmánybíróságnak ez utóbbi rendelkezést kellett (ismét kérelmezői kezdeményezésre) felülvizsgálnia, és ekkor a testület úgy találta, hogy a „válsághelyzet” jogszabályi meghatározása nem megfelelő, tekintettel arra, hogy a definíció paradox módon a magzat érdekeire való hivatkozáson alapul: „Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz, és ez által veszélyezteti a magzat egészséges fejlődését.”²⁰ Az Országgyűlés az alkotmánybírósági határozat nyomán végül 2000-ben módosította a magzativédelmi törvényt, a kérdéses definíciónak csak az első felét hagyva meg: „Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz.”²¹ Ez a módosítás tisztázta, hogy a terhesség megszakításáról való döntés a nő – és nem a magzat – érdekeinek és szempontjainak figyelembevételén alapul. (Megjegyzendő, hogy egyes választáspárti aktivisták – az USA-ban és másutt – manapság is azt állítják magukról, hogy azoknak a magzatoknak a szócsövei, akik szerintük inkább szeretnének abortálódni, mint hogy szegénységben élő családba, hátrányos megkülönböztetésnek kitett közösségbe, szeretethiányos környezetbe vagy fogyatékos testbe szülessenek.)

A demokratikus átmenet óta eltelt harminc év során az abortuszhoz való hozzáférés ügye kapcsán Magyarországon nem jöttek létre olyan robusztus társadalmi mozgalmak, mint például az Egyesült Államokban, jóllehet, volt néhány releváns állampolgári kezdeményezés, mindkét irányban. Egyrészt említhető egy 1998-ban, jelentős társadalmi figyelem

A VIZUALIZÁCIÓ RÉVÉN [...] MÁR KEVÉSBÉ MEGGYŐZŐ AZ A [...] KIJELENTÉS, MISZERINT A TERHESSÉG KORAI SZAKASZÁBAN MÉG CSUPÁN EGY „FRISSEN BEÁGYAZÓDOTT SEJTCSOMÓ”-RÓL VAN SZÓ

mellett zajló ügy, amelybe egy életpárti elkötelezett-ségű civil szervezet magánjogi eszközök révén próbált meg beavatkozni: egy Dávod nevű községben élő, 13 éves lány terhességéről volt szó – az apa kiléte nem derült fény, de a beleegyezési korhatárra akkor vonatkozó szabályok alapján egyértelműen bűncselekmény következményének volt tekintendő a terhesség –, akinek a meg nem született gyermeke részére a civil szervezet pénztételt helyezett el, a gyámügy pedig eseti gondnokot rendelt ki, aki azzal érvelt, hogy a magzat jogi értelemben személynek tekintendő, és figyelembe veendő az anyagi érdeke, mivel a pénzüsszeghez csak élve születése esetén juthat hozzá (az ügyben indított polgári per lényegét tekintve akkor fejeződött be, amikor a kislányon terhességmegszakítást hajtottak végre).²² (Megjegyzendő, hogy az abortusszal kapcsolatos jelenkori vitákban – az USA-ban és másutt – kiemelkedő jelentőségűek a magzat jogi értelemben vett személy mivolta – personhood – körüli kérdések.) Ami a választáspárti kezdeményezéseket illeti, egy 2016-os budapesti demonstráció említhető, valamint az ahhoz kapcsolódó, hosszadalmas jogi eljárássorozat, ami 2021-ben az Alkotmánybíróság határozatával zárult,²³ illetve bocsánatkérés-sel: a tüntetéshez kapcsolódó utcai performansz²⁴ résztvevői, akik a Lengyelországban bevezetni tervezett abortuszszigorítás ellen tiltakoztak, sajnálatukat fejezték ki amiatt, hogy megsértették a katolikusok vallási érzékenységét azáltal, hogy szentáldozást imitáltak, „abortusztabletta” felíratú műanyagdobozból kiszedegetett szőlőcukor-pirulákkal.

Ezen a ponton térhetünk ki arra, hogy az abortusszal kapcsolatos szabályozás Lengyelországban és Magyarországon mind ez ideig különféleképp alakult, jóllehet mindkét országban illiberálisnak tekintett²⁵ politikai erők dominálnak a 2010-es évektől kezdve (pontosabban: Lengyelországban 2015-től, Magyarországon 2010-től²⁶). Lengyelországban egy alkotmánybírósági döntés alapján a kormány 2021-ben tovább szűkítette a már egyébként is korlátozott hozzáférést az abortuszhoz (annak a szabálynak az eltörlésével, amely engedélyezte az abortuszt súlyos magzati rendellenességek esetén). Magyarországon ilyen jelentőségű fejleményre nem került sor az említett időszakban, noha az ország 2012. január 1-jétől hatályos új alkotmánya, az Alaptörvény explicit módon kimondja, hogy „a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg”, ráadásul, a rendelkezést tartalmazó mondat első fele úgy hangzik, hogy „[m]inden embernek joga van az élethez és az emberi

méltóságához²⁷ (ez a szövegszerű megoldás több mint egy évtizede aggasztja a választáspárti álláspont támogatóit Magyarországon). Szimbolikus jelentőségű lépéseket mindazonáltal tett a 2010 óta hatalmon lévő kormány: 2020-ban például egy nemzetközi életpárti nyilatkozat aláírása révén.²⁸ A közpolitikai intézkedések szintjén két fejlemény említhető: a 2012-es abortusztabletta-ügy (a készítmény a gyógyszer-engedélyeztetési folyamat során egy ideig elérhető volt Magyarországon, de végül, hatósági döntés alapján, nem került forgalomba); valamint a 2022-es „szívhangrendelet”²⁹ (vagyis az a rendeletmódosítás, aminek értelmében az abortusz kérelmezésekor benyújtandó dokumentumon az orvosnak egy rubrika beikszelésével igazolnia kell, „*hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőt egyértelműen azonosítható módon bemutatta.*”³⁰ (Megjegyzendő, hogy az USA-ban a legfelső bíróság 1992-es, *Planned Parenthood v. Casey* ügyben hozott döntése³¹ nem minősítette alkotmányellenesnek a felülvizsgált, abortuszhoz való hozzáférést szabályozó pennsylvaniai törvény azon rendelkezéseit, amelyek a tájékozott döntés támogatását szolgálónak tekintetők,³² és megemlíthető az is, hogy 2019-ben az amerikai legfelső bíróság indoklás nélkül utasította vissza azt a felülvizsgálati kérelmet, amely egy, a magyar „szívhangrendelet”-hez hasonló tartalmú – de annál szigorúbb, az orvos számára az ultrahangkép bemutatását és kommentálását a terhes nő tiltakozása ellenére is kifejezetten előíró – Kentucky-beli jogszabály hatályon kívül helyezését célzóva nyújtottak be a kérelmezők.³³)

A HELYZET ÉS A DISKURZUS VÁLTOZÁSA A ROE V. WADE ÓTA

Miután áttekintettük a magyar történelem néhány, a téma kapcsán jelentős mozzanatát, és az áttekintés során az abortusz hazai szabályozásával kapcsolatban felmerült megfontolások némelyikét nemzetközi kontextusba helyeztük, javasolom – visszakanyarodva az esszé kiindulópontjához – annak a végiggondolását, hogy az abortusz kérdéskörét tekintve miben változott a világ, illetve hogyan módosult az USA által meghatározott nemzetközi diskurzus a 2022-ben felülírt *Roe v. Wade* döntés meghozatala, vagyis 1973 óta.

Először is, vegyük figyelembe a természettudomány és technológia terén bekövetkezett fejlődést. Az 1970-es évek elején a terhességi ultrahangos vizsgálatok még nem voltak annyira elterjedtek, mint

manapság (legalábbis a gazdaságilag fejlett világban), ráadásul az ultrahangdiagnosztikai berendezések képfelbontási kapacitása sokat fejlődött az elmúlt évtizedekben.³⁴ A vizualizáció révén elevenebbek lettek a méhen belüli életéről alkotott elképzeléseink, és már kevésbé meggyőző az a korábban erősnek számító kijelentés, miszerint a terhesség korai szakaszában még csupán egy „frissen beágyazódott sejtcsoomó”-ról³⁵ van szó. Továbbá, a magzati életképesség kérdése, azaz annak a pontnak a meghatározása, amiktől a magzat adott esetben már életben tud maradni (illetve életben tartható) az anyaméhen kívül, fontos szerepet játszott az abortusz szabályozása körüli vitákban – az USA-t tekintve a *Roe v. Wade* döntésben vagy a *Planned Parenthood v. Casey* döntésben is. Az orvosi technológia és a kezelési módok fejlődése révén a koraszülötteknek egyre alacsonyabb gesztációs korban esélye lehet a túlélésre (legalábbis a gazdaságilag fejlett világban). Az abortuszt a terhesség második trimeszterében is engedélyező szabályozás mellett ez olyan helyzetekhez vezethet a gyakorlatban, hogy például miközben egy gesztációs korát tekintve huszonnégy hetes magzatnak az anyaméhen belül halálos szívinfekciót adnak be – biztosítandó, hogy ne kerüljön elő élve –, ugyanabban az órában, esetleg ugyanabban az kórházban sürgősségi császármetesszéssel segítenek világra egy azonos gesztációs korú magzatot, és az élete megmentéséért heroikus küzdelemben kezdenek a koraszülött intenzív osztályon. Morálfilozófiai szempontból vizsgálva a kérdést, ha a terhesség előrehaladott stádiumáról van szó, amikor a magzat az orvostudomány aktuális állása szerint már életben tartható lenne a méhen kívül, az abortusz melletti döntés már nem igazolható pusztán azzal az érveléssel, hogy a nő nem köteles a méhét használatra engedni a magzatának, hiszen nehezen cáfolható, hogy a nő valójában nem tartja kívánatosnak az utóda életét, függetlenül attól, hogy a méhében van vagy azon kívül. Itt említhetjük meg azt is, hogy a humánreprodukciós technológiák fejlődése új etikai kihívásokat teremt az emberi élet konceptualizálása terén. Gondoljunk arra a valós dilemmára, amellyel a lombikbábik szülei szembesülhetnek, amikor egyszer csak értesítést kapnak, hogy dönteniük kell a mesterseges megtermékenyítési eljárás(ok) során fel nem használt embriók – vagyis a gyermekük potenciális testvérei – sorsáról: hogy továbbra is igénylik-e a tárolásukat, hozzájárulnak-e a megsemmisítésükhöz, esetleg kutatási célú felhasználásukhoz vagy más magánszemélyeknek való felajánlásukhoz.³⁶ Ami pedig azt az aggályt illeti, hogy az abortuszhoz való hoz-

A HUMÁNREPRODUKCIÓS TECH- NOLÓGIÁK FEJLŐDÉSE ÚJ ETIKAI KIHÍVÁSOKAT TEREMT AZ EM- BERI ÉLET KONCEPTUALIZÁLÁSA TERÉN

manapság (legalábbis a gazdaságilag fejlett világban), ráadásul az ultrahangdiagnosztikai berendezések képfelbontási kapacitása sokat fejlődött az elmúlt évtizedekben.³⁴ A vizualizáció révén elevenebbek lettek a méhen belüli életéről alkotott elképzeléseink, és már kevésbé meggyőző az a korábban erősnek számító kijelentés, miszerint a terhesség korai szakaszában még csupán egy „frissen beágyazódott sejtcsoomó”-ról³⁵ van szó. Továbbá, a magzati életképesség kérdése, azaz annak a pontnak a meghatározása, amiktől a magzat adott esetben már életben tud maradni (illetve életben tartható) az anyaméhen kívül, fontos szerepet játszott az abortusz szabályozása körüli vitákban – az USA-t tekintve a *Roe v. Wade* döntésben vagy a *Planned Parenthood v. Casey* döntésben is. Az orvosi technológia és a kezelési módok fejlődése révén a koraszülötteknek egyre alacsonyabb gesztációs korban esélye lehet a túlélésre (legalábbis a gazdaságilag fejlett világban). Az abortuszt a terhesség második trimeszterében is engedélyező szabályozás mellett ez olyan helyzetekhez vezethet a gyakorlatban, hogy például miközben egy gesztációs korát tekintve huszonnégy hetes magzatnak az anyaméhen belül halálos szívinfekciót adnak be – biztosítandó, hogy ne kerüljön elő élve –, ugyanabban az órában, esetleg ugyanabban az kórházban sürgősségi császármetesszéssel segítenek világra egy azonos gesztációs korú magzatot, és az élete megmentéséért heroikus küzdelemben kezdenek a koraszülött intenzív osztályon. Morálfilozófiai szempontból vizsgálva a kérdést, ha a terhesség előrehaladott stádiumáról van szó, amikor a magzat az orvostudomány aktuális állása szerint már életben tartható lenne a méhen kívül, az abortusz melletti döntés már nem igazolható pusztán azzal az érveléssel, hogy a nő nem köteles a méhét használatra engedni a magzatának, hiszen nehezen cáfolható, hogy a nő valójában nem tartja kívánatosnak az utóda életét, függetlenül attól, hogy a méhében van vagy azon kívül. Itt említhetjük meg azt is, hogy a humánreprodukciós technológiák fejlődése új etikai kihívásokat teremt az emberi élet konceptualizálása terén. Gondoljunk arra a valós dilemmára, amellyel a lombikbábik szülei szembesülhetnek, amikor egyszer csak értesítést kapnak, hogy dönteniük kell a mesterseges megtermékenyítési eljárás(ok) során fel nem használt embriók – vagyis a gyermekük potenciális testvérei – sorsáról: hogy továbbra is igénylik-e a tárolásukat, hozzájárulnak-e a megsemmisítésükhöz, esetleg kutatási célú felhasználásukhoz vagy más magánszemélyeknek való felajánlásukhoz.³⁶ Ami pedig azt az aggályt illeti, hogy az abortuszhoz való hoz-

zaférés korlátozása elkerülhetetlenül vezet az illegális abortuszok miatti anyai halálozás terjedéséhez, az abortusztabletta jelenlegi elérhetősége (postán is kiszállítható) valószínűleg alternatívát jelent a sötét sikátorokban³⁷ vagy házilagosan alkalmazott, hírhedt módszerekhez képest – például a méhszáj átszúrása kötőtűvel vagy széthajlított drót ruhaakasztóval.

(A kötőtű- vagy ruhaakasztó-motívumok használata még mindig elterjedt a választáspárti tüntetésekre vitt táblákon, molinókon – jóllehet vannak olyan aktivisták, akik idejétmúlnak tekintik ezt a szimbolikát.³⁸)

Másrészt, szeretnék rávilágítani bizonyos fejleményekre, amelyeket még az sem tud nem észrevenni, aki kívülről követi az USA-ban folyó közbeszédet: hogy hogyan változtak meg az abortuszra vonatkozó kijelentések a választáspárti állásponttal asszociált politikai térfélen. Nem is olyan nagyon régen, 2005-ben Hillary Clinton (az idő tájt szenátorként) még úgy nyilatkozott, hogy az abortusz „szomorú, sőt, tragikus döntés sok-sok nő számára”,³⁹ 2008-as elnöki kampánya során pedig úgy foglalt állást, hogy „az abortusz legyen biztonságos, legális és ritka” (ezt a szlogent Bill Clinton elnök az 1990-es években vezette be a demokraták politikai retorikájába) – ám ez idővel megváltozott: 2016-ban Hillary Clinton már csak azt szorgalmazta, hogy az „abortusz legyen biztonságos és legális”.⁴⁰ A szemlélet nyilvánvaló változására utaltak a *Roe v. Wade* döntés felülírása ellen 2022-ben USA-szerte rendezett tiltakozások jelmondatai, például az, hogy: „igény szerinti abortuszt, magyarázkodás nélkül”.⁴¹ Másszóval: míg korábban az abortuszt sajnálatos jelenséggként tüntették fel, amit megelőző intézkedések révén vissza kell szorítani, jelenleg a politikai főáramhoz tartozó választáspárti diskurzusban egészségügyi ellátásként utalnak a terhességmegszakításra, amit minél szélesebb körben elérhetővé kell tenni. Ez az újfajta szemlélet a populáris-kommerciális kultúra bizonyos szegmenseiben is tükröződik. A *Vogue* divatmagazin tinédzsereknek szóló testvér lapja, a *Teen Vogue* 2017-ben ajándékokkal szolgált abortuszon átesett tizenéves lányok számára – úgy jelenítve meg a terhességmegszakítást, mintha az a felnőtté válás normális velejárója lenne (és alkalom arra, hogy ajándékot vásároljunk, illetve ajándékokra számítsunk).⁴² 2021-ben az USA-ban egy illusztrált gyerekkönyv terjesztésének elősegítésére közösségi finanszírozási kampányt indítottak; a könyv címe úgy fordítható, hogy „De mi az, hogy abortusz?”, és az alkotói amellet tesznek hitet, hogy

MÍG KORÁBBAN AZ ABORTUSZT SAJNÁLATOS JELENSÉGGKÉNT TÜNTETTÉK FEL, [...] JELENLEG A POLITIKAI FŐÁRAMHOZ TARTOZÓ VÁLASZTÁSPÁRTI DISKURZUSBAN EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSKÉNT UTALNAK A TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSRA, AMIT MINÉL SZÉLESEBB KÖRBE ELÉRHETŐVÉ KELL TENNI

„építhető egy olyan világ gyerekeknek és felnőtteknek, amelyben az abortusz normálisnak számít, a terhesség egyik lehetséges kimenetének a spontán vetélés és a szülés mellett”.⁴³ 2022 nyarán, a legfelső bíróság döntése körüli időszakban még észrevehetőbbé váltak az Egyesült Államokban ennek a szemléletnek a megnyilvánulásai. Egy abortuszra szako-

sodott orvos 2022 júniusában „Mit csinál a mami, amikor dolgozik?” címmel közölt cikket egy magazinban, megosztva, hogy hogyan magyarázta el a négyéves lányának és a kétéves fiának, hogy mit jelent a terhességmegszakítás.⁴⁴ Ugyanebben a hónapban egy esti televíziós showműsorban a Planned Parenthood nevű szervezet (a USA-ban a legnagyobb abortuszszolgáltató intézmény) elnöke úgy nyilatkozott, hogy szerinte „szexi”, ha valaki „támogatja a reprodukatív jogokat”.⁴⁵ A *Cosmopolitan* divat- és életmódmagazin 2022 júliusában választáspárti celebritásokat szólaltatott meg; egyikük személyes történetet osztott meg arról, hogy a közelmúltban abortusza volt a koncertturnéja közepette: „Elmentem egy Planned Parenthood rendelőbe, ahol odaadták nekem az abortusztablettát. Simán ment. Mindenki megérdemli, hogy így juthasson hozzá.”⁴⁶ Ez a diskurzus nemcsak absztrakt mivoltában ünnepli az abortusz hozzáférhetőségét, hanem azoknak a (jellemzően nehéz körülmények között élő) nőknek a konkrét döntését is méltatja, akik a terhességmegszakítást választják. A New York Times 2022. májusi cikke például kiemeli, hogy az abortusz mellett döntők gyakran számolnak be arról a motivációjukról, hogy „jobb szülei lehessenek” a már megszületett gyerekeiknek.⁴⁷

ZÁRÓ GONDOLATOK: AZ EMBERI MÉLTÓSÁG ELTÉRŐ FELFOGÁSAI

Végül, de nem utolsósorban, azt javaslom az abortusz kérdésköre kapcsán, hogy gondolkozzunk el az emberi jogok elméletének kulcsfogalmán, nevezetesen az emberi méltóságon, valamint annak különböző megközelítésein.⁴⁸ Feljövőben van ugyan az a tendencia, amely az emberi méltóság tisztán autonómia-alapú, individualista felfogását helyezi előtérbe; a másik elgondolásnak azonban – amely a relacionalitás, vagyis az egymáshoz kapcsolttság elemét is tartalmazza – mélyebbre nyúlnak a gyökerei az emberi jogi gondolkodásban. Ne feledjük, hogy az életpárti álláspont alapozható a méltóság utóbbi felfogására, és

érvelhető szekuláris emberi jogi nézőpontból is,⁴⁹ különféle politikai nézetekkel kombinálva, beleértve a progresszív nézeteket is.⁵⁰ Ha az USA színterét nézzük, vannak olyan életpárti aktivisták, akik az ügyet feminista keretbe helyezik, azon meggyőződésükből kiindulva, hogy a „nők jobbat érdemelnek, mint az abortusz”,⁵¹ és hogy a válságterhességek kezelésének megfelelő módja az, ha az anyáknak és a születendő gyermekeiknek átfogó támogatást kínálnak – azon az elvi alapon, hogy „minden emberi lénynek erőszaktól mentes élet jár, az anyaméhtől a koporsóig”.⁵² Az életpárti feminizmusnak számottevő hagyományai vannak az Egyesült Államokban,⁵³ a fiatal nőket és férfiakat is vonzó életpárti ifjúsági szerveződések pedig optimista jelmondatokban artikulálják az álláspontjukat: „Én vagyok az életpárti generáció”; „A jövő abortuszellenes”.⁵⁴

Záró gondolatként azt a benyomásomat osztom meg, hogy a világban – és az emberi jogi diskurzusban – megjelenő változások és új tendenciák ellenére, továbbra sincs konszenzus az nemzetközi közösség szintjén azt illetően, hogy az abortuszhoz való hozzáférést megkérdőjelezhetetlen és korlátozhatatlan emberi jognak kellene tekinteni. Ezt a benyomásomat erősítette az ENSZ Közgyűlésének 2022. szeptember 2-án megtartott plenáris ülésén tapasztalható vita⁵⁵ egy határozatterv kapcsán (témája: nemzetközi együttműködés a szexuális erőszakot elszervezettek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférése érdekében),⁵⁶ amelyben megjelent a „biztonságos abortusz”⁵⁷ mint koncepció, illetve elvárás. (Megjegyzendő, hogy Magyarország nem volt a tervezett politikai dokumentum kapcsán az életpárti álláspontot kinyilvánító országok között.) Visszatérve arra az impulzusra – a budapesti diákcsoporttól érkezett (egyébként azóta sem realizálódott) meghívásra –, ami reflexiókat váltott ki belőlem az abortusz kérdéskörét illetően, határozottan állítom, hogy ha egy ENSZ-szimulációról van szó, aminek jóhiszemű vitázó gyakorlatnak kellene lennie, akkor az abortusz kérdéskörét az emberi jogok szélesebb kontextusában kellene napirendre tűzni, nem pedig egy olyan keretben, amely az USA legfelső bírósága közelmúltbeli döntésének egyoldalú bírálatán alapul, a célja pedig morális pánik keltése.

JEGYZETEK

1. A jelen írás egy eredetileg angolul megjelent esszé fordítása, illetve magyar olvasóközönség számára adaptált változata: LÍDIA BALOGH: „Reproductive rights in danger”? Reflections from the semi-periphery, *Culture*

Wars Papers, no. 23 (Illiberalism Studies Program, George Washington University), 2022. november 2., <https://www.illiberalism.org/reproductive-rights-in-danger-reflections-from-the-semi-periphery/>.

2. A „félperiféria” mint geopolitikai kategória Magyarországra való alkalmazásáról lásd pl. Zoltán GINELLI: Hungarian Experts in Nkrumah's Ghana. Decolonization and Semiperipheral Postcoloniality in Socialist Hungary, *Mezosfera*, 2018/5. (Refractions of Socialist Solidarity, ed. Eszter SZAKÁCS), <http://mezosfera.org/hungarian-experts-in-nkrumabs-ghana/>.
3. Az oktatási célú ENSZ-szimuláció koncepciójáról lásd: Timothy A. HAZEN: Model United Nations: Review for First-Time Instructors and Advisors, *Journal of Political Science Education*, 2019/1, 133–135, <https://doi.org/10.1080/15512169.2018.1442721>.
4. A „kalkulált ambivalencia” stratégiáját Engel és Wodak a holokausztagadás retorikájának vizsgálatakor azonosította; lásd: Jacob ENGEL – Ruth WODAK: „Calculated Ambivalence” and Holocaust Denial in Austria, in *Analysing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text*, eds. Ruth WODAK – John E. RICHARDSON, New York Routledge, 2012, 73–96, <https://doi.org/10.4324/9780203071847>.
5. Elena ZACHARENKO: Reproductive rights as a social justice issue in the EU, in *The Future of the European Union. Feminist Perspectives from East-Central Europe*, ed. Eszter Kováts, Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung 2017, 27–36, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14210.pdf>.
6. Thomas E. Dobbs, *State Health Officer of the Mississippi Department of Health*, et al. v. Jackson Women's Health Organization, et al., 597 U.S. ____ (2022).
7. Jane Roe, et al. v. Henry Wade, *District Attorney of Dallas County*, 410 U.S. 113 (1973).
8. Mary Doe v. Arthur K. Bolton, *Attorney General of Georgia*, et al., 410 U.S. 179 (1973).
9. Lásd pl.: The Consequences of Roe v. Wade and Doe V. Bolton. Senate Hearing 109-1039, June 23, 2005, Serial No. J-109-28, Opening Statement of Sam Brownback, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-109shrg47069/html/CHRG-109shrg47069.htm>.
10. Lásd: March for Life, <https://marchforlife.org/>.
11. Lásd: Women's March, <https://www.womensmarch.com/>.
12. Lásd pl.: Emanuele BRUGNOLI – Matteo CINELLI – Walter QUATTROCIOCCI – Antonio SCALA: Recursive patterns in online echo chambers, *Scientific Reports*, 2019/20118, <https://doi.org/10.1038/s41598-019-56191-7>.
13. PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbij hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre, *Per Aspera ad Astra*, 2021/1, 50–70, <https://10.15170/PAAA.2021.08.01.03>.

14. PETŐ Andrea: Abortórperek és „bajba jutott nők” 1952-ben, in *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*, szerk. PALASIK Mária – SIPOS Balázs, Budapest, Napvilág, 2005, 300–319.
15. Ezek a kijelentések a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1966. október 4-i ülésén hangzottak el – lásd: TISCHLER János: Az Infecundin-sztori, 1967. Az első magyar fogamzásgátló tabletta bevezetésének története, *Beszélő*, 2006/1, 58–61, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-infecundin-sztori-1967>.
16. Részlet Kádár János 1965 februárjában az Országgyűlés előtt mondott beszédéből (*Népszabadság*, 1965. február 12., 5.). További vonatkozó forrásokért lásd: Kádár János magzatai. Magyarország és az abortusz 3., *Arcanum Blog*, 2018. augusztus 13., https://arcanum.blog.hu/2018/08/13/kadar_janos_magzatai.
17. KÖRÖSI Zsuzsa: Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért, 1., *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2019/2, 1–22, <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tnfef/article/view/33883>; KÖRÖSI Zsuzsa: Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért, 2., *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2020/2, 99–133, <https://doi.org/10.14232/tnfef.2020.2.99-133>.
18. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat („első abortuszhatározat”). Részletes elemzését lásd: ZAKARIÁS Kinga: Abortusz I., in *Az alkotmánybírósági gyakorlat. Az Alkotmánybíróság 100. elvi jelentőségű határozata 1990–2020. Első kötet*, szerk. GÁRDOS-ÓROSZ Fruzsina – ZAKARIÁS Kinga, Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – HVG-Orac, 2021, 165–185.
19. 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
20. 48/1998. (XI. 23.) AB határozat („második abortuszhatározat”).
21. 1992. évi LXXIX. törvény, 5. § (2).
22. Lásd: JOBBÁGYI Gábor: A dávodi abortuszper, *Jogtudományi Közlöny*, 2002/11–12, 465–473.
23. 6/2021. (II. 19.) AB határozat.
24. A 2016. április 10-i tüntetésről, illetve a performanszról készült videó elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=Lzen-PaHz1Q>.
25. Lásd pl. Robert SATA – Ireneusz Pawel KAROLEWSKI: Caesarean politics in Hungary and Poland, *East European Politics*, 2020/2, 206–225, <http://doi.org/10.1080/21599165.2019.1703694>.
26. Andrea PIRRO – Ben STANLEY: Forging, Bending, and Breaking: Enacting the „Illiberal Playbook” in Hungary and Poland, *Perspectives on Politics*, 2022/1, 86–101, <https://doi.org/10.1017/S1537592721001924>.
27. Alaptörvény, II. cikk.
28. Geneva Consensus Declaration (2021. október 22.), az angol nyelvű változat elérhető: <https://www.theiwb.org/wp-content/uploads/2022/02/GCD-Declaration-2021-2.pdf>.
29. Ezt a fejleményt 2022 őszén magam is kommentáltam egy médiainterjú keretében; lásd: CSERI Péter: „Jogi szempontból a szívhangrendelet nem számít szigorításnak”, *24.hu*, 2022. október 10., <https://24.hu/belfold/2022/10/10/jog-abortusz-torveny-szivhangrendelet-jogvedok-szabalyozas-balogh-lidia-interju/>.
30. A belügyminiszter 29/2022. (IX. 12.) BM rendelete a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet módosításáról.
31. *Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey*, 505 U.S. 833 (1992).
32. Tara ISA KOSLOV: Abortion on the supreme court agenda: Planned Parenthood v. Casey and its possible consequences, *Law, Medicine and Health Care*, 1992/3, 243–248, <https://doi.org/10.1111/j.1748-720X.1992.tb01197.x>.
33. EMW Women’s Surgical Center, P.S.C., et al. v. Adam Meier (Docket No. 19-417).
34. Stuart CAMPBELL: A short history of sonography in obstetrics and gynaecology, *Facts, Views & Vision in ObGyn*, 2013/3, 213–29, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3987368/>.
35. Judith JARVIS THOMSON: A Defense of Abortion, *Philosophy & Public Affairs*, 1971/1, 47–66.
36. Sonja GOEDEKE – Ken DANIELS – Mark THORPE – Elizabeth Du PREEZ: The Fate of Unused Embryos: Discourses, Action Possibilities, and Subject Positions, *Qualitative Health Research*, 2017/10, 1529–1540, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1049732316686759>.
37. Az angol kifejezés erre: „back alley abortion”, vagyis az épületek mögött futó sikátorok felől megközelíthető helyiségekben végzett abortusz.
38. Magdalene TAYLOR: Can we stop with the coat hanger imagery? *MEL Magazine*, 2022. május 4., <https://melmagazine.com/en-us/story/coat-hanger-abortion-meme>.
39. „[S]ad, even tragic choice to many, many women” – lásd: Patrick D. HEALY: Clinton Seeking Shared Ground Over Abortions, *New York Times*, 2005. január 25., <https://www.nytimes.com/2005/01/25/nyregion/clinton-seeking-shared-ground-over-abortions.html>.
40. Anna NORTH: How the abortion debate moved away from „safe, legal, and rare”, *Vox*, 2019. október 18., <https://www.vox.com/2019/10/18/20917406/abortion-safe-legal-and-rare-tulsi-gabbard>.
41. Lásd pl. Claire STEVENS: „Abortion On Demand & Without Apology”: Abortion rights activists hold protest downtown, *The Daily Texan*, 2022. április 10., <https://thedailytexan.com/2022/04/10/abortion-on-demand-without-apology-abortion-rights-activists-hold-protest-downtown/>.

42. Whitney BELL: What to Get a Friend Post-Abortion, *Teen Vogue*, 2017. február 8., <https://www.teenvogue.com/gallery/post-abortion-gift-guide>.
43. Carly MANES: *What's an Abortion, Anyways?* Carly Manes – Emulsify, 2022, <https://www.whatsanabortionbook.com/>.
44. Christine HENNEBERG: What Mommy Does at Work, *Slate*, 2022. június 15., <https://slate.com/human-interest/2022/06/abortion-doctor-mom-kids-explaining-roe-decision.html>.
45. Az adás (Late Night with Seth Meyers, *NBC*, 2022. június 28.) elérhető: <https://youtu.be/6aVXRGsZfBQ?t=432>.
46. Jade BIGGS: Celebrities who have spoken out about abortion rights, *Cosmopolitan*, 2022. július 5., <https://www.cosmopolitan.com/uk/reports/g39925242/celebrities-abortion-rights/>.
47. Margot SANGER-KATZ – Claire CAIN MILLER – Quoctrung BUI: Who gets abortions in America? *New York Times*, 2022. május 3., <https://www.nytimes.com/2022/05/25/us/who-gets-abortion-in-america.html>.
48. Lásd: Christopher McCrudden: On Portraying Human Dignity, in *Human Dignity in Context*, eds. Alexandra Kemmerer – Christoph Möllers – Dieter Grimm, Baden-Baden, Nomos, 2017, 23–54, <https://doi.org/10.5771/9783845264585-23>.
49. Lásd pl. Secular Pro-Life, <https://secularprolife.org/abortion/>.
50. Lásd pl. Progressive Anti-Abortion Uprising, <https://paaunow.org/>.
51. „Women deserve better than abortion” – lásd pl. Feminists for Life, <https://www.feministsforlife.org/texas-women-deserve-better-than-abortion/>.
52. „Every human being should live a life free from violence, from the womb to the tomb” – lásd pl. New Wave Feminists, <https://www.newwavefeminists.com/about>.
53. Mary ZIEGLER: Women's Rights on the Right: The History and Stakes of Modern Pro-Life Feminism, 1968 to the Present, *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*, 2013, 232–268.
54. „I am the pro-life generation”; The future is anti-abortion” – lásd pl. Students for Life of America, <https://studentsforlife.org/about/who-we-are/>.
55. Az ülés (ENSZ Közgyűlés 76. ülőszaka, 99. plenáris ülés, 2022. szeptember 2.) videófelvétele elérhető: <https://media.un.org/en/asset/k1b/k1bm35mbgo>.
56. UN General Assembly: International cooperation on access to justice for survivors of sexual violence, A/76/L.80 (Seventy-sixth session, 26 August 2022).
57. Életpárti nézőpontból a „biztonságos abortusz” fogalmi képtelenség, tekintettel arra, hogy az érintettek egyike, a magzat számára soha nem biztonságos egy abortusz.

MEGJEGYZÉSEK A „SZÍVHANG- RENDELET” KAPCSÁN AZ ABORTUSZ- KÉRDÉS MORÁLIS ÉRTELMEZÉSÉRŐL*

Az abortusztörvény végrehajtási rendeletének 2022 szeptemberi módosítása – amelyre a közbeszédben „szívhangrendelet”-ként hivatkoznak – megváltoztatta a terhességmegszakítás igénylésekor leadandó kérelm 2. pontját, hozzáadva a következő részt: „A bemutatott orvosi lelet rögzíti, hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőt egyértelműen azonosítható módon bemutatta.”¹ Ez lényegében azt jelenti, hogy a szülész-nőgyógyásznak a lelet kiállítása előtt meg kell hallgattatnia a nőt a magzati szívhangot, vagy meg kell nézetnie az ultrahangképet. A módosítás a Belügyminisztérium egészségügyi szakmai irányelvén alapult.² Az irányelvet az Egészségügyi Szakmai Kollégium Szülész- és Nőgyógyászati Tagozatának elnöke és három munkatársa jegyzi társszerzőként, a Háziorvostani Tagozat és a Gyermek Alapellátás Szakmai Tagozat elnökei pedig véleményezők voltak. Hegedűs Zsolt, a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának elnöke az említett szakmai kollégiumi vezetőknél írt, a nyilvánosság számára is elérhetővé tett levelében jelezte, hogy a MOK Elnöksége és az Etikai Kollégium nem tudott róla, hogy készül ilyen irányelv, és rámutatott, hogy „*semmilyen evidencia, szakirodalmi hivatkozás nem került be a fent idézett módosítások kapcsán az új szakmai ajánlásukba, így szakmai, bioetikai szakirodalmi hivatkozások sem lelhetők fel a munkájukban, ami ezt a nagyon fontos változtatást szakmailag, bioetikailag alátámasztaná*”.³

A „szívhangrendelet” alkalmat ad arra, hogy ismét átgondoljuk az abortuszsabályozás morális aspektusait. Írásomban egy olyan erkölcsi szemléletet mutatok be, a teljesség igénye nélkül, amelynek kiindulópontja a jó élettel kapcsolatos etika és az alapvető együttélési normákat előíró morál megkülönböztetése. Ez alapján értelmezem az abortuszkérdést, és vizsgálom a magyar abortusztörvény által előírt, a

„magzat megtartása érdekében” alkalmazott tanácsadás, valamint az említett rendelet problémáit.

DISSZENZUS AZ ÉLET SZENTSÉGÉNEK ÉRTELMEZÉSÉRŐL, AZ ABORTUSZ ELFOGADHATÓSÁGÁRÓL

A modern, plurális társadalmakban vált alapvető jelentőségűvé a jó élet és a morál – utóbbi alatt a mindenki által követendő erkölcsi „minimum”-ot értve – kérdéseinek elválasztása, hiszen az újkori Nyugaton

egyre kevésbé lehetett meghatározni egy bizonyos, általánosan követendő életcél, így egy általános, teleologikus szemléletű erkölcsnek (amely mindenki számára meghatározza az elérendő célt és a cél elérését elősegítő erényeket) sem lehetett helye.

Ernst Tugendhat rámutat, hogy

az etika antik értelemben elsődlegesen az igazi boldogság problémájával foglalkozik, de másodlagosan magába zárja a moralitás problémakörét is. A modern erkölcsfilozófia elsődlegesen a morált tartja szem előtt, az igazi boldogság kérdését pedig már egyáltalán nem ismeri.⁴ Jürgen Habermas, a diskurzusetika egyik kidolgozója megkülönbözteti a mindenki számára kötelező erkölcsi normákra irányuló morális diskurzusokat és a jó élet problémájával foglalkozó etikai diskurzusokat. Habermas kiemeli, hogy a jó élet kérdései mindig egy partikuláris életforma vagy egy individuális élettörténet egészére vonatkoznak, a kulturális értékek pedig annyira összehasonlíthatóak egy sajátos életforma totalitásával, hogy normatív érvényességre nem tarthatnak igényt eredendően, csupán csak pályázhatnak arra. Morális diskurzus keretében kell tehát tisztázni, hogy valamely érték egy mindenkire érvényes morális norma alapjának része lehet-e. A hétköznapi gyakorlat szétha-

* A tanulmány az MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport keretében készült.

A JOGOK ETIKAI IMPREGNÁLTSÁGA ÉS AZ ABORTUSZKÉRDÉS

sad: egyfelől a szigorú igazolás követelményeinek megfelelő normákra, másfelől a különböző életmódokba integrált értékekre, mely utóbbiakkal szemben már nem vethetők fel normatív szempontok.⁵ Habermas a diskurzusetika alapelvét a következőképpen rögzíti: „Egy norma csak akkor tarthat számat érvényességre, ha minden, általa – feltehetően – érintett személy egy gyakorlati vita résztvevőjeként egyetértésre jut (vagy jutna) abban, hogy érvényes.”⁶

Egyértelmű, hogy az abortuszkérdésben – amely összefüggésben áll az élet szentségének egyéni felfogásával – nem alakítható ki morális konszenzus. A probléma hátterében egy másik kérdés áll ugyanis, mégpedig az, hogy embernek (személynek, emberi méltósággal bíró individuumnak) kell-e tekintenünk a méhmagzatot vagy sem. Erre a kérdésre különböző válaszok adhatók, amelyek – mint ismeretes – három nagyobb csoportba sorolhatók: a fogantatás „pillanatától” embernek kell tekintenünk a magzatot; csak a születéstől beszélhetünk emberről; egyik említett álláspont sem helyes, mivel egy bizonyos fejlődési pont elérésével válik emberré a magzat (ezen az állásponton belül is eltérő nézetek léteznek azt illetően, hogy melyik ez a fejlődési pont: lásd például az érzéköpesség kritériumát vagy az ún. agyszületés-kritérium különböző változatait). Ezekből az álláspontokból adódóan vannak, akik elutasítják, vagy csak nagyon kivételes esetben – elsősorban akkor, ha a várandósság az anya életét veszélyezteti – tartják megengedhetőnek az abortuszt (konzervatív álláspont, a keresztény egyházak szemléletére ez jellemző), mások azt hangsúlyozzák, hogy a várandós nőnek feltétel nélkül joga van az abortuszhoz (liberális álláspont), és vannak, akik egy bizonyos fejlődési pont eléréséig megengednék az abortuszt, utána már nem (köztes vagy mérsékelt álláspont).⁷ Egyetérthetünk Ronald Dworkin elemzésével, miszerint nincs szó arról, hogy akik megengedők az abortusz kérdésében, azok nem tartják szentnek az életet: egyszerűen másképp fogják fel az élet szentségét, mint azok, akik a magzat védelme érdekében elutasítják az abortuszt. Vannak, akik úgy gondolják, hogy az élet szakrális jelentősége maximálisan a természetből (vagy Istentől) ered, a kultúra és az emberi cselekvés figyelmen kívül hagyható és ezért elutasítják az abortuszt, mások felfogása szerint a természet szerepe kevésbé meghatározó a kultúrához és az emberi cselekvéshez képest és bizonyos körülmények között megengedhetőnek tartják az abortuszt; persze köztes, kompromisszumos álláspontok is elképzelhetők, a spektrum két végpontja között.⁸

MORÁLIS DISKURZUS KERETÉBEN
KELL TEHÁT TISZTÁZNI,
HOGY VALAMELY ÉRTÉK EGY
MINDENKIRE ÉRVÉNYES MORÁLIS
NORMA ALAPJÁNAK
RÉSZE LEHET-E

Az abortusszal kapcsolatos társadalmi viták akkor erősödnek fel, amikor olyan jogszabályi változások történnek, amelyek megkönnyítik, vagy éppen ellenkezőleg, megnehezítik a terhességmegszakításhoz való hozzáférést. Mielőtt kifejténém, hogy milyen szabályozást tartok megfelelőnek az abortuszt illetően, egy felmerülő kérdést szeretnék tisztázni.

Vajon azt jelenti-e a jó élet és a morál említett elválasztása, hogy a jó élet egy bizonyos felfogásával kapcsolatos szempontok semmilyen esetben sem jelenhetnek meg az állami döntésekben, jogszabályokban? Véleményem szerint megjelenhetnek, egyetértve Habermasnak a jogok szükségszerű etikai impregnáltságáról kifejtett gondolataival. Habermas utal a morális normák és a jogi normák közti különbségre: az előbbiek a nyelv- és beszédképes szubjektumok lehetséges interakcióját szabályozzák, az utóbbiak pedig egy konkrét társadalom interakcióra vonatkoznak. A szabályozandó anyag konkrét természetéből fakad, hogy a viselkedési módok jogi normákkal való szabályozása (szemben a morállal) nyitott a társadalom politikai akaratával szemben, ezért a jogrendekben nem csak az alapjogok univerzális tartalma, hanem partikuláris életformák is kifejezésre jutnak. Habermas szerint tehát a kiindulópont nem az állam

jogrendjének etikai neutralitása, hanem a jogok által címzett közösségek és az alapjogok szükségszerű etikai impregnáltsága. A jogok megvalósításának folyamata olyan kontextusokba ágyazódik, amelyek önértelmezési, etikai-politikai diskurzusokat is feltételez-

nek, a politika részeként, ugyanakkor amíg a polgárok vélemény- és akaratformálása a jogok megvalósítására irányul, azt nem szabad egy etikai-politikai önértelmezéssel egyenlővé tennünk – hangsúlyozza Habermas.⁹

Bár a jó élet egy bizonyos felfogásával kapcsolatos szempontokat (a társadalomban lefolytatott etikai diskurzusokat követően) figyelembe vehet a jogalkotó, az olyan problémák esetében, amelyekről eldönthetetlen társadalmi vita zajlik, nem érvényesíthet a kormányzat egy bizonyos, sokak által elutasított etikai értékrendet. Az abortuszkérdésben egy keresztény értékrendű kormányzatnak is semleges álláspontot kell elfoglalnia, azaz tekintettel kell lennie arra, hogy etikai viták folynak az emberi élet kezdetéről, illetve az abortusztól, és e viták nem eldönthetők.¹⁰ A követendő szabályozás kapcsán Kis János kieme-

li: abban egyetérthetünk, hogy akinek a meggyőződése szerint a magzat személy, annak erkölcsi teher egy olyan társadalomban élni, ahol az abortusz megengedett, és aki szerint nem személy a magzat, annak erkölcsi teher egy olyan társadalomban élni, ahol az abortusz tilos. Az előbbi esetben a teher csupán közvetett: a politikai közösség másoknak megengedi azt, ami az ő felfogásában bűn. Az utóbbi esetben viszont a teher közvetlen lehet: amikor a terhes nő számára megtiltják azt, ami az ő felfogásában nem bűn. Mivel a közvetlen teher súlyosabb a közvetett tehernél, adódik a szabályozási mód is.¹¹ Amennyiben egy államban a magzatot jogilag embernek tekintik, és az abortusz lehetőségét csak kivételesen biztosítják (pl. a várandós nő életének veszélyeztetettsége esetén), az állam indokolatlanul korlátozza azoknak a nőknek a szabadságát, akik nem tartják a magzatot embernek, és abortuszt végeztetnének. Megjegyezhetjük, kiegészítve Kis János említett elméletét, hogy adott esetben olyan várandós nők is az abortuszt választják, akik személynek tartják a magzatot, és abortuszellenes beállítottságúak, de olyan élethelyzetbe kerülnek (anyagi bizonytalanság, romboló párkapcsolat stb.), hogy elveik ellenében döntenek, mert más megoldást nem látnak. Az ilyen nőknek különösen nagy terhet jelent eleve már az abortusz melletti döntés (nyilvánvalóan az abortuszpárti nők nagy részének is megterhelő a döntés, hiszen tisztában vannak a magzat értékével, ha nem is emberként gondolnak rá, de például egy elkötelezett keresztény nőnek az abortuszt választása óriási lelki vívódásokkal jár),¹² amihez aztán a döntésük végrehajtásának nehézségei is hozzáadódnak. Egy tiltó szabályozás ugyanis sok esetben csupán megnehezíti, de nem akadályozza meg a döntés megvalósítását a tapasztalatok szerint: vannak, akik egy másik államban végeztetik el a beavatkozást (lásd: abortuszturizmus), mások illegális megoldáshoz folyamodnak. A szigorú szabályozás emiatt nem feltétlenül vezet az abortuszok számának radikális csökkenéséhez. Ugyanakkor, ha egy államban nem tekintik a méhmagzatot jogilag embernek, és alapvetően megengedő módon viszonyulnak az abortuszhoz, a jogszabályban tekintettel kell lenni a magzat értékére, így bizonyos korlátozások bevezethetők a védelme érdekében. A legfontosabb talán az időkorlát, annak meghatározása, hogy hányadik terhességi hétig végezhető el az abortusz, illetve több országban a magzatelhajtást kérő nők kötelező megjelenie tanácsadáson. Persze azt is társadalmi

viták lefolytatását követően kellene meghatározni, hogy hányadik terhességi hétig megengedhető az abortusz, illetve, hogy szükség van-e kötelező tanácsadásra (és ha igen, milyen jellegűre).

Az indikációs modellt a tanácsadás kötelezettségével vegyítő magyar szabályozást¹³ Kim Lane Scheppelle a „kevésbé liberális” abortuszszabályozások közé sorolta 1998-ban.¹⁴ A 48/1998. (XI. 23.) AB határozatban foglaltaknak eleget téve 2000-ben sor került a törvény módosítására.¹⁵ A jogalkotó meghatározta a súlyos válsághelyzet fogalmát (*„súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz”*), és olyan elemeket vezetett be, amelyekkel némileg szigorította az eredeti szabályozást. Ezek közül a legfontosabb, hogy a tanácsadás kifejezetten a „magzat megtartása érdekében” alkalmazott tanácsadássá vált. Állásfoglalásában a Társaság a Szabadságjogokért a súlyos válsághelyzet fogalmát nem kifogásolta, azonban a

tanácsadásra vonatkozó rendelkezéseket már igen, mivel a nőket a tanácsadás során az abortuszról való erőszakos lebeszélés fenyegetheti.¹⁶

Az abortuszszabályozást tehát utoljára az első Orbán-kormány alatt szigorították, ehhez a 2010 utáni, magát keresztény értékrendűként definiáló kormányzat sem nyúlt hozzá 2022 szeptemberéig, amit a fent kifejtettek értelmében helyesnek tartok (azt egyébként

sokan kétségbe vonják, hogy az egymást követő Orbán-kormányok döntéseit érdemben meghatározná a keresztény értékrend, de ezzel a kérdéssel most nem foglalkozom). Abortuszra (alapesetben) jelenleg is a terhesség a 12. hétig kerülhet sor egészségügyi, eugenikai (a magzattal kapcsolatos) vagy kriminológiai indikációk, illetve súlyos válsághelyzet fennállása esetén (a terhesség bármikor megszakítható az állapotos nő életét veszélyeztető egészségi ok miatt, továbbá a magzatnál a születés utáni élettel összeegyeztethetetlen rendellenesség esetén). Annak a nőnek, aki súlyos válsághelyzetre hivatkozva kéri az abortuszt, a szülész-nőgyógyásztól kapott leletet csatolva terhességszakításra irányuló kérelmet kell előterjesztenie a Családvédelmi Szolgálatnál, ahol két alkalommal tájékoztatást kap a szolgálat munkatársától – a második alkalomra legkorábban az első tanácsadást követő harmadik napon kerülhet sor –, és ha a nő a második alkalommal is fenntartja szándékát, az abortuszkérelem nem tagadható meg. A következőkben rámutatok, hogy a tanácsadás gyakorlata sok esetben kifogásolható, és az ún. „szívhangrende-

let” még inkább problematikussá tette a terhesség-megszakítással kapcsolatos adminisztratív eljárást.

A „MAGZAT MEGTARTÁSA ÉRDEKÉBEN” ALKALMAZOTT TANÁCSADÁS ÉS A „SZÍVHANGRENDELET” PROBLÉMÁIRÓL

Vannak, akik a kötelező tanácsadás eltörlése mellett érvelnek, mivel az csupán (újra)traumatizálja a nőket; szerintük inkább arra volna szükség, hogy pszichológiai segítséget nyújtsunk az abortuszon átesetteknek. Ilyen álláspontot fejt ki a hazai jogirodalomban például Sebestyén Andrea, aki úgy látja, hogy a jogszabály szövege önmagában problematikus, hiszen azt írja elő, hogy a tanácsadónak a „magzat megtartása érdekében” kell tájékoztatást adnia, ezzel a tanácsadó kétségbe vonja a várandós nő döntésének megalapozottságát, illetve, a nőnek újra át kell élnie a megterhelő döntési folyamatot.¹⁷ Ugyan a jogszabály idézett megfogalmazása valóban problémás, és az abortusz utáni, intézményes szinten biztosított pszichés támogatást is nagyon fontosnak tartanám, álláspontom szerint önmagában az abortusztörvény által előírt, két alkalomból álló tanácsadáson való részvételi kötelezettség nem sérti az állam semlegességének elvét abban az esetben, ha a tanácsadás információnyújtásra szolgál, tiszteletben tartva az állapotos nő „érzéseit és méltóságát”; tehát akkor, ha nincs szó nyomásgyakorlásról vagy a nő megalázásáról. Azt nem lehet kijelenteni, hogy mindenki, aki elmegy az első tanácsadásra, már túl van a végső döntés meghozatalán. Annak a nőnek, aki még nem teljesen biztos abban, hogy valóban akarja-e a beavatkozást, hasznos lehet a gyermek vállalása esetén elérhető kedvezményeiről, a segítséget nyújtó intézményekről, az örökbefogadás lehetőségéről adott tájékoztatás, amelyet követően nem felesleges némi „gondolkodási időt” is adni (de azokra tekintettel, akik már döntöttek, fontos, hogy a törvény által megjelölt legkorábbi időpontban kerüljön sor a második alkalomra). Azonban „a fogantatásról, a magzat fejlődéséről, a terhességmegszakítás veszélyeiről és az esetleges későbbi terhességre gyakorolt hatásairól” való tájékoztatás során – akár a használt kifejezések nem megfelelő megválasztása révén is –, a tanácsadó lelkiismeret-furdalást, félelmet idézhet elő, és ezek az érzések felerősödhetnek azokban, akik

végül a terhességmegszakítás mellett döntenek (és a tanácsadáson megjelentek döntő többsége így dönt).

A Patent Egyesület 2014-es kutatásában 101, tanácsadás(ok)on megjelent nőt kérdeztek a tapasztalataikról: azon túl, hogy a megkérdezettek mintegy fele nem kapott megfelelő mennyiségű és minőségű információt a tanácsadás(ok)on, az esetek 13%-ában valamilyen sérelem is érte a nőket: „*A befolysolás a tanácsadás fizikai környezetén (plakátok, prospektusok, terhesgondozásra érkező nőkkel való közös várakozás) és a magzat fejlődéséről mutatott képeken kívül elsősorban a védőnők hivatalostól eltérő szóhasználatán keresztül történik. Ennek leggyakoribb és legsúlyosabb példái az abortusz gyilkossággal való azonosítása, embrió és magzat gyerekként vagy babaként való megnevezése, valamint az olyan érzelmekre ható kifejezések, mint a »dobog a kis szíve«.*”¹⁸ A Patent Egyesület javasolta többek között, hogy „[a] tanácsadó törekedjen a nők empátikus, tiszteletteljes meghallgatására, döntésük érzelemmentes tudomásul vételére”, továbbá azt is, hogy „a tanácsadók ismertessék, hogy az ENSZ Egészségügyi Világszervezete szerint a képzett személyzet által megfelelő körülmények között elvégzett művi terhességmegszakítás jelenleg az egyik legbiztonságosabb egészségügyi beavatkozás”.¹⁹ A jogszabály korrekciójára nem került sor annak érdekében, hogy jobban érvényesüljön a tanácsadás során az államnak az abortuszkérdésben képviselendő erkölcsi semlegessége, sőt, a 2022-es „szívhangrendelet”-tel rosszabb lett a helyzet ezen

ADOTT ESETBEN OLYAN VÁRANDÓS NŐK IS AZ ABORTUSZT VÁLASZTJÁK, AKIK SZEMÉLYNEK TARTJÁK A MAGZATOT, ÉS ABORTUSZELLENESE BEÁLLÍTOTTSÁGÚAK, DE OLYAN ÉLETHELYZETBE KERÜLNEK [...], HOGY ELVEIK ELLENÉBEN DÖNTENEK, MERT MÁS MEGOLDÁST NEM LÁTNAK

a téren. A Patent Egyesület 2024-ben is publikált egy kutatást, amelyben kilencvenkét, az elmúlt tíz évben művi abortuszon átesett nőnek az abortusszal kapcsolatos álláspontját és tapasztalatait vizsgálták.²⁰ Nyolcvanhárom nő válaszolt arra a kérdésre, hogy változtatna-e a magyar abortuszszabályozáson: 91,6 százalékuk változtatna ezen, többen kiemelték az emberségesebb és gyorsabb

eljárás fontosságát, illetve a gyógyszeres abortusz bevezetésének szükségességét, de legnagyobb arányban a szívhangrendeletet kritizálták, az eljárásnak ezt a részét „feleslegesnek, nyomasztónak, extra tehernek” nevezték.²¹ Ugyancsak nyolcvanhárom nő fejtette ki a véleményét azzal kapcsolatban, hogy hasznosnak érezte-e az első konzultációt. Ötvenegy nő válaszolt igennel, harminckettő nemmel: „Akik nemmel válaszoltak, főleg azt fogalmazták meg, hogy a bánásmód minősíthetetlen volt a konzultáció során, és az elhangzott információ nem tartalmazott újdonságot, elfogult, büntudatkeltő volt.”²² A második konzultá-

ciót a legtöbb válaszadó nem érezte hasznosnak, leginkább időhúzásnak tekintették.²³

A kapcsolatetika képviselői rámutatnak, hogy az emberi viszonyok alaphelyzete a gondoskodás, illetve a gondoskodásra szorultság; az emberi arc erkölcsi vonatkozásait is kiemelik (az emberi arc azt „üzenni”, hogy „ne hagyj magamra”, „gondoskodj rólam”). A szülők képzeletében a magzatnak arca van, még ha nem is látják (bár a modern képkalkáló eljárások segítségével láthatják), illetve már az új életről való tudomásszerzéstől kezdve kialakul valamiféle kapcsolat a magzat és az őt váró szülők között – írja a kapcsolatetika szellemében Kovács Gusztáv.²⁴ A jogalkotó szándéka feltehetően az volt a „szívhangrendelet”-tel, hogy erre a kapcsolatra emlékeztesse azt a nőt, aki a terhességmegszakítási kérelemhez szükséges lelet kiállítását kéri az orvostól: a magzati életfunkciókról való megbizonyosodás hozzásegíti majd egy olyan kapcsolat felismeréséhez, amiről nem akar tudomást venni, aminek nem érti meg a jelentőségét.

Miért látom úgy, hogy a terhességmegszakításért folyamodás protokolljának a „szívhangrendelet”-tel bevezetett módosítása elfogadhatatlan? Azért, mert ez a jogszabály olyan értékfelfogást képvisel, amely szerint a magzati élet elpusztítása bűn, az állam tehát az életszentség egy bizonyos értelmezését erőlteti rá azokra a nőkre is, akik nem ezt a felfogást vallják, ezzel pedig korlátozza a szabadságukat. Ugyan odáig nem ment el a kormányzat, hogy megszüntesse a súlyos válsághelyzetre való hivatkozás lehetőségét, de könnyen lehet, hogy a „szívhangrendelet” az efelé tett első lépés. Arról lehet vitatkozni, hogy önmagában a tanácsadás traumatizáló hatású-e vagy sem, de az nyilvánvalónak tűnik, hogy a várandós nőt megengedhetetlen pszichés nyomásnak tesszük ki, ha kötelezzük a magzata szívhangjának meghallgatására, vagyis emlékeztetjük őt egy dobogó szívű magzattal való szoros kapcsolatára, és így arra, hogy gondoskodnia kellene a magzatáról, nem pedig elpusztítania őt. Ugyan előfordulhat, hogy lesznek olyanok, akik az eljárás hatására lemondanak az abortuszról, de az esetek nagy részében a „szívhangrendelet” feltehetően nem éri el a kívánt hatást, viszont súlyos pszichés következményeket okozhat. Hiszen az abortuszt követően még erőteljesebben ott lehet a gondolat a nőben, hogy nem gondoskodott valakiről, aki rá volt bízva. Az amúgy is nehéz életszakaszban járó tizenéveseknél nagy eséllyel komoly lelki sé-

ÁLLÁSPONTOM SZERINT ÖNMAGÁBAN AZ ABORTUSZTÖRVÉNY ÁLTAL ELŐÍRT, KÉT ALKALOMBÓL ÁLLÓ TANÁCSADÁSON VALÓ RÉSZVÉTELI KÖTELEZETTSÉG NEM SÉRTI AZ ÁLLAM SEMLEGESSÉGÉNEK ELVÉT ABBAN AZ ESETBEN, HA A TANÁCSADÁS INFORMÁCIÓNYÚJTÁSRA SZOLGÁL, TISZTELETBEN TARTVA AZ ÁLLAPOTOS NŐ „ÉRZÉSEIT ÉS MÉLTÓSÁGÁT”

rüléseket okozhat a rendelet, ahogy azoknál a nőknél is, akik egyébként embernek tekintik a méhmagzatot, de élethelyzetük miatt mégis kénytelenek a terhességmegszakítás mellett dönteni a szívhang meghallgatását és a tanácsadást követően. Az utóbbiaknak, bár ugyanazt azt az élethelyzet-felfogást vallják, mint amit a jogalkotó érvényre akar juttatni, szintén sérül a szabadságuk, hiszen a jogszabály értelmében nincs lehetőségük nemet

mondani az eljárásnak egy olyan elemére, amely minden bizonnyal elmélyíti a büntudatukat. Természetesen azokat a nőket is megviselheti a magzatuk szívhangjának meghallgatása, akik nem tartják a magzatot embernek, hiszen a beavatkozás után valószínűleg erősebben fogják azt érezni, hogy döntésükkel elpusztítottak egy potenciális embert, pontosabban valakit, aki az ő gyereküké fejlődött volna. Közvetett módon az érintett nők közeli családtagjaira, barátaira is hatással lehetnek e nehézségek. Az orvos is nehéz választási helyzetben van: vagy traumatizálja a nőt, vagy jogszabályt sért. A „szívhangrendelet” esetében tehát nem a szabadsághoz való jog elfogadható etikai impregnáltságáról kell beszélnünk, hanem a szabadság elfogadhatatlan sérelméről.

A fent kifejtett elméleti alapállás szerint az abortusz elleni harcnak nem lehet eszköze a terhességmegszakítást kérő nők pszichés nyomás alá helyezése, a jogalkotónak tekintettel kell lennie a művi abortuszért folyamodó nők érzékenységre, lelki egészségére. Egy alapvetően megengedő szabályozás mellett kell olyan intézkedéseket hozni, amelyek elősegítik az abortuszok számának csökkenését.

JEGYZETEK

1. A 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról módosított szövege; a 29/2022 (IX.12.) BM rendelet változtatta meg a 4. számú melléklet („Kérőlap a terhesség megszakításához”) szövegét.
2. A Belügyminisztérium egészségügyi szakmai irányelve a méhen belüli, élő várandósság megállapításáról és rizikóbesorolásáról a várandós gondozásba vétele céljából, *Egészségügyi Közlöny*, 2022, 1968–1983.
3. Hegedűs Zsolt levelét lásd: <https://mok.hu/public/media/source/T%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%A1s%20>

[k%C3%A9r%C3%A9se_MOK%20Etikai%20Koll%C3%A9gium.pdf](#).

4. Ernst TUGENDHAT: Antike und moderne Ethik, in E. T.: *Probleme der Ethik*, Stuttgart, Reclam Verlag, 1984, 45.
5. Jürgen HABERMAS: Feljegyzések a diszkurzusetika megalapozásának programjához, in J. H.: *A kommunikatív etika*, ford. FELKAI Gábor, Budapest, Új Mandátum, 2001, 147–148.
6. *Uo.* 139.
7. Lásd ezekről részletesebben: Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*, Budapest, Medicina, 1999, 302–345, valamint BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*, Budapest, Typotex, 2013, 325–332.
8. Vö. Ronald DWORKIN: *Life's Dominion. An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*, New York, Knopf, 1993, 69–87, valamint Kis János: *Az állam semlegessége*, Budapest, Atlantis, 1997, 245–260.
9. Jürgen HABERMAS: Harc az elismerésért a demokratikus jogállamban, ford. WEISS János, *Fordulat*, 2009/nyár, 33–61.
10. Lásd: BARCSI Tamás: A szabadság morális és etikai fogalmáról. A szabadságjogok keresztyén szemléletű értelmezésének lehetőségei vitás társadalmi kérdések esetén, in *A szabadság dimenziói vallás és politika összefüggéseiben*, szerk. FAZAKAS Sándor – KOVÁCS Krisztián, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete, 2022.
11. Lásd Kis (8. vj.) 262.
12. A magzat apjának a döntésben való részvétele számos kérdés felvet, ezekkel itt nem foglalkozom, de nyilvánvalóan nem támogatható egy olyan jogi szabályozás, amely az apa kérésére az anyát akarata ellenére kötelezi a magzat kihordására.
13. A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény.
14. Kim Lane SCHEPPELE: Európai alkotmányos konszenzus az abortuszról, ford. KALOCSAI Csilla, *Fundamentum*, 1998/3. 118.
15. 2000. évi LXXXVII. törvény a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról
16. A TASZ a törvényjavaslattal kapcsolatban fejtette ki álláspontját. A magzat érdekében végzett tanácsadáson kívül mást is kifogásoltak, így a fix összegű terhességmegszakítási díj eltörlését és a beavatkozás teljes térítésének előírását a nem egészségügyi okok miatti terhességmegszakítások esetén. Lásd: <https://tasz.hu/files/tasz/imce/allas10.pdf>.
17. SEBESTYÉN Andrea: Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon, *Állam- és Jogtudomány*, 2018/1, 104–106.
18. MORVAY Judit – NÓGRÁDI Noá – SPRONZ Júlia: *A „magzat megtartására irányuló tanácsadás” gyakorlata. Kutatási beszámoló*, Patent Egyesület, 2014, 18. Lásd: <https://abortusz.info/kutatas/2014>.
19. *Uo.* 20.
20. DÉS Fanni – LES Krisztina: „Az a füzetet nem szabadna mutogatni”. *Nők élményei Magyarországon az abortuszhoz való hozzáférés gyakorlatáról*, Patent Egyesület, 2024. Lásd: https://patent.org.hu/dokumentumok/Patent_Beszeljunk_az_abortuszrol_2024.pdf
21. *Uo.* 14.
22. *Uo.* 26.
23. *Uo.* 27.
24. Kovács Gusztáv: *Új szülők, új gyermekek*, Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2014, 31.

A TERHESSÉGMESZAKÍTÁS JOGI SZABÁLYOZÁSA ÉS AZ ABORTUSZSTIGMA

A művi abortusz – vagyis az érintett nő saját döntésén és nem orvosi indikáción alapuló terhességmegszakítás¹ – korunk egyik legvitatottabb társadalmi kérdése, érzelmileg rendkívül telített és átpolitizált téma, amelynek kapcsán az egymásnak feszülő érvek (és indulatok) háttérében eltérő értékrendek és világnézetek állnak. Sűrített szimbólum, amely magában foglalja az emberi létezés, a morálteológia, a nem szerepek és a szexuális erkölcs kérdéseit, és mint ilyen, alapvető hiteinket és értékeinket érintve cselekvésre ösztönöz.²

MIT JELENT AZ ABORTUSZSTIGMA?

Az abortusz kapcsán a stigma leírása és kutatása nem új keletű: Adler már 1975-ben írt arról, hogy a terhességüket megszakíttató nők olyan erkölcsi-szociális érzelmeket élnek át, mint a szégyen vagy a bűntudat, és tartanak attól, hogy ha kitudódna a tettük, az mások rosszallását váltaná ki.³ E korai vizsgálat óta eltelt csaknem ötven évben számtalan kutatás írta le az abortusz stigmatizálásának mértékét és módjait az egyes társadalmakban, illetve hatását az érintettek fizikai és/vagy pszichés jóllétére.

A stigma a társadalmi kontroll hatékony eszköze. Ahogy a szó eredeti jelentése, a „szégyen jegye” („mark of disgrace”) is utal rá, a stigma egy informális kontrollmechanizmus, amelynek révén a közösség az erkölcsileg nem elfogadható, rossz, elítélendő viselkedéseket, illetve a normák áthágóit szankcionálja.⁴ A stigma tehát lényegét tekintve egy társadalmi konszenzus, és mint ilyen, mindig az adott csoport sajátja; kialakulása és működése az adott közösségen belül, annak normarendszerére vonatkozóan értelmezhető.

A társadalomtudományokban a stigmatizáció egyik legfőbb teoretikusa Erving Goffman, aki a stigmát úgy értelmezi, mint olyan tulajdonságot vagy jelzőt, amely hiteltelenné teszi, leértékeli, erkölcsi értelemben romlottként láttatja az érintett személyt, és

a neki tulajdonított negatív tulajdonságok státuszvesztéshez és/vagy kiközösítéshez vezetnek.⁵ Az abortusz vonatkozásában ez úgy értelmezhető, hogy azok a nők, akik meg akarják szakítani a terhességüket, eltérnek a nőideáltól, és ennek okán válnak hátrányosan megkülönböztetetté.⁶ Amikor egy nő az abortusz mellett dönt, megszegi a társadalmilag elfogadott normákat, amelyek a (női) szexualitáshoz reproductív célokat rendelnek, és az anyaságot-gyermekevelést a női lét szükségszerű velejárójaként, a női szerep minden másnál fontosabb elemeként tételik. Ráadásul, a norma megszegői ez esetben nem csupán az „életet adó” női szerep kizárólagosságát és ösztönösen vágyott voltát kérdőjelezzik meg, hanem egy másik morális szabályt is áthágnak, amikor a nők tradicionális viselkedési mintáival (gondoskodó, törődő, önzetlen és önfeláldozó nő) szembehelyezkedve aktív döntést hoznak egy lehetséges élet befejezése mellett. Harmadrészt pedig a várandósság megszakításának lehetősége impliciten magában hordozza annak a feltételezését, hogy a szexualitás a nők számára sem csak a gyermeknemzés célját szolgálja,

vagyis a „szexuális tisztaság” ideájával szemben a szexualitás örömszerző volta, illetve annak megélése nem csak a férfiak számára lehet fontos.⁷ Ezzel összefüggésben a megbélyegzés nem csak a nem kívánt várandósság megszüntetésére, hanem a (szabadosnak, promiszkuisnak tételzett) szexuális szokásokra, a feleltlen és/vagy erkölcstelen (pl. házasságon kívüli) szexuális visel-

kedésre vagy általában a nem megfelelő partnerválasztásra is vonatkozik.⁸

Az egyén oldaláról a stigmának három megnyilvánulási formája lehet, amelyek egymással is kombinálódnak. Az *észlelt* stigma vezet annak feltételezéséhez az érintett részéről, hogy ha nyilvánosságra hozza a terhességmegszakítás tényét, akkor negatív megkülönböztetésben lesz része, ismervén mások leértékelő attitűdjét az abortusz kapcsán. Az *internalizált* stigma lényege, hogy a művi vetélésre vonatkozó, belsővé vált társadalmi normák és attitűdök bűntudatot, szégyent, szorongást okoznak,

vagy negatív gondolatokat váltanak ki a nőben saját magára vonatkozóan. A *tapasztalt* stigma pedig a tényleges hátrányos megkülönböztetés, a mások általi elutasítás, a kirekesztés vagy a rossz bánásmód megélése.⁹

Egyéni szinten az abortusz stigmatizáltságának legfontosabb következménye a reprodukzív autonómiára és az önértékelésre gyakorolt negatív hatás, illetve az internalizált stigma (a környezet reakciója/nyomása miatt „természetellenesnek”, önzőnek és immorálisnak vélt döntés) kapcsán megélt büntudat és szégyen, ami nemcsak a nők mentális egészségére van drasztikus romboló hatással,¹⁰ de

a segítségkérésnek (akár a biztonságos abortusz választásának) is gátja lehet.¹¹ Ha egy nő azt feltételezi, hogy az abortusza révén mások ítélkezésének célpontjává és megbélyegzés tárgyává válhat, inkább nem beszél a történetekről – így alakul ki „a titoktartás implicit szabálya”. Ez azonban az előfordulási gyakoriság téves becsléséhez és a stigmatizálás fokozódásához vezet: az a feltevés, hogy a művi vetélés egy ritkán előforduló beavatkozás, segíti az abortusz és a szokatlanság összekapcsolását, a rendhagyóság, átlagostól való eltérés képének erősödését és így a terhességüket megszakíttató nők deviánsként bélyegzését és diszkriminálását¹²

A stigmatizálás egyéni attribútumképzésként történő értelmezése mellett ugyancsak jelentős az a kutatási irány is, amely a stigmatizálás társadalmi folyamatként való felfogásán alapul, miszerint egyes társadalmi csoportok azért ítéltetnek „másnak”, hogy státuszvesztésük és diszkriminációjuk indokolható legyen.

Link és Phelan elmélete a megbélyegzést a stigmatizáló oldaláról vizsgálja, így keresve magyarázatot a stigmák kialakulására. A stigmaalkotás szerintük a *címkezással*, vagyis az emberek és csoportok közötti különbségek megnevezésével kezdődik, majd a közösség ilyen módon megjelölt tagjait nemkívánatos tulajdonságokkal bíróként láttatják (sztereotipizálás), amelyek mentén a „mi” és „ők” elválaszthatók lesznek (szeparáció). A negatív tulajdonságokkal felruházottság csökkenti a megjelölt személyek vagy csoportok státuszát, okként szolgál és egyben magyarázza is leértékelésüket és elutasításukat (státuszvesztés és diszkrimináció). A stigmagenerálás folyamata tehát belülről racionálisnak látszik, mások megbélyegzése – akár interperszonális interakciókban, akár kulturális és társadalmi normák révén – pedig igazoltnak és jogosnak.¹³

AZ ABORTUSZHOZ KAPCSOLÓDÓ MEGBÉLYEGZÉS KISEBB MÉRTÉKŰ AZOKBAN AZ ORSZÁGOKBAN, AHOL A TERHESÉG MEGSZAKÍTÁSA [...] ENGEDÉLYEZETT, MINT OTT, AHOL KRIMINALIZÁLT

Ha a stigmatizálást nem csupán egyéni hiedelmek által irányított folyamatként képzeljük el, láthatóvá válnak annak makroszintű elemei, azok a társadalmi, gazdasági vagy politikai egyenlőtlenségek, amelyek lehetővé teszik/irányítják a címkék és sztereotípiák kialakítását, valamint egyes csoportok negatív megkülönböztetését, és amelyek végső soron a hatalmi viszonyok legitimálását és reprodukálását szolgálják.¹⁴ A stigmatizáció ezen elképzelése Foucault hatalomfelfogásával és elidegenítésfogalmával (*alienation*) rokon: a hatalom – az általa befolyásolt közgondolkodás segítségével – bizonyos, a (fenntartani kívánt) normáktól eltérő személyeket „idegen”-ként jelöl meg, és a polgárok ideális társadalmának fenntartása érdekében diszkriminálja őket.¹⁵

A fenti meghatározás átvezet a strukturális alapú stigmamegközelítésekhez, amelyek a hangsúlyt a negatív hiedelmeket támogató társadalmi rendszerek működésére, valamint a megbélyegzés társadalmi struktúrákon keresztül fenntartott és legitimált voltára helyezik.¹⁶ Ha elfogadjuk, hogy a törvények határozzák meg annak a módját, hogy miként gondolkodjunk másokról, és hogyan bánjunk velük, ez azt is jelenti, hogy a stigmatizáló törvények strukturális szinten befolyásolják a megbélyegzést. Ha a törvények az abortuszt vagy az abortuszban érintetteket (a terhességüket megszakíttató nőket és a közreműködő egészségügyi szolgáltatókat) normaszegőnek, ennek folytán stigmát érdemlőnek tekintik, akkor az egyének e megkülönböztetést normatívnak és elkerülhetetlennek érzélik, majd a közgondolkodásban jelen lévő narratívákon keresztül reprodukálják azt.¹⁷ Az abortusz megbélyegzése innen nézve tehát egy olyan társadalmi konstrukció, amelyet a politikai és jogi diskurzus generál.¹⁸

Az abortusz jogi szabályozása kapcsán meg kell említenünk, hogy önmagában a terhességmegszakítás legalizálása nem szünteti meg a stigmát, de az abortuszhoz kapcsolódó megbélyegzés kisebb mértékű azokban az országokban, ahol a terhesség megszakítása – legalábbis bizonyos keretek között – engedélyezett, mint ott, ahol kriminalizált.¹⁹

AZ ABORTUSZSTIGMA MEGJELENÉSI FORMÁI

A terhességmegszakítást megbélyegző retorikát hagyományosan magzatfókuszú és nőfókuszú irányokra bontjuk. Előbbi lényege a magzat érdekeinek

hangsúlyozásával, életének és jóllétének központba állításával ítélni meg/el az abortusz mellett döntő nőt.²⁰ Az abortuszellenes mozgalmak gyakorta használják érvelésükben a „magzati személy” („fetal personhood”) fogalmát, ami lehetőséget ad érzéseket, érzelmeket és autonóm jegyeket tulajdonítani a magzatnak, valamint az ártatlanság, tisztaság képzetét társítani hozzá. Ezt támogatják azok a technikai vívmányok, mint például az ultrahang, illetve a magzatokról készült videó- és képfelvételek, amelyek segítségével a magzat minden korábbiánál „kézzelfoghatóbb” valóság és konkrétan elképzelhető entitás lett. A magzat ilyen módon történő perszonalifikációja azután könnyen teszi az abortuszt „gyilkosság”-gá, egy „ártatlan élet” elvételévé, kegyetlen és megindokolhatatlan tetté,²¹ az „elkövető” nőt pedig megbélyegzést érdemlővé. Az abortuszellenes retorika e képi anyagokat úgy használja fel, hogy a magzatot mintegy kiemeli a kontextusból (értve ez alatt a nőt, illetve az ő egyéni élethelyzetét),²² és csak a magzat perspektíváját használva, függetlenségét felnagyítva beszéli el az abortuszt mint erőszakos, a magzat számára fájdalmas destrukciót.²³

A magzatfókuszú retorika eleme továbbá az is, amikor a terhességét megszakíttatni kívánó nőre „édesanya”-ként, a magzatra „baba”-ként, „gyerek”-ként vagy (legújabbban) „magzatgyermek”-ként²⁴ hivatkoznak, amely kifejezések segítik, hogy a magzatot emberi tulajdonságokkal ruházzuk fel.²⁵

A magzat életét a fókuszba állítva generált abortuszstigma mellett a másik retorikai irány a nőt, az ő döntését és a döntése által okozott ártalmakat hangsúlyozza. Ennek példája az a – tudományosan nem alátámasztott – feltételezés, hogy a művi vetélés minden esetben és szükségszerűen traumatikus élmény a nők számára, olyan „életet elszívó fájdalom”, amely egész további sorsukra rányomja bélyegét. Ehhez kapcsolódóan az abortuszt kísérő büntudatot egyetemesként, a szégyent pedig a helyzetre adott természetes és elkerülhetetlen pszichés válaszként láttatják. Ebben a tematizálásban elsikkad az a tény, hogy büntudat és szégyen nem egy univerzális és eredendő emberi reakció, amit a terhesség megszakítása automatikusan kivált, és voltaképp nem az abortusz, hanem épp az abortuszra vonatkozó, társadalmilag konstruált stigma következménye. Ráadásul, ahogy azt a vonatkozó tanulmányok igazolják, a nők jelentős része megkönnyebbülésről – vagy megkönnyebbülésről is – beszámol az eldöntött/végrehajtott művi vetélés után.²⁶

AZ ABORTUSZNAK AZ A TEMATIZÁLÁSA, AMI AZ „ÁRTALMAS VAGY SEM” LEEGYSZERŰSÍTÉST HASZNÁLJA, NEMCSAK AZ ESEMÉNY PATOLOGIZÁLÁSÁT TÁMOGATJA, DE A VÉLEMÉNYEK POLARIZÁLÓDÁSÁT IS ERŐSÍTI

Hasonlóan működik minden olyan diskurzus, amely az abortuszt különböző betegségek, egészségügyi és reprodukív problémák kialakulásának eltúlzott mértékével kapcsolja össze,²⁷ illetve maga a posztabortusz-szindróma fogalma is, amely szintén a terhességét megszakíttató nő és a patológiás működés asszociálását jelenti, anélkül, hogy ennek valódi tudományos igazoltsága volna.²⁸ A posztabortusz-szindróma az 1990-es évek elején került be a közbeszédbe az Egyesült Államokban, az abortuszellenes csoportok működésének eredményeként, akik befolyásolni tudták azzal az érveléssel a választók bizonyos csoportjait, akik korábban nem támogatták az abortusz jogi korlátozását, hogy a törvényi szigorítás voltaképp a nők érdekeit szolgálja, mivel a számukra „jó” – vagyis a saját életüket, jövőjüket, egészségüket nem veszélyeztető – döntés irányába vezeti őket.²⁹

Itt jegyezzük meg, hogy az abortusznak az a tematizálása, ami az „ártalmas vagy sem” leegyszerűsítést használja, nemcsak az esemény patologizálását támogatja, de a vélemények polarizálódását is erősíti.³⁰

A nők egészségével és jóllétével kapcsolatos aggodalmak kifejezése mellett a nőellenes abortuszretorika elemei közt meg kell említenünk a nemzetért érzett felelősséget (illetve annak vélt hiányát) is. Ez irányból közelítve a terhesség megszakítása egyrészt önzés: hisz aki egy leendő élet megszüntetése mellett dönt, az a nemzet fennmaradásának érdeke helyett a saját igényei szerint választ. Másrészt az abortusz a nő nemzeti identitásának, hazaszeretetének elégtelenségét is jelzi – vagyis két szempontból is a közösség normáit megszegő, szempontjait háttérbe soroló, deviáns, és ezért megbélyegezhető tett.

Szintén a nőfókuszú abortuszellenes stratégia része az, amikor az abortuszt úgy kommunikálják, mint ami a nő kényelmét vagy szeszélyét szolgálja³¹ (lásd az „igény szerinti abortusz” kifejezést), azt sugallva, hogy a magzat érdekének az anyához képest szükségszerűen és mindig elsőbbséget kell élveznie.³²

Végül ebbe a csoportba sorolható az a megközelítés is, amely az abortusz mellett döntő nőt mint rossz anyát jeleníti meg – hisz milyen anya az, aki elveszi gyermeke életét? A „jó anya” látva/hallva „gyermek” életjeleit, megtudva, hogy mi történik vele a művi vetélés során, eláll szándékától. Aki a benne fejlődő életet megszakíttatja, csakis rossz anya lehet, akinek szembe kell majd nézni tettének érzelmi (megbánás, gyász, fájdalom) és erkölcsi (kiközösítés, magány) következményeivel.³³

A művi abortusz lényegileg és a jogi szabályozást tekintve is az egészségügyi ellátások közé sorolt, legális orvosi beavatkozás. Ennek megfelelően, a biztonságos és hatékony gyakorlat szavatolása érdekében az abortusztörvények rögzítik, hogy ki, hol, milyen módon végezheti azt el úgy, hogy az igénybevevők egészsége, biztonsága és jólléte ne sérüljön.³⁴ Coast, Norris, Moore és Freeman szerint azonban a terhességmegszakítás több szempontból is különbözik minden más, az egészségügyet érintő, illetve ellátást igénylő helyzettől, amennyiben a) a törvényesség, jogszabályok adta lehetőségek határozzák meg az egyéni utakat az ellátásban, b) a gesztációs kor döntő jelentőségű, c) az abortusz epizodikus, nem krónikus természetű, d) stigmatizált, e) ilyen egészségügyi ellátást csak a nők igényelnek.³⁵

A művi abortusz tehát egy speciális helyzetet jelent, amelyben – a fentiek alapján – felmerül a kérdés, hogy a jogi szabályozás vajon milyen hatással jár a megbélyegzésre, és fordítva.

A jog többféleképpen alakíthatja a megbélyegzés folyamatát a társadalomban. Egyrészt megakadályozhatja a stigmatizáció által igazolt diszkriminációt vagy erőszakot, másrészt orvosolhatja is a megbélyegzés okozta károkat, és támogathatja az egyéni ellenállást, ám a jog ugyanígy lehet a stigma megerősítésének eszköze is. Ez különösen igaz a vitás társadalmi kérdések esetén, ahol a jogi szabályozás egyben erkölcsi értékelést is közvetít, ami a közbeszédet alakítani képes.³⁶

A terhességmegszakítás ráadásul eltérő értékek mentén tematizálható, amely értékválasztások az abortusszal kapcsolatos attitűdöket is meghatározzák. A két jellemző ideológiai pozíció egyike a „*pro-life*” (életpárti vagy életvédő) attitűd, amely szerint az emberi élet a fogantatáskor (vagy legalábbis a várandósság első trimeszterében) kezdődik, védelmet érdemel; a művi abortusz az új élet elvételét jelenti, ezért morálisan elítélendő. A másik megközelítés a „*pro-choice*” (választáspárti) attitűd, amelynek az az elképzelés az alapja, hogy a magzat az anya kiterjesztése, akinek élete a születése pillanatában kezdődik, és az anya elvitathatatlan joga a saját teste feletti önrendelkezés.³⁷ A törvényi szabályozás ennek megfelelően e két érték, az élet szentsége (*pro-life*) és az egyéni szabadság, a választás szabadságának joga (*pro-choice*) kapcsán is állásfoglalásra kényszerül. Így válik az abortuszsabályozás szimbolikus jelentőségűvé, amelyben

a mindenkori hatalom választott értékrendje manifestálódik, ami azután – a választási lehetőségeken túl – a társadalmi jelenségek széles körét befolyásolja majd (a szexuális nevelés tartalmától és módszereitől kezdve a termékenységi problémák kezelésének lehetőségein át az emberi reprodukció tudományos kutatásának támogatásáig).

Azok az abortuszhoz kapcsolódó jogalkotási lépések, amelyek a terhességét megszakítani kívánó nőt (akár implicite) negatív módon jellemzik vagy sztereotipizálják, intézményi szinten erősítik meg, és állandósítják a stigmatizálást.

A jogi normák azokat a társadalmi konstrukciókat és feltételezéseket tükrözik, amelyek az abortuszsabályok hátterében állnak.³⁸ Már önmagában az, ha egy törvény azt az üzenetet közvetíti a nő felé, hogy a magzat további életének elsődleges szempontnak kell lennie a mérlegelésben (vö. „magzatvédelmi törvény” megnevezés), az abortusz melletti döntést helytelennek, erkölcstelennek címkézi, és így a terhességmegszakítás megbélyegzését támasztja alá.

De ide tartozik a kötelező várakozási idő gyakorlata is, amely az abortuszért folyamodó számára két személyes látogatást ír elő az egészségügyi szolgáltatónál (hazánkban a családvédelmi szolgálatnál), meghatározott időt hagyva a két tanácsadás között (nálunk legalább 72 órának kell eltelnie), ahhoz, hogy az abortusz elvégezhető lehessen. A „gondolkodási idő” kötelezővé tétele egyrészt azt sugallja, hogy a nők anélkül jelentkeznek abortuszra, hogy alaposan

átgondolnák döntésük következményeit, és/vagy döntésük irracionális, ezért támogatás mellett újra mérlegelniük kell azt. Másrészt a tanácsadás, majd utána az újbóli átgondolás előírása a döntés mögött álló indokokat is megkérdőjelezi, és implicite azt fejezi ki, hogy a „helyes” döntés a várandósság kihordása annak megszakításával szemben.³⁹ A kötelező tanácsadás célja az információk át-

adása, többek között a terhességmegszakítás veszélyeiről és a későbbi várandósságra gyakorolt hatásáról, ami egyrészt analóg a nővédő abortuszellenes retorikával, másrészt, az esetleges – tudományosan nem igazolt – későbbi problémák megelőzésére hivatkozással állami ellenőrzés alá helyezi az abortuszhoz való hozzáférést.⁴⁰

Ehhez járul hozzá az a jogi megoldás, ami a művi vetelés elvégzését számos országban (köztük 2022. szeptember 15. óta hazánkban is) a magzati szívhang meghallgatásához és/vagy a magzat ultrahangképének megtekintéséhez köti. Számos tanulmány bizo-

nyítja, hogy az életfunkciók ilyen módon történő észlelésének nincs érdemi hatása a várandósság folytatására vagy megszakítására vonatkozó döntésre,⁴¹ vagyis ennek előírása nem empirikus adatok által igazoltan lett az abortusz engedélyezésének eleme. A bevezetését támogatók feltételezése szerint az ultrahangos vizsgálat révén a nők olyan orvosi információkhoz jutnak, amelyek szükségesek számukra ahhoz, hogy a terhességük kapcsán tájékozottan (és megfelelő módon) döntsenek. Ez azonban magában foglalja azt a sztereotipizáló elképzelést, hogy a nők azért terveznek abortuszt, mert nem értik, hogy mit jelent az, hogy várandósok, illetve nem tudják, hogy az abortusz mit tesz a magzattal, és valamilyen „új” és releváns, külső forrásból származó információra, illetve egy „szakértőre” van szükségük ahhoz, hogy döntést hozzanak a terhességükről.⁴²

A nő döntésének leértékelése, ítéletkéességének megkérdőjelezése – illetve az azzal kapcsolatos bizalmatlanság kifejezése –, az érzelmi instabilitás és a sérülékenység sztereotípiáinak erősítése mind alkalmasak a (terhességüket megszakító) nők megbélyegzésére. Másrészt annak a képességnek az elvitatása, hogy egy nő személyes megfontolások alapján és külső erőktől mentesen hozzon döntéseket,⁴³ legitimál minden olyan politikai cselekvést, amelynek célja, hogy a várandós nőket megvédje a rossz döntések meghozatalától. Ez utóbbi egyszersmind a szabályozás/kontrollálás szükségessége mellett szóló érv is, miközben a nemzetközi adatok szerint épp az abortuszkorlátozás enyhítése vezet a terhességmegszakítások számának csökkenéséhez.⁴⁴

További lehetséges útja a stigmatizálásra gyakorolt befolyásnak a terhességmegszakítás egészségügyi beavatkozásként való szabályozása, illetve más egészségügyi szolgáltatásoktól való megkülönböztetése. Ennek egyik része az orvos szerepének hangsúlyozása, amikor a jogalkotó a nő „saját szakértelme” (ti. saját élethelyzetére vonatkozó tudása) helyett az orvosi információt tételezi elsődlegesnek a terhesség sorsára vonatkozó döntésnél (ld. fent).⁴⁵ Másrészt viszont a szabályozás megváltoztatása nem elsősorban vagy nem feltétlenül orvosszakmai szempontok mentén zajlik.⁴⁶ Az abortusz jellemzően több szabályozást kap, mint amennyire orvosi beavatkozásként szükség volna rá,⁴⁷ és abban is különbözik a többi egészségügyi ellátástól, hogy ebben az esetben nem a kiterjesztett hozzáférés és a minőség javítása fogalmazódik meg célként, sokkal inkább a marginalizált használat.⁴⁸ Ha azonban a jogi szabályozás az abor-

tuszt atipikus orvosi eljárásként kezeli, azzal egyben társadalmilag nemkívánatos cselekedetként minősíti annak elvégzését, így végső soron a terhességmegszakítást magát,⁴⁹ ami viszont elősegíti a nem bizonyítékokon alapuló gyakorlatok bevezetését⁵⁰ (vö. magzati szívhang kötelező meghallgatása).

AZ ABORTUSZ DEKONTEXTUALIZÁLÁSA

Az abortuszhoz való jog korlátozása a női önrendelkezés fontosságának látványos háttérbe szorításán át a tradicionális női szerepfelfogás elsődlegességét implicálja.⁵¹ Ha a szabályozás a terhességet megszakítani kívánó nőt – a fentiekben részletezett módon – döntésében segítségre szorulóknak, ítéletében megbízhatatlannak, kevésbé kompetensnek és sérülékenynek látja, azzal a nőkre vonatkozóan a társadalomban

jelen lévő sztereotip, minden nőt negatívan érintő értelmezést erősíti. Az elvárt társadalmi szerep, vagyis az anyaság mint elsődleges női funkció és életfeladat mentén elgondolva a terhességmegszakítás *ab ovo* nem lehet normatív döntés, hisz az anyaság vállalása női kötelezettség, amelyre vonatkozó társadalmi presszió épp a (törvények által is támogatott) stigmatizáció révén fejeződik ki.⁵²

Ennek egyik szélsőséges példája az a vélekedés, mely szerint férfi partnere által abortuszra kényszerített nőt a gyermeke megtartásában, és nem az alárendelt párkapcsolati szerep vagy párkapcsolati erőszak megszüntetésében kell támogatni.⁵³

A (főként) feminista kritika a fentiek miatt a nemek közti egyenlőtlenségek és a korábbi *status quo* fenntartásának eszközét látja az abortuszt korlátozó jogi szabályozásban, amennyiben az hozzájárul a tradicionális családmodell privilegizálásához, és ezen keresztül a hatalmi viszonyok legitimálásához és reprodukálásához.⁵⁴

A napjainkban uralkodó narratíva a terhességmegszakítás dekontextualizált tárgyalása, ami az abortuszt egy értékmátrixba helyezi, és a terhesség és a terhességmegszakítás társadalmi jelentésére, annak konstruálására fókuszál. Ennek során az abortusz rendkívül komplex jelenségét – aminek a kontextusát jogi, egészségügyi, szociodemográfiai, gazdasági és egyéb tényezők alkotják, illetve az egyén élethelyzetét tekintve értelmezhető – átlátható és egymással ellentétes paradigmákra egyszerűsíti, úgymint élet/választás, anya/nő, életadás/gyilkosság,⁵⁵ majd egyet-

len morális kérdéssé redukálja, amikor élet és halál közti választásként tételézi.⁵⁶ A kontextusból kiemeltség, az értékvonatkozások előtérbe helyezése azután a közbeszédbe is átszivároghatva alakítja, és egyre inkább polarizálja az abortusznak a társadalomban jelen lévő narratíváit, lehetővé téve a „helyes” álláspont védelmében születő, mind korlátozóbb jogi szabályozást.

Mindehhez hozzátehetjük, hogy ha az abortusz-kérdés értékek konfliktusaként, egymást kizáró értékítéletek összeütközéseként jelenik meg, az egyfelől elfedi az esetlegesen felmerülő jogi szempontokat (pl. az önrendelkezés jogának érvényesülése) és – még inkább – a terhességmegszakítás gyakorlatával összefüggő problémákat (például a hozzáférés kérdése, a szolgáltatás minősége). Másfelől, ha a terhességmegszakítás élet és halál közti választást jelent, ez a narratíva nem igazán enged meg más, az abortuszt normalizáló diskurzust a közbeszéd szintjén sem, és ez az egyoldalúság szintén a társadalmi szintű megbélyegzés erősödését, és a szigorítások legitimációját eredményezheti.

Ha a hangsúly a nő jogáról kizárólagosan a magzati élet védelmére kerül, ez két következményt is maga után von. Egyrészt szükségszerűen vezet a helyzetek – sztereotípiákhoz elengedhetetlen – leegyszerűsítéséhez olyan módon, hogy súlytalanítja azokat a (személyes, párkapcsolati, egzisztenciális, egészségi stb.) megfontolásokat, amelyek miatt egy nő (vagy pár) a terhesség megszakítása mellett dönt, azt sugallva, hogy ezek a szempontok az anyasághoz képest csak másodlagosak lehetnek. Másrészt a magzat védelmének kizárólagossága megalapozottá és normatívvá teszi az állami beavatkozás lehetőségét a terhesség folyamatába, amennyiben lehetőséget ad arra, hogy a hatalom meggyőzze a nőt a helyes döntésről, vagyis, hogy a terhesség kihordását válassza az abortusz helyett.⁵⁷

ÖSSZEFOGLALÁS

A stigma lokálisan, az adott társadalom működésébe ágyazottan, kulturális kontextustól függően létrejövő és megnyilvánuló aktív szociális konstruktum. A terhességmegszakításra mint a közösség normáit megsértő viselkedésre irányuló megbélyegzés kialakulása a nemekről szóló normatív felfogásokra támaszkodik, és összefügg olyan társadalmi jellemzőkkel, mint a férfi-női szerepek, a házasságon kívüli szexuális élet elfogadottsága, a nők előtt nyitva álló szereplehetőségek vagy a vallási elköteleződés. Ebben a folyamatban jogi szabályozás szerepe is lényegi, hisz a törvények diszkurzív módon alakítják ki a

terhességmegszakítás értelmezését és annak kulturális legitimitását.⁵⁸

Az abortuszsabályozás a „jogi-társadalmi-politikai visszacsatolási hurok”⁵⁹ részeként formálódik. Ha a várandósság elvetetése már eleve stigmatizált tett, a jogi szabályozás ráhatása a döntési folyamatra és a terhességmegszakítás gyakorlatára társadalmilag elfogadható. Az abortuszt választó nőknek a törvényi szabályozásban implicite megjelenő sztereotipizáló bemutatása, különbözőségük hangsúlyozása a stigmatizáció folyamatának egyik eleme, ami tovább erősíti az abortusz megbélyegzését a közbeszéd és a társadalomban jelen lévő attitűdök szintjén is. Erre reflektálva akár egyes társadalmi mozgalmak szereplői, akár az egyház(ak) képviselői a korlátozásokra vonatkozó igénnyel közvetlenül a jogi szabályozást célozzák meg.⁶⁰ A terhességmegszakítás stigmatizálását támogató törvények, e törvények nyilvános vitája, az azokkal kapcsolatos hírek és kampányok mind alkalmasak arra, hogy növeljék a hiteltelenített csoportokkal szembeni negatív attitűdöt. Ez a megbélyegzés marginalizálja magát az abortuszt mint a társadalmi jóváhagyásra méltatlan tettet és az abortusz mellett döntő nőt is, a marginalizáció pedig azután indokolja a nők abortuszhoz való hozzáféréseinek fokozódó korlátozását.⁶¹

A magyar társadalom hagyományosan család- és gyermekcentrikus, vagyis az állampolgárok jelentős része egyetért azzal, hogy a szülővé válás meghatározó az élet minősége szempontjából, a boldogság forrása a gyermek, akinek a felnövekedését látni a legnagyobb öröm az életben⁶² – ezek a kulturálisan elfogadott hiedelmek adják a hátterét a terhességmegszakítás negatív megítélésének.

Az abortuszhoz kapcsolódó megbélyegzést kulturális normák hozzák ugyan létre, de fenntartásukban – amint a fentiekben láttuk – jelentős szerep jut a jogi és politikai diskurzusnak. A terhességét megszakítani kívánó nő és maga az abortusz sztereotipizált képe és stigmatizálása lehetetlenné teszi azt, hogy lássuk azt az élethelyzetet, amelynek korlátai az abortusz melletti döntés indokaként szolgálnak. Ha értenénk és érvényesként fogadnánk el a nők/párok abortusz melletti döntésének az okait, azzal lehetővé válnának olyan, a nők méltóságát és szuverenitását tiszteletben tartó és a követett értékrendtől független intézkedések, amelyek a nem tervezett várandósság megtartásában segítenének, például az iskola befejezése vagy a munkahely megtartása érdekében nyújtott támogatás, valamint a gyermeknevelésre, a párkapcsolati problémákra vagy épp a bántalmazó partnertől való biztonságos különválásra vonatkozóan biztosított tanácsadás révén.

A stigmatizáció fenntartása, az abortusz erkölcstelen, deviáns vagy társadalmilag nemkívánatos cselekedetként való megbélyegzése azonban számos következménnyel járhat. A stigmatizáltság és az abból fakadó diszkrimináció a terhességmegszakítások titkolásához és/vagy biztonságosságuk csökkenéséhez vezet, és rontja annak az esélyét, hogy egy érintett nő – az elítéléstől tartva – akár szomatikus, akár lelki problémái kapcsán professzionális segítséget kérjen. Társadalmi szinten pedig a stigmatizáció erősödése a legális abortusz egyre szűkebb feltételek melletti jóváhagyásához, a merev nemi szerepek fenntartásához, a reprodukív jogok további korlátozásához, valamint általában véve a nőkre, a családra, a szexualitásra és a közösségre/nemzetre vonatkozó diskurzusok beszűkítéséhez és az értelmezések egyoldalúságához vezethet.

JEGYZETEK

1. A művi abortusz olyan negatív terhességi kimenetelt jelent, amely feltételezi az érintett nő döntését a terhessége megszakítására vonatkozóan. Ennek megfelelően a továbbiakban a terhességmegszakításnak azon esetéről lesz szó, amikor az abortusz nem orvosi indikáció miatt történik (vagyis nem az anya életét veszélyeztő várandósságról van szó, és nem is a magzat genetikai vagy egyéb rendellenessége indokolja a terhesség megszakítását). A terhességmegszakítás, művi vetélés és abortusz kifejezéseket szinonimaként használom. Hasonlóképp nem teszek tartalmi különbséget a stigma és a megbélyegzés fogalma között sem.
2. Amy FRIED: Abortion politics as symbolic politics: An investigation into belief systems, *Social Science Quarterly*, 1988/1, 137–154.
3. Nancy E. ADLER: Emotional responses of women following therapeutic abortion, *American Journal of Orthopsychiatry*, 1975/3, 446–454; idézi: Majel R. BAKER – Leanna J. PAPP – Brandon L. CRAWFORD – Sara I. McCLELLAND: Abortion Stigma: Imagined Consequences for People Seeking Abortion Care in the United States, *Psychology of Women Quarterly*, 2022/1, 1–16, 2.
4. Whitney SMITH – Janet M. TURAN – Kari WHITE et al.: Social norms and stigma regarding unintended pregnancy and pregnancy decisions, *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 2016/2, 73–81.
5. „A mai társadalmak a stigmát az eredeti, ókori felfogásban értelmezett terminusként azoknak a csoportoknak, csoportok tagjainak a megjelölésére használják, melyben a csoport, a csoporthoz tartozó egyén valamely tulajdonsága valamilyen szempontból eltér a többségi csoport, társadalom általános, meghatározó tulajdonságától.” – Erving GOFFMAN: Stigma és szociális identitás, in *Megismerés, előítélet, identitás*, szerk. ERŐS FERENC, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998, 263.)
6. Anuradha KUMAR – Leila HESSINI – Ellen M. H. MITCHELL: Conceptualising abortion stigma, *Culture, Health & Sexuality*, 2009/6, 625–639.
7. Uo.
8. Alison NORRIS – Danielle BESSETT – Julia R. STEINBERG – Megan L. KAVANAUGH – Silvia DE ZORDO – Davida BECKER: Abortion stigma: a reconceptualization of constituents, causes, and consequences, *Women's Health Issues: Official Publication of the Jacobs Institute of Women's Health*, 2011/3 (supplement 1), 49–54.
9. Franz HANSCHMIDT – Katja LINDE – Anja HILBERT et al.: Abortion stigma: a systematic review, *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 2016/4, 169–177.
10. Az abortuszstigma és a mentális egészség közti kapcsolat elemzése túlnő a tanulmány keretein, a téma behatóbb tanulmányozásához lásd az Amerikai Pszichológiai Szövetség (American Psychological Association, APA) által 2008-ban kiadott jelentést: Brenda MAJOR – Mark APPELBAUM – Linda BECKMAN et al.: *Report of the APA task force on mental health and abortion*, APA, 2008, <http://www.apa.org/pi/women/programs/abortion/mental-health.pdf>.
11. Kristen M. SHELLENBERG – Ann M. MOORE – Akinrinola BANKOLE etc.: Social stigma and disclosure about induced abortion: results from an exploratory study, *Global Public Health*, 2011/6 (supplement 3), 111–125.
12. Paula R. ABRAMS: The Scarlet Letter: The Supreme Court and the language of abortion stigma, *Michigan Journal of Gender & Law*, 2012/2, 293–337; NORRIS–BESSETT–STEINBERG–KAVANAUGH–DE ZORDO–BECKER (8. vj.).
13. Bruce G. LINK – Jo PHELAN: Stigma power, *Social Science & Medicine*, 2014, 24–32.
14. Erica MILLAR: Abortion stigma as a social process, *Women's Studies International Forum*, 2020, 102328.
15. Michel FOUCAULT: *A bolondság története a klasszikus korban*, ford. SUJTÓ LÁSZLÓ, Budapest, Atlantisz, 2004.
16. Kate COLEMAN-MINAHAN – Amanda Jean STEVENSON – Emily OBRONT – Susan HAYS: Judicial bypass attorneys' experiences with abortion stigma in Texas courts, *Social Science & Medicine*, 2021, 113508.
17. BAKER–PAPP–CRAWFORD–McCLELLAND (3. vj.).
18. ABRAMS (12. vj.).
19. Roosbelinda CÁRDENAS – Ana LABANDERA – Sarah E. BAUM et al.: „It's something that marks you”: abortion stigma after decriminalization in Uruguay, *Reproductive Health*, 2018, Article No. 150, 1–11.
20. Marita LEASK: Constructing women as mentally troubled: The political and performative effects of psycho-

- logical studies on abortion and mental health, *Women's Studies Journal*, 2014/1, 74–82.
21. KUMAR–HESSINI–MITCHELL (6. vj.).
 22. NORRIS–BESSETT–STEINBERG–KAVANAUGH–DE ZORDO–BECKER (8. vj.).
 23. Ennek példája a hazánkban máig népszerű abortuszellenes film, a *Néma sikoly* (1984), amelyben egy tizenkét hetes magzat abortálásának valós idejű ultrahangos felvétele nézhető végig.
 24. Interjú Dúró Dórával, *M1 Híradó*, 2022. szeptember 14., <https://www.youtube.com/watch?v=zAwXBw6s15k>.
 25. Małgorzata MIKOŁAJCZAK – Michał BILEWICZ: Fetus or child? Abortion discourse and attributions of humanness, *British Journal of Social Psychology*, 2015/3, 500–518.
 26. Corinne H. ROCCA – Goleen SAMARI – Diana G. FOSTER etc.: Emotions and decision rightness over five years following an abortion: An examination of decision difficulty and abortion stigma, *Social Science & Medicine*, 2020, 112704.
 27. Lisa L. LITTMAN – Christina ZARCADOOLAS – Adam R. JACOBS: Introducing abortion patients to a culture of support: A pilot study, *Archives of Women's Mental Health*, 2009/6, 419–431; Reva B. SIEGEL: The right's reasons: constitutional conflict and the spread of woman-protective antiabortion argument, *Duke Law Journal* 2008/6, 1641–1692. Erre példa Dúró Dóra kijelentése is: „Nagyon kevesen vannak tisztában azzal, milyen káros a nők egészségére az abortusz elvégzése. Nem arról van szó, hogy bármiféle következmény nélkül ezen a beavatkozáson át tudnak esni, ennek nagyon súlyos lelki terhei vannak, amelyek aztán betegségekben is megnyilvánulnak, illetve fizikai következményei is vannak, például az abortusz 193%-kal növeli a mellrák kialakulásának esélyét, míg a szülés csökkenti azt.” – Interjú Dúró Dórával interjú (24. vj.)
 28. A posztabortusz szindrómáról bővebben lásd például E. M. DADLEZ – William ANDREWS: Post-abortion syndrome: Creating an affliction, *Bioethics*, 2010, 445–452; Kimberly KELLY: The spread of 'Post Abortion Syndrome' as social diagnosis, *Social Science & Medicine*, 2014, 18–25.
 29. Reva B. SIEGEL: Dignity and the politics of protection: abortion restrictions under Casey/Carhart, *Yale Law Journal*, 2007/8, 1694.
 30. LEASK (21. vj.).
 31. ABRAMS (12. vj.).
 32. SEBESTYÉN Andrea: Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusztanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon, *Állam-és Jogtudomány*, 2018/1, 93–110.
 33. ABRAMS (12. vj.).
 34. Joanna N. ERDMAN: Theorizing time in abortion law and human rights, *Health & Human Rights Journal*, 2017/1, 29–40.
 35. Ernestina COAST – Alison H. NORRIS – Ann M. MOORE – Emily FREEMAN: Trajectories of women's abortion-related care: A conceptual framework, *Social Science & Medicine*, 2018/C, 199–210.
 36. Scott BURRIS: Stigma and the law, *The Lancet*, 2006. február 11., 529–531.
 37. Nancy K. PARSONS – Herbert C. RICHARDS – Geoffrey D. P. KANTER: Validation of a Scale to Measure Reasoning About Abortion, *Journal of Counseling Psychology*, 1990/1, 107–112. A témáról bővebben lásd NAGY Beáta Magda: *A művi abortusz pszichoszociális vonatkozásai*, Doktori disszertáció, Budapest, ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola, 2019.
 38. ABRAMS (12. vj.).
 39. CÁRDENAS–LABANDERA–BAUM–CHIRIBAO–LEUS–AVONDET–FRIEDMAN (20. vj.).
 40. BAKER–PAPP–CRAWFORD–MCCLELLAND (3. vj.).
 41. Lásd például Ushma D. UPADHYAY – Katrina KIMPORT – Elise K. BELUSA et al.: Evaluating the impact of a mandatory preabortion ultrasound viewing law: a mixed methods study, *PloS one*, 2017/7, e0178871.
 42. Tracy WEITZ – Katrina KIMPORT: The discursive production of abortion stigma in the Texas Ultrasound Viewing Law, *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*, 2015/1, 6–21.
 43. Janet M. TURAN – Henna BUDHWANI: Restrictive abortion laws exacerbate stigma, resulting in harm to patients and providers, *American Journal of Public Health*, 2021/1, 37–39.
 44. Az USA-ban 2000 és 2005 között évi 1,3 millióról 1,2 millióra esett a művi abortuszok száma. A csökkenés kétharmadának hátterében nyolc olyan tagállam áll, ahol az abortusz alig vagy egyáltalán nem korlátozott, ám hangsúlyt fektettek a valódi szexuális nevelésre és a fogamzásgátlás széles körben elérhetővé tételére. Lásd SIEGEL (29. vj.).
 45. Ennek példája az is, hogy a nők nem választhatják meg szabadon a terhességmegszakítás módját.
 46. Példaként lásd a Magyar Orvosi Kamara 2022. szeptember 14-i állásfoglalását a művi terhességmegszakításra vonatkozó szabályok módosításáról, amelyben – többek között – az előzetes szakmai egyeztetést hiányolják: http://os.mti.hu/hirek/171515/a_magyar_orvosi_kamara_kozlomenye. Az abortuszzolgáltatás általában véve is különbözik az egyéb egészségügyi szolgáltatásoktól; eltérően szabályozott, például nem a társadalombiztosításból finanszírozott, vagyis költséget az érintett nőnek kell vállalnia.
 47. ERDMAN (34. vj.).

48. Tracy A. WEITZ: Rethinking the mantra that abortion should be „safe, legal, and rare”, *Journal of Women's History*, 2010/3, 161–172.
49. ABRAMS (12. vj.).
50. ERDMAN (34. vj.).
51. Ennek példája, hogy az abortusz akkor elfogadható(bb), ha az a várandós nő életét vagy egészségét veszélyezteti, illetve, ha a magzat vérfertőzés vagy erőszak útján fogant, vagyis, ha a nő áldozat, de helytelenített, ha azt anyagi, munkahelyi vagy iskolázottsággal összefüggő kérdések indokolják – ezekben a helyzetekben az abortuszt választó nőnek az anyai szerepektől való eltérése válik központiá. lásd: ABRAMS (12. vj.). A témáról bővebben lásd: NAGY (40. vj.).
52. SEBESTYÉN (32. vj.).
53. „*Most sincsen szabadsága valójában az édesanyáknak, amikor az abortusz mellett döntenek. Különböző szervezetek készítenek arról felmérést, hogy hány százalékban valósul meg az, hogy az édesanyára valaki a környezetéből nyomást helyez. Nagyon sokszor a saját párja, a családja, vagy a munkáltatója adott esetben, helyez rá nyomást, hogy vetesse el a saját gyermekét, de ha neki valódi szabadsága lenne, ő a gyermeke élete mellett döntene.*” – Interjú Dúró Dórával interjú (24. vj.).
54. „*Amíg a nők nem képesek kontrollálni a gyermekszülési képességüket, nem várhatják, hogy a férfiakkal teljesen egyenlő legyen a helyzetük*” – Deborah RHODE: *Justice and Gender*, Cambridge, Harvard University Press, 1989, 213; idézi SEBESTYÉN Andrea (32. vj.) 99.
55. ABRAMS (12. vj.).
56. SEBESTYÉN (32. vj.).
57. ABRAMS (12. vj.).
58. WEITZ–KIMPORT (42. vj.).
59. SIEGEL (29. vj.).
60. Előbbire az Egyesült Államok, utóbbira Lengyelország abortuszszabályozásának megváltozása kapcsán láthatunk példákat.
61. TURAN–BUDHWANI (43. vj.).
62. PONGRÁCZ Tiborné: Családtervezési döntések, *Kapocs*, 2012/4, 8–16.

DÖNTÉS UTÁN

Rovatunkban ezúttal a lengyel alkotmánybíróság abortusz-határozatát, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik legutóbbi döntését foglaljuk össze.

A LENGYEL ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG DÖNTÉSE A TERHESSÉGMEGSZAKÍTÁSRÓL SÜLYOS MAGZATI RENDELLENESSÉG ESETÉN

*Az ügy körülményei.*¹ 2019. november 19-én a kétkamarás lengyel parlament alsóháza, a Szejm 118 képviselője kérelmezte, hogy az Alkotmánybíróság (*Trybunał Konstytucyjny*, a továbbiakban: Bíróság) vizsgálja meg a családtervezésről, az emberi magzat védelméről és a terhességmegszakítás engedélyezésének feltételeiről szóló 1993. évi január 7-i törvény² (Abortusztörvény) 4a. cikk (1) bekezdés 2) pontjának és ugyanezen (2) bekezdés első mondatának alkotmányosságát. Az Abortusztörvény hivatkozott szakaszai lehetővé teszik terhesség megszakítását, amennyiben erősen valószínűsíthető a magzat súlyos és visszafordíthatatlan rendellenessége. Az indítvány azt állította, hogy a hivatkozott szakaszok ellentétesek a) az Alkotmány (*Konstytucja*) 30. cikkével, amely kimondja, hogy az emberi méltóság elidegeníthetetlen, és az emberi jogok forrása; b) az Alkotmány 38. cikkével, együtt értelmezve az Alkotmány 30. és 31. cikk (3) bekezdésével, melyek értelmében az államnak kötelessége védelmezni az élethez és emberi méltósághoz való jogot, és az alkotmányos jogok csak a demokrácia, a közbiztonság, a természet, a közérkölc vagy mások egészsége és szabadságjogainak védelme érdekében korlátozhatók; valamint az Alkotmány 38. cikkével, együtt értelmezve a 31. cikk (1) és (2) bekezdésével, amely így meghatározza, hogy az élethez való jogot és a szabadságjogokat az állam biztosítja; c) az Alkotmány 38. cikkével, együtt értelmezve az Alkotmány 31. cikk (3) bekezdésével, illetve a 2. és 42. cikkével, amely szerint a demokratikus jogállam védi az élethez való jogot, és bármely jogkorlátozás csak a b) pontban felsoroltak védelme érdekében történhet, illetve akkor, ha egy adott személyről a bíróság megállapítja, hogy jogsértést követett el.

A döntés. A kérelmezők azzal érveltek, hogy a terhességmegszakítás a magzat súlyos és visszafordíthatatlan rendellenessége esetén eugenikai eljárásként értelmezhető, amely egyrészt megtagadja a magzat emberi méltósághoz való jogát, másrészt az

élethez való jog védelmét a magzat fizikai és mentális állapotától teszi függővé, így diszkriminációt valósít meg. Továbbá, a terhesség megszakítására ilyen esetben nincs megalapozott szükség valamely érték vagy alkotmányos szabadságjog védelmének érdekében.

A főügyész 2020. október 14-i levelében támogatja a kérelmet, hozzátéve, hogy az Abortusztörvény kérdéses szakaszai nem felelnek meg az arányosság elvének, valamint nem kellő pontossággal határozzák meg azokat a körülményeket, amelyek esetén engedélyezhető a művi vetélés.

A Szejm házelnöke kifejezte aggályát, hogy mivel a törvény a magzati rendellenesség valószínűségének magas fokát, nem pedig bizonyítottságát követeli meg, előfordulhat, hogy a terhességmegszakítás egészséges magzatot érint.

AZ A KÉRDÉS, HOGY A SZÜLETENDŐ GYERMEKET MILYEN ALKOTMÁNYOS VÉDELEM ILLETI MEG ABBAN AZ ESETBEN, HA A TERHESSÉGET ILLETŐEN JOGÜTKÖZÉS LÉP FEL

A Bíróság, a kérelem legrelevánsabb elemeit összefoglalva, az Abortusztörvény 4a. cikk (1) bekezdés 2) pontját az Alkotmány 38. cikkének, 30. cikkének és 31. cikk (3) bekezdésének együttes értelmezésében vizsgálta. Kiemelte, hogy a kérelem alapja az a kérdés,

hogy a születendő gyermeket milyen alkotmányos védelem illeti meg abban az esetben, ha a terhességet illetően jogütközés lép fel.

A Bíróság az Alkotmány 30. cikke alapján megállapította, hogy az emberi méltóság nem jogként értelmezhető, hanem az emberi jogok forrásaként, így az nem korlátozható, és alkotmányos védelmét minden esetben biztosítani kell. Mivel a méltóság minden embert egyenlő mértékben megillet, az egyén létezésére alkotmányos értéknek kell tekinteni, ebből pedig az következik, hogy az ember öncél, nem pedig eszköz valamely cél eléréséhez. Ennek értelmében, illetve azáltal, hogy az emberi méltóság elidegeníthetetlen, az emberi életet védelem illeti meg. Ebből következően az Alkotmány 38. cikke alapján a jogalkotónak kötelessége olyan jogrendszer kialakítására törekedni, amely védelmezi az élethez

való jogot, és tiltja a hátrányos megkülönböztetést. Korábbi joggyakorlatára tekintettel a Bíróság megjegyezte, hogy a jogalkotó erre irányuló törekvéseibe nem avatkozhat be, azonban közbeléphet olyan esetben, amikor az élethez való alkotmányos jogot a jogrendszer nem megfelelő mértékben, illetve egyenlőtlen módon védelmezi. Az Alkotmány 71. cikk (1) bekezdése alapján, amely a családok kiemelt védelmére szólítja fel az államot, valamint korábbi döntésére tekintettel a Bíróság fenntartotta, hogy az emberi életet annak minden stádiumában, így születés előtt is védelmezni kell annak érdekében, hogy az emberi méltóság ne sérüljön.

Mivel az Alkotmány 38. cikkének a 30. cikkkel, valamint a 31. cikk (3) bekezdésével együttes értelmezése előírja, hogy az államnak kötelessége védelmezni az emberi méltósághoz és élethez való jogot, és az alkotmányos jogok csak a demokrácia, a közbiztonság, a természet, a közérkölcös vagy mások egészsége és szabadságjogainak védelme érdekében korlátozhatók, a Bíróság arányossági vizsgálatot végzett. Megállapította, hogy az Abortusztörvény 4a. cikk (1) bekezdés 2) pontja sem az alkalmasság, sem a szükségesség, sem az arányosság (*sensu stricto*) elvének nem felel meg, egyrészt mivel a joghely a magzati rendellenesség erős valószínűségét követeli meg; másrészt mivel sem a gyermek genetikájának minősége, sem a beteg gyermek által átélt esetleges kényelmetlenség nem lehet alapja annak, hogy elvegyék a gyermek életét; harmadrészt pedig a magzat rendellenessége nem jelent szükségszerűen veszélyt az anya életére.

A fentiekre tekintettel a Bíróság megállapította, hogy az Abortusztörvény 4a. cikk (1) bekezdés 2) pontja összeegyeztethetetlen az Alkotmány 38. cikkének, 30. cikkének és 31. cikk (3) bekezdésének együttes értelmezésével, így a jogalkotót a terhességmegszakítást engedélyező körülmények szűkítésére, valamint a büntető törvénykönyv 152. cikkének bővítésére szólította fel, azonban kikötötte, hogy a terhes nő nem büntethető, amennyiben művi vetélésen esik át. Kiemelte továbbá, hogy a döntéssel a kérdéses jogszabályt nem nyilvánítja alkotmányellenesnek.

Különvélemény. Öt bíró fejtett ki különvéleményt a Bíróság döntésével kapcsolatban.

Leon Kieres bíró nem értett egyet azzal, hogy a Bíróság befogadta a kérelmet, mivel a népi kezdeményezésről, amely a kérelem alapjául szolgált, a Szejm még nem szavazott, illetve a módosítás határozattervezeteit nem fogadta el. A jogalkotás szándékos kés-

lettetése Kieres szerint úgy értelmezendő, hogy a jogszabályi változás nem kívánatos, ilyen esetben pedig a BiŁ-róságnak nem feladata döntést hozni. Erősen ellenezte, hogy a képviselők ellentmondásos döntések meghozatalának a felelősségét hárítsák a Bíróságra. Véleménye szerint az Abortusztörvény alkotmányellenesnek ítélt szakasza az Alkotmány 38. cikkével és 31. cikk (3) bekezdésével együtt értelmezve megfelelően szabályozza a terhességmegszakítás feltételeit.

Piotr Pszczółkowski bíró szerint a többségi döntés nem értelmezte megfelelően a korlátozás arányosságát: ezúttal az értelmezés során csak a magzati élet védelmére volt tekintettel; a nők élete, méltósága és egészsége alkotmányos védelmének szükségességét nem vette figyelembe.

Zbigniew Jędrzejewski bíró egyetértett azzal, hogy az Abortusztörvény támadott rendelkezése összeegyeztethetetlen az Alkotmánnyal, azonban szerinte a döntés indokolásának nem kellett volna figyelembe vennie, hogy az Alkotmány 31. cikkének (3) bekezdése mely esetekben engedélyezi az alkotmányos jogok korlátozását, mivel az emberi méltóság védelmének elve normatív, így önmagában elégséges a magzati élet védelmének indoklására.

Mariusz Muszyński bíró támogatta azt a döntést, hogy magzati rendellenesség esetén ne legyen megengedhető a terhességmegszakítás, de véleménye szerint a Bíróság nem megfelelően határozta meg az alkotmányossági kérdés lényegét, mivel azzal, hogy csak az Abortusztörvény 4a. cikk (1) bekezdés 2) pontját vizsgálta, nem válaszolta meg teljességében a kérelem által felvetett kérdéseket.

Jarosław Wyrembak bíró helyeselte a döntés irányát, azonban nem fogadta el a Bíróság indoklását, mivel szerinte a benyújtott alkotmányossági kérdés rekonstrukciója indokolatlanul korlátozta a vizsgálat tárgyát és terjedelmét. Az indokolás így lényeges aspektusokat nem válaszolt meg, illetve olyan kérdéseket vetett fel, amelyek az elemzést megnehezítették.

JEGYZETEK

1. A lengyel Alkotmánybíróság K 1/20 számú, 2020. október 22-én kelt döntése.
2. *Dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży.*

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK LEGUTÓBBI DÖNTÉSEIBŐL

AZ EGYEZMÉNY 10. CIKKE. A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA

Sanchez Franciaország elleni ügye¹

Az ügy körülményei. A kérelmező francia politikus, akivel szemben 2012-ben vádat emeltek gyűlésre, illetve erőszakra való felbujtás bűncselekménye miatt, miután a 2011-es választási kampány idején „harmadik felek” a kampányolásra használt Facebook „falán” közzétett egyik posztjához gyűlöletkeltésre alkalmas hozzászólásokat írtak. A hozzászólások közzétételének időpontjában a kérelmező Nîmes választókerületének parlamenti képviselői helyéért kampányolt a Nemzeti Front (*Front National*) színeiben. A kérelmező később, 2014-től egyébként Beaucaire város polgármestere lett.

A megosztott poszthoz fűzött tizenöt komment közül kettőt is gyűlöletkeltésre alkalmasnak találtak a hatóságok; ezek közül az egyik egy konkrét személy jogait is sértette. Példaként, az egyik inkriminált komment a következő volt: „A muszlimok droggal kereskednek a Rue des Lombards-on, évek óta ez megy... még ha van is térfelügyelő kamera az utcán... még inkább megy a drogkereskedelem a szemünk előtt, az Avenue General Leclerc-en, ahol a csöcselék naphosszat drogot árul, de a rendőrség soha nem jön, az iskolák előtt meg kövekkel dobálják a »fehérek« autóit, a Route d'Arles-en a közlekedési lámpánál, folyton... Nîmes a közbiztonság hiányának fővárosa Languedoc-Roussillon régióban.”

A gyűlöletkeltő hozzászólások szerzőit a nemzeti hatóságok bűnösnek találták, és pénzbírságra ítélték, mint ahogy a kérelmezőt is, aki a sérelmezett kommenteket nem távolította el haladéktalanul a posztja alól. A francia jogszabályok értelmében ugyanis az audiovizuális felületeken terjesztett, gyűlöletbeszédnek minősülő tartalomért nemcsak annak közvetlen szerzője, hanem a felületet „kiadó” (*directeur/codirecteur de publication, producteur*) is felelős. Ez utóbbi a büntetőjogi felelősség alól csak akkor mentesül, ha nincsen tudomása a jogsértő tartalomról, vagy akkor, ha nyomban gondoskodik a jogsértő tartalom eltávolításáról, amint tudomást szerez arról.

A politikus vitatta a büntetőeljáráásban, hogy tudott volna arról, hogy gyűlöletkeltő tartalom jelent meg a Facebook falán. Ezzel kapcsolatban a francia bíróság

gok azt állapították meg, hogy tudnia kellett ezen kommentek létezéséről és tartalmáról, tekintettel a kommentek megjelenése és az eljárás megindulása között eltelt időre, ami több mint egy hónap volt. E körben az eljáró szervek tekintettel voltak arra is, hogy a kérelmező politikusként professzionális kommunikációt folytat, továbbá arra, hogy az érintett poszthoz kapcsolódóan nem érkezett kiemelkedően sok, kezelhetetlenül nagy számú komment. Az ügyben az is felmerült, hogy a kérelmező a sérelmezett posztok megjelenését követően maga is felhívta a követői figyelmét arra, hogy legyenek óvatosak a véleményük megfogalmazásakor, elkerülendő a jogsértést.

A jogerős francia ítéletben a bíróság a politikust 3000 euró pénzbüntetésre ítélte, továbbá kötelezte arra, hogy a sérelmezett kommentek egyikében személyesen említett Leila T. számára fizessen meg 1000 euró eljárási költséget.

Az ügy 2015-ben került az Emberi Jogok Európai Bíróságára, ahol a Kamara 2021-ben hozott ítéletet. Eszerint nem állapítható meg a kérelmező véleménynyilvánításhoz való jogának sérelme, mert a véleménynyilvánítást olyan indokok alapján korlátozták, amelyek szükségesek egy demokratikus társadalomban. A döntéssel szemben a kérelmező a Nagykamarához fordult.

*A döntés.*² A Nagykamara egyetértett a Kamara ítéletével, és megállapította, hogy a kérelmező büntetőjogi szankcionálása nem jelenti a véleménynyilvánítás szabadságának megsértését. A döntés szerint a gyűlöletbeszéd korlátozása egy olyan legitim cél, ami jogszerű indok arra, hogy a kérelmező véleménynyilvánításhoz való jogát korlátozzák.

A Nagykamara azzal érvelt, hogy a politikusoknak speciális, illetve fokozott felelőssége van a közbeszéd alakításában, így a francia jogszabályok alapján a kérelmező számonkérése és elmarasztalása nem aránytalan, tekintettel a társadalomban betöltött szerepére.

A Nagykamara azt is megállapította, hogy a vonatkozó francia jog nem önkényesen és nem nyilvánvalóan észszerűtlenül írja elő a büntetőjogi felelősség kiterjesztését a kommentek szerzői mellett a kérelmezőre mint a Facebook fal kezelőjére. A Nagykamara bírái között azonban vita alakult ki azzal kapcsolatban, hogy a büntetőjogi felelősségnek ez a kiterjesztése (miszerint olyan hozzászólásokért kell felelősséget viselnie a politikusnak, amelyek az ő felüle-

tén jelentek meg ugyan, de nem tőle származnak) összhangban van-e az Egyezményvel. Ezzel kapcsolatban felmerült az is, hogy a büntetőeljárásban alkalmazott jogszabályok megítélésekor nem elégséges kritérium az, hogy ne legyenek önkényesek és nyilvánvalóan észszerűtlenek, hanem az alkalmazásuk mikéntjének is pontosan előreláthatónak kell lennie.³ A Nagykamara azonban végül úgy találta, hogy a francia joggyakorlat kellőképpen tisztázta a jogsértő tartalmak kapcsán a büntetőjogi felelősség határait.⁴

A Nagykamara ítélete tulajdonképpen az EJB *Delfi Észtország elleni* ügyében⁵ kialakított gyakorlatot alkalmazta a *Sanchez* ügyben a Facebook falra is. A *Delfi Észtország elleni* ügyében hozott ítélet volt az első olyan döntés, amelyben a Bíróság egy online közvetítőfelület kezelőjének felelősségével foglalkozott. A *Delfi* ügyben az észti állami szervek egy online médiumot találtak felelősnek az olvasók által tett jogsértő tartalmú megjegyzések miatt. Abban az esetben a Nagykamara nem állapította meg a véleménynyilvánítás szabadságának sérelmét. A Bíróság az ügyben hozott ítéletében kifejtette, hogy a felelősség megállapítása mellett szólt a médium kereskedelmi jellege, valamint az a tény, hogy a tartalomszolgáltató bátorította a hozzászólásokat, és azokat szerkeszthette is volna, de ezt elmulasztotta.

Ennek kapcsán megemlíthető, hogy az ügyben beavatkozóként részt vevő és a szólásszabadság, a sajtószabadság mellett érveket kifejtő szervezet, a Media Legal Defence Initiative (MLDI) szerint a *Sanchez* ügy eltérést jelent a *Delfi* ügyben kialakított elvtől, hiszen ebben az esetben nem egy kereskedelmi médiumról volt szó.⁶ A Bíróság azonban úgy döntött, hogy a hivatásos politikusoknak is büntetőjogi felelőssége van a közösségimédia-felületeiken közzétett, harmadik féltől származó hozzászólásokért. A Nagykamara ítélete szerint ez a továbblépés azért indokolt, mert a politikusok befolyásolhatják a választókat, illetve – akár közvetlenül, akár közvetve – jogsértő álláspontok és magatartásformák elfogadására ösztönözhetik őket. Az ügy egyik legkomolyabb dilemmája – a szabályozás előreláthatóságának kérdése mellett – éppen az, hogy a politikusoknak nagyobb szabadsága lehet-e a közbeszéd alakításában, vagy épp ellenkezőleg, nagyobb felelősség terheli-e őket azt illetően.

Az MLDI a *Sanchez* ügghöz beavatkozóként benyújtott érvelésében aggodalmát fejezte ki, hogy az ítélet következményeként adott esetben felelősségre vonhatók lesznek a közösségi médiában kiemelkedő szerepet betöltő személyek olyan tartalmakért, amelyeket harmadik felek tesznek közzé az általuk kezelt online felületeken. Ez pedig dermesztő hatással járhat, mivel a politikai kampányokban, továbbá eset-

leg a napi szintű politikában részt vevőknek is mérsekelniük kell majd az aktivitásukat a közösségi médiában, hogy elkerüljék azokat a büntetőjogi szankciókat, amelyeket mások által tett megjegyzések vonnának maguk után. Ez pedig amiatt aggályos, mert egy professzionális politikus csak akkor tudja majd kellő körültekintéssel kezelni a közösségimédia-felületeit, ha alacsonyan tartja az ottani aktivitását – azaz arra fog törekedni, hogy kevesebb alkalommal és több óvatossággal nyilvánuljon meg. Ez pedig egyértelműen a nyilvánosság korlátozását jelenti az MLDI érvelése szerint.

Az ítélet – a fenti aggodalmakra is reagálva – alaposan vizsgálja azt a kérdést, hogy a kérelmező milyen lépéseket tett a sérelmezett posztok eltávolítására.⁷ Az ítélet megállapítása szerint a francia hatóságok is tekintettel voltak ezekre a szempontokra. A hozzászólások alacsony száma, az eltávolításra rendelkezésre álló idő hosszúsága, a kérelmező felkészültsége és tényleges reakciója mind lényeges körülményként estek latba a büntetőjogi felelősségének megállapításakor. Ez alapján pedig a Nagykamara arányosnak tartotta a kérelmező véleménynyilvánításhoz való jogának korlátozását. Küris bíró a párhuzamos indokolásának 1. bekezdésében ki is nyilvánítja, hogy az adott ténybeli körülmények mellett tudta csak támogatni a többségi döntést.

Küris bíró arra is kitér a párhuzamos indokolásában, hogy a francia jogszabályból fakadó kiterjesztett büntetőjogi felelősség *in abstracto* problémás lehet, de *in concreto* nem az, mert nagyon erős érvek szóltak a kérelmező személyes felelőssége mellett. Küris bíró ehhez az érvéhez azt is hozzátette, hogy a Bíróság nem egy szupranacionális alkotmánybíróság, ennél fogva nem vizsgálhatja a francia jogot alkotmányossági szempontból. Amit vizsgálhat, az az, hogy a kérelmező szólásszabadságának korlátozása összhangban volt-e az Egyezményvel. Wojtyczek és Zünd bírák viszont különvéleményükben arra hívják fel a figyelmet, hogy az ügyben alkalmazandó francia jog mindenkre vonatkozik, vagyis nem csak a politikai szférában tevékenykedőkre. Mégis, a nemzeti hatóságok által alkalmazott norma minőségének értékelésekor a többségi döntés többször arra hivatkozik, hogy a felperes jártas volt nemcsak a politika, de az internetes kommunikáció terén is.⁸ Vagyis Wojtyczek és Zünd bírák szerint a beavatkozás arányosságának értékelésénél figyelembe vett szempont nem releváns az alkalmazandó nemzeti jog minőségének megítélését tekintve. Inkább az „utca emberének” nézőpontját kellett volna alkalmazni, hiszen a jogszabály valójában az utca emberét célozza.

Kiemelték azt is, hogy a francia kormány nem bizonyította az alkalmazandó nemzeti jog előrelátha-

tóságát. Azt külön is hangsúlyozták, hogy a „kiadó” (*directeur/codirecteur de publication, producteur*) fogalmának tisztázatlansága az ítélkezési gyakorlatot tekintve olyan elméleti és gyakorlati kérdéseket vet fel, amelyek miatt a norma nem felelhet meg az előreláthatóság elvárásának.

Wojtyczek és Zünd bírák kiemelték továbbá, hogy egy kiegyensúlyozott felelősségi rendszernek tartalmaznia kellene legalább egy olyan mechanizmust, amely lehetővé teszi a közösségimédia-fiók tulajdonosának előzetes értesítését, és észszerű határidőt biztosít a jogsértő hozzászólások törlésére, mielőtt a fiók tulajdonosa felelőssé vonhatóvá válna ilyen megnyilvánulások törlésének elmulasztásáért. A különvélemény szerzői szerint ezért a francia büntető jogszabályok az arányosság szempontjából is kifogásolhatók.

JEGYZETEK

1. 45581/15. számú kérelem.
2. A Bíróság 2023. május 15-én kelt ítélete.
3. Lásd különösen Bošnjak bíró különvéleményének 14–16. bekezdéseit.
4. Lásd az ítélet 129–141. bekezdéseit.
5. 64569/09. számú kérelem, a Nagykamara 2015. június 16-án kelt ítélete.
6. Media Defence: ECtHR Grand Chamber decision in Sanchez v France raises serious concerns over online speech. 2023. május 16., <https://www.mediadefence.org/news/sanchez-v-france-raises-serious-concerns-over-online-speech/>.
7. Lásd az ítélet 190–201. bekezdéseit.
8. Lásd Wojtyczek és Zünd bírák különvéleményének 4. bekezdése.

ABSTRACTS

ESSAYS

Andrea Pető and Fanni Svégl wrote about the history of the abortion regulation in Hungary. They argue that the rise of contemporary, extreme right-wing anti-gender movements, the medicalization that objectifies women as a result of the professional activity of obstetricians and gynecologists, and the resistance to it that transcends political divides are among the phenomena that must be investigated in order to understand the background of the “heartbeat” decree.

Alexandra Sipos focuses on the institution of marriage and the possibilities for rethinking it in the context of marriage equality, a state in which both heterosexual and same-sex couples have equal access to the institution. Sipos argues for an ‘expansion of marriage’ to achieve marriage equality based on formal and substantive equality requirements.

FORUM

Lídia Balogh provides an overview of abortion legislation and jurisprudence, focusing on the discursive context and recent changes in some “pro-choice” positions that seem to normalize abortion as opposed to presenting it as something that should be available, but only as an ultimate solution. She concludes that meaningful debate on abortion regulation should focus on the broader context of human rights, instead of a preoccupation with the legal reasoning by the Supreme Court of the United States, and further that a good point to start is to reflect on the different understandings of human dignity.

Tamás Barcsi analyzes the so-called “heartbeat decree”. According to the author, the new regulation provides an opportunity to reconsider the moral aspects of abortion regulation. In his paper he presents a moral perspective, without claiming to be exhaustive, which takes as its starting point the distinction between the ethics of good life and the morality that prescribes basic norms of coexistence. On this basis, he interprets the abortion issue and examines the problems of the “counseling for the preservation of the fetus” provided for by the Hungarian abortion law and the problems of the abortion regulation. He concludes that the fight against abortion cannot be used as a means of putting women seeking abortion under psychological pressure, and the legislator must take into account the sensitivity of the issue and the mental health of women seeking an abortion. In addition to a basically permissive regulation, measures must be taken to help reduce the number of abortions.

In this article, Beáta Magda Nagy writes about the relationship between the legal regulation of abortion and the stigmatization of abortion. The author first explains the meaning of abortion stigma and then discusses its different forms. She then explains the impact of legal regulation on the stigmatization of abortion. The author concludes that if abortion is already a stigmatized act, the stereotyping of women by a legal regulation further reinforces the stigmatisation of abortion in public discourse and attitudes in society.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALOGH LÍDIA
kisebbségvédelmi szakértő
HUN-REN TK JTI

PETŐ ANDREA
történész
CEU

BARCSI TAMÁS
filozófus
PTE ÁJK/HUN-REN BTK FI

SVÉGEL FANNI
etnográfus, doktorandusz
ELTE BTK

FÖLDI FANNI
doktorandusz
ELTE TáTK

SIPOS ALEXANDRA
nemzetközi kapcsolatok szakértő
HUN-REN TK SZI

NAGY BEÁTA MAGDA
pszichológus,
ELTE PPK

SZABÓ ATTILA
jogász
TASZ

FUNDAMENTUM

Az emberi jogok folyóirata

AZ ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR LAPJA

XXVII. évfolyam 4. szám

Nemzetközi tanácsadó testület: Andrew Arato, Bódig Mátyás, Catherine Dupré, Győrfi Tamás,
Lech Garlicki, Jan-Werner Müller, Kim Lane Scheppele
Főszerkesztő: Halmai Gábor • Szerkesztők: Kazai Viktor Zoltán, Kállai Péter, Körtvélyesi Zsolt, Kovács Ágnes,
Majtényi Balázs, Mészáros Gábor, Molnár Noémi Fanni, Salát Orsolya, Vissy Beatrix
Olvasószerkesztő: Balogh Lídia

Korábbi szerkesztők: Balogh Lídia, Bodnár Kriszta, D. Tóth Balázs, Javorniczky István, Kardos Gábor, Kovács Kriszta, Köves Nóra,
Majtényi László, Novoszádek Nóra, Pap András László, Polgári Eszter, Polyák Gábor, Sólyom Péter, Tordai Csaba, Tóth Gábor Attila, Uitz
Renáta, Zsugyó Virág

Kiadja az Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ Alapítvány • Felelős kiadó: Majtényi Balázs
A szerkesztőség és a kiadó címe: 1117 Budapest, Pázmány sétány 1/a. • Telefon: 372-2907 • E-mail: indok.fundamentum@gmail.com
Honlap: <http://www.fundamentum.hu> • Lapterv: Pintér József • Tördelte: Compositio Libri

ISSN 1588-0508